

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

Юлія Чучаліна

**Формування економічної
культури майбутніх учителів
початкової школи у процесі
професійної підготовки:
теорія і практика**

Монографія

Умань
Сочінський М. М.
2022

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051(02)

Ч-96

Рецензенти:

Кодлюк Я. П., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Комар О. А., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Сущенко Л. О., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Запорізького національного університету.

*Рекомендовано до друку вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 7 від 28 грудня 2021 року)*

Чучаліна Ю. М.

Ч-96

Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : теорія і практика : монографія / Юлія Чучаліна ; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. – Умань : Сочінський М. М., 2022. – 328 с.

ISBN

У монографії охарактеризовано процес формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки як педагогічну проблему, уточнено категоріальний апарат дослідження та розкрито вимоги до формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи в аспекті їх професійної діяльності.

Розроблено модель, обґрунтовано й експериментально перевірено педагогічні умови формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки; узагальнено результати дослідно-експериментальної роботи.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів та студентів закладів вищої освіти, вчителів початкових класів, а також усіх, кого цікавить формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

УДК378.018.8:373.3.011.3-051(02)

ISBN

© Юлія Чучаліна, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	10
1.1. Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки як педагогічна проблема	10
1.2. Категоріальний апарат дослідження	29
1.3. Вимоги до формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи в аспекті їх професійної діяльності	49
Висновки до першого розділу	68
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	71
2.1. Аналіз стану формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки	71
2.2. Критерійно-рівневий склад економічної культури майбутніх учителів початкової школи	84
2.3. Мета, завдання дослідно-експериментальної роботи та методика констатувального етапу	110
Висновки до другого розділу	149
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	152
3.1. Модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки	152

3.2. Обґрунтування та реалізація педагогічних умов формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки	174
3.3. Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи	199
Висновки до третього розділу	225
ПІСЛЯМОВА	230
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	236
ДОДАТКИ	258

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку суспільства, що характеризується переходом до ринкових відносин, вимагає підготовки економічно культурної людини, яка володіє знаннями ринкової економіки, маркетингу, менеджменту, фінансової діяльності, оподаткування та права, уміє приймати нестандартні рішення в різноманітних ситуаціях економічної діяльності, обирати раціональні й морально виправдані варіанти досягнення мети, володіє такими якостями, як підприємливість, ініціативність, діловитість, ощадливість. Без цього важко стимулювати творчий потенціал особистості фахівця, зокрема майбутнього вчителя, і підготувати його до самостійної життєдіяльності в умовах ринкової економіки.

Статус учителя в сучасному суспільстві, його професійна й особистісна готовність до виконання функційних обов'язків у нових соціально-економічних умовах, а також конкретні шляхи модернізації освіти знайшли відображення в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (2012); Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 рр. (2015), Концепції «Нова українська школа» (2016), Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), Державному стандарті початкової освіти (2018) та ін.

Задекларовані в цих документах організаційні заходи визначають стратегію пріоритетного розвитку системи освіти на перспективу і дають сподівання на дійсно значні перетворення цієї найважливішої соціально-педагогічної галузі. Характерно, що серед очікуваних результатів державних заходів – підвищення соціального престижу й затребуваності праці педагогічних та інших працівників закладів системи освіти, підвищення їх державного й соціального статусу.

Однією з умов підготовки професійно компетентних, підприємливих, ділових людей, здатних розвивати економіку, є економічна освіта. Створювана нова модель

економічної освіти спрямована на розвиток економічної культури, потреб у самовдосконаленні та оновленні економічних знань, формування економічно усвідомленого ставлення до трудової діяльності та її результатів, на розвиток здатності до гідного морального вибору в ситуаціях, пов'язаних з економічними проблемами, готовності й здатності вирішувати ці проблеми, використовуючи дієвий механізм соціально-економічного захисту власних і суспільних інтересів. Формування загального розуміння економічних законів сучасного суспільства, причин, що породжують різні тенденції розвитку економіки, а також найважливіших механізмів її регулювання, засвоєння необхідних соціально-економічних ролей є важливими умовами економічної підготовки майбутніх учителів, зокрема початкової школи.

Особливості професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи вивчали дослідники Т. Бикова, Н. Бібик, І. Біленко, К. Біницька, Г. Бондаренко, О. Будник, Г. Васянович, Н. Гречаник, К. Діхнич, А. Дрокіна, Н. Жидецька, Т. Коваль, А. Когут, О. Комар, А. Кравцова, А. Крижановський, Л. Корольова, Т. Марчій-Дмитраш, О. Матвієнко, І. Новик, А. Олійник, Л. Романишина, С. Сапожников, А. Собчук-Ліва, О. Топузов, Г. Черненко, В. Чичук, О. Шквир, О. Юрченко та ін.; специфіку економічної підготовки майбутніх учителів початкової школи досліджували науковці В. Андрійчук, О. Варецька, С. Луконіна, О. Падалка, М. Свіржевський та ін.

Основні ідеї формування економічної культури особистості розробляли Н. Вінник, Н. Гаргаун, О. Коваленко, О. Костюкова, О. Лавренко, Є. Лодатко, С. Медянцева, О. Паламарчук, Д. Разуменко, Г. Реброва, О. Салогуб, А. Сур'як, Л. Тандир та ін. Дослідження вчених дозволили запровадити культурологічний підхід до розкриття сутності економічної культури особистості, виявити педагогічну (дидактичну) специфіку формування економічної культури і функційно наповнити її зміст.

Питання економічної освіти здобувачів ЗВО, учнів закладів загальної середньої освіти, підготовки майбутніх учителів початкової школи до такої ж роботи з учнями висвітлені в працях багатьох науковців. К. Байкачова, О. Болдіна, С. Булавенко, Л. Земляченко, Т. Кондратенко, О. Мельникова, А. Перенчук, А. Проніна, О. Шпак та ін. економічну освіту майбутніх учителів розглядають переважно як умову ефективної виховної роботи зі школярами.

Аналіз теоретичних джерел дає підстави для висновку про те, що в науці напрацьовано значну психолого-педагогічну базу, що створює передумови для подальшого осмислення і вивчення проблеми економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Водночас проблема формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки залишається недостатньо розробленою.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання суперечностей між:

- сучасними вимогами суспільства до формування особистості з високим рівнем економічної культури і характером традиційної системи вищої освіти,

- рівнем вимог до підготовки майбутніх учителів початкової школи і реальним рівнем сформованості в них економічної культури,

- необхідністю формування в майбутніх учителів початкової школи економічної культури і недостатньою розробленістю теоретичних та організаційно-методичних аспектів забезпечення цього процесу.

Отже, актуальність проблеми, викликана названими суперечностями, нагальна потреба забезпечення ефективності процесу формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки та недостатня розробленість цієї проблеми в теорії й практиці вищої освіти.

Наукова новизна полягає в тому, що:

– *вперше* розроблено модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки, яка охоплює такі блоки та їх складники: ціле-методологічний (мета, підходи, загальні та специфічні принципи); змістово-процесуальний (етапи, зміст, форми, методи, технології); контроль-результативний (діагностичний інструментарій, критерії, показники, рівні, результат); обґрунтовано педагогічні умови формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки (стимулювання стійкої мотивації, самостійності, творчої активності здобувачів до формування у них економічної культури через цілеспрямоване застосування інноваційних форм та активних методів навчання; забезпечення поетапного освоєння майбутніми вчителями початкової школи економічних знань на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізація практичного досвіду професійної діяльності засобами виробничої практики);

– *уточнено* сутність ключового поняття дослідження «формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки»; критерії (аксіологічно-мотиваційний, когнітивно-змістовий, праксеологічно-технологічний), їх показники та рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи (високий, середній, низький);

– *удосконалено* цільові орієнтири професійної підготовки здобувачів спеціальності 013 «Початкова освіта» через технологізацію її змісту, методик визначення рівнів сформованості аксіологічно-мотиваційного, когнітивно-змістового, праксеологічно-технологічного критеріїв економічної культури майбутніх учителів початкової школи;

– *подальшого розвитку* набуло науково-методичне забезпечення процесу формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Практичне значення полягає в розробці та впровадженні в процес фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи методики діагностування у них рівнів сформованості економічної культури; авторських навчальних програм та навчально-методичного забезпечення: оновленого змісту дисциплін «Вступ до спеціальності», «Педагогіка», «Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи», «Методики викладання предметів початкової школи», «Навчання і виховання в різних вікових групах», спецсемініарів «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи»; удосконаленої програми виробничої практики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

1.1. Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки як педагогічна проблема

Сучасну епоху можна вважати епохою освіти, оскільки освіта стала не тільки невід'ємною частиною, а й однією з умов сучасного наукового, технічного, соціального й культурного розвитку суспільства. Розвиток економіки країни, її господарських структур усе більше сприяє перетворенню освіти в незамінне джерело життєвих благ, які стверджують людину як господаря своєї долі. Завдяки освіті індустріальне суспільство вступає в етап постіндустріального розвитку, первинним чинником виробництва якого стають знання та інтелектуальні цінності людини.

Перехід до системи ринкових відносин, певні соціально-економічні особливості сучасного суспільства дали імпульс для розвитку інтересу й потреби в економічних знаннях у всіх верств населення. У зв'язку з цим актуальною є відповідність змісту економічної освіти потребам людей. Ці причини зумовили увагу педагогічної громадськості до проблем економічної підготовки фахівців; активізували пошук шляхів її вдосконалення з метою створення людини нової формації, що володіє економічно цінними якостями, економічно мислячої, що поєднує особистісні інтереси з інтересами суспільства, володіє ініціативністю, організаторськими здібностями, яка турбується про збереження та раціональне використання природних багатств і матеріальних благ.

Новий тип економічного розвитку, що утверджується в інформаційному суспільстві, викликає у фахівців

необхідність протягом життя змінювати професію, постійно підвищувати свою кваліфікацію. Сфера освіти істотно перетинається в інформаційному суспільстві з економічною сферою, а освітня діяльність стає найважливішим компонентом його економічного розвитку. Інформація та теоретичні знання є стратегічними ресурсами країни і, поряд з рівнем розвитку освіти, визначають її суверенітет і національну безпеку [67, с. 48].

Отже, від рівня освіти на сучасному етапі безпосередньо залежить стан економіки, політична сфера суспільного життя, духовне життя суспільства та його соціальна мобільність.

Перехід до ринкових відносин торкнувся всіх сфер життя суспільства: економіки, культури, освіти. У сучасних ринкових умовах оволодіння знаннями в галузі економіки і підприємництва, бізнесу і фінансів, інформаційних технологій, розуміння економічних законів сучасного суспільства, причин, що породжують різні тенденції в розвитку економіки, є недостатнім для успішної адаптації людини до постійно змінюваних умов життя.

Необхідною умовою адаптації людини до ринкового типу економічних відносин, як вважають провідні учені в галузі економічної освіти (О. Болдіна [19], Н. Бондарчук [22], Т. Боровикова [23], С. Булавенко [28], Н. Дембицька [43], Л. Кашуба [64], О. Мельникова [102], І. Пронікова [132], М. Рамазов [136], І. Сасова [145], Т. Філіпповська [163], С. Чернер [174], О. Шпак [190] та ін.), є наявність комплексу економічних знань, умінь, навичок і особистісних характеристик, позначених поняттям «економічна культура».

Нині змінюється роль, призначення та місце економічної культури в системі суспільного виробництва. Як наголошують учені К. Балашов [11], А. Завгородня [52], О. Коваленко [72], В. Комаровська [77], О. Лавренко [90; 91], С. Медянцева [101], О. Падалка [121], В. Сич [149],

А. Сур'як [156], А. Тандир [160] та ін., економічна культура сучасного суспільства являє собою якісний стрибок порівняно з економічною культурою попереднього суспільства, що викликано насамперед новою роллю особистості в системі виробництва, новим рівнем розвитку суспільства, найглибшими перетвореннями в суспільному виробництві.

Глибокі соціально-економічні зміни в сучасному суспільстві та стрімкий розвиток ринкової економіки актуалізують проблему формування економічної культури майбутніх учителів.

Однак проблема формування економічної культури вирішується не тільки на педагогічному (З. Галушка [37], О. Лобко [93], Е. Орлова [119] та ін.), а й філософському, соціологічному рівні, що сприяє більш глибокому розумінню цього явища. Так, формування економічної культури суспільства і особистості розглянуто в роботах філософів (А. Арнольд [6], П. Гуревич [42], Л. Кицькай [69], Е. Маркарян [97], Ж. Поплавська [126], Е. Тайлор [159], К. Хесс [169]). Соціологічні аспекти проблеми формування економічної культури представлені в дослідженнях таких науковців, як В. Дияк [46], Т. Єфременко [50], С. Калаур [59], А. Коган [74], О. Крупський [87], О. Міщенко [107], Ю. Пачковський [123], В. Пилипенко [125]; політичні – М. Іващенко [57], В. Каргаполов [62], В. Студінський [155], Ю. Шайгородський [186] та ін.

Підвищену увагу до проблеми формування економічної культури, оновлення її змісту соціологи, філософи, економісти, культурологи пояснюють особливостями соціально-економічних відносин, що складаються в суспільстві, а також важливістю функцій, які виконує економічна культура: відбір цінностей і норм, необхідних для виживання і подальшого розвитку економіки; накопичення світовим співтовариством еталонів відповідної економічної поведінки, економічної активності (наприклад, зберігає традиції економічної

взаємодопомоги в колективі, ставлення до різних інструкцій, наказів, розпоряджень тощо); трансляція з минулого в сучасність цінностей і норм, що лежать в основі праці, споживання, розподільних та інших економічних дій і відносин; оновлення цінностей і норм, що регулюють розвиток економіки [8, с. 15].

У наукових дослідженнях економічна культура потрактована в декількох аспектах: як форма соціальної пам'яті, як світоглядне поняття, як елемент у системі нової ідеології та комплексі економіко-соціальних навичок, знань, умінь, стереотипів, як фактор взаємодії культури та економіки, як елемент зв'язку між економікою й поведінкою в економічній психології, дослідженнях рівня економічної свідомості людей, як фактор становлення соціально-економічних відносин і відображення їх.

Досліджуючи соціально-психологічний аспект сутності культури, В. Москаленко акцентує на таких основних її характеристиках: через культуру свідомість особистості репрезентує систему цінностей суспільства, важливою характеристикою культури є її всезагальність, яка полягає в тому, що завдяки притаманній їй символічній формі вона може акумулювати вироблені людською спільнотою способи її діяльності, об'єктивуючи досвід людства в його узагальненій формі [111, с. 23].

Т. Боровикова ядром культури вважає світогляд, що відображає зміст соціального руху та ідеали суспільства, систему принципів, які, з одного боку, є спонукальними стимулами розвитку людини й суспільства, а з іншого, – забезпечують умови для активної соціальної дії [23, с. 17].

Економічна культура є важливою складовою економічної діяльності, значною мірою визначає рівень економічної активності в країні, ступінь розвитку економіки, темпи економічного зростання [72, с. 138].

Одним із основних факторів економічної культури є трудова діяльність людей, які беруть участь у виробництві, обміні, розподілі та споживанні результатів праці. З погляду економічної культури праця дає можливість

виявити ставлення людини до людини, людини до навколишнього середовища та суспільства [93, с. 197].

В умовах зростання ролі людського фактора зростає і роль економічної культури окремої особистості для розвитку суспільства. Як показав аналіз наукових досліджень (З. Галушка [37], П. Гуревич [42], В. Дияк [46], Т. Єфременко [50], М. Іващенко [57], С. Калаур [59], В. Каргаполов [62], Л. Кицькай [69], Л. Коган [74], О. Крупський [87], О. Лобко [93], О. Міщенко [107], Е. Орлова [119], Ю. Пачковський [123], В. Пилипенко [125], Ж. Поплавська [126], В. Студінський [155], К. Хесс [169], Ю. Шайгородський [186] та ін.), між економічною культурою суспільства й особистості існує тісний зв'язок. Економічна культура суспільства зумовлюється розвитком діяльності членів суспільства і характеризується рівнем розвитку матеріально-технічної бази, продуктивними силами й економічними зв'язками. Економічна культура особистості є якісною характеристикою, яка відображає рівень економічних знань, умінь і здатностей господарювання, ступінь реалізації здібностей і можливостей людини в економічній сфері суспільства. Людина, яка опанувала економічну культуру, підпорядковує свою діяльність вимогам раціональної організації, прагне до ефективного застосування своїх можливостей з метою поліпшення матеріального і духовного добробуту суспільства і несе відповідальність за свою діяльність.

У праці В. Москаленко та Ю. Шайгородського викладено концептуальні засади дослідження економічної культури особистості, які базуються на таких основних положеннях:

а) дослідження особливостей економічної культури особистості пов'язано з тим, що значимість економічних ресурсів (зарплата, прибуток, власність, гроші, багатство тощо) зумовлена певними життєвими цінностями. Економічна культура особистості розглядається як її вибір власного шляху розвитку на основі економічної реальності

(власної системи життєвих смислів, цінностей, можливостей, здібностей, очікувань і домагань);

б) характер взаємозв'язку особистості і соціально-економічного середовища значною мірою визначається тим, як його сприймає особистість, які його елементи значимі для неї, до яких ставиться нейтрально, які нею не сприймаються, а які зовсім ігноруються;

в) економічна соціалізація індивіда як процес, у результаті якого формується економічна культура особистості, може відбуватись лише в інтеріндивідній взаємодії, коли виникають умови реалізації в індивіда економіко-психологічних властивостей, що забезпечують йому адаптацію до динамічної економічної реальності. Сутність цього процесу полягає не просто у факті інтеракції, а у створенні нового економіко-психологічного простору, загального для суб'єктів взаємодії і такого, що детермінує їх економічну культуру [111, с. 11].

Аналіз робіт авторів, які порушують проблеми формування економічної культури (Н. Вінник [35], Н. Гаргаун [38; 39], Т. Джагаєва [45], О. Земка [54], Н. Ігнат'єва [56], Н. Кінах [70], У. Коробай [81], О. Костюкова [83], Є. Лодатко [94], Я. Матвісів [100], О. Паламарчук [122], Д. Разуменко [135], Г. Реброва [138], О. Салогуб [143], С. Стеблюк [153; 154], Г. Товканець [161], А. Сисоєва [158], Н. Шадріна [185] та ін.), показав, що економічна культура завжди існувала в певному просторі й конкретно-історичних умовах і знаходила своє відображення у світовій історії. Кожна епоха визначалася властивим тільки їй типом економічної культури, особливий вплив на яку мали національні стереотипи способу життя того чи того суспільства, рівень і структура виробничих відносин, продуктивні сили суспільства, духовні цінності, форми суспільної свідомості. Так, в умовах командно-адміністративної економічної системи від індивіда потрібно лише виконання планових завдань, що впливає на спосіб мислення людей, уклад їхнього життя і внутрішню психологію, спрямовану на

виконавське ставлення до справи, що виключає усвідомлення корисності ризику, прийняття самостійних рішень, прояв ініціативи [141, с. 13].

Епоха осмислення ринкових відносин у нашій державі є досить складною, що зумовлено не лише економічними та організаційними труднощами, але й соціальними колізіями, що супроводжують становлення ринку, формування нової економічної культури. На Заході цей процес тривав кількасот років, протягом яких утвердилося законодавче поле економічного життя, норми і правила, моральні засади, які регламентували поведінку людей, формували певні особистісні характеристики.

У педагогічній теорії і практиці умовно можна визначити кілька періодів у формуванні економічної культури суспільства та особистості.

Перший період (20-і роки нашого століття) в розвитку теорії та практики економічної освіти характеризується тим, що вперше було введено поняття «економічне виховання» як раціональна витрата державних коштів на освіту, використання часу школою й учнями для підвищення її ефективності, організація дитячого самоврядування, економічність методів навчання, дбайливе ставлення до шкільного і державного майна [96, с. 17].

У кінці 50-х – початку 60-х рр. зміни в соціально-економічному житті суспільства вплинули на теоретичні і методичні розробки питань економічного виховання [96, с. 17].

У другий період (60–70-і рр.) необхідність економічної освіти виникла, коли в організаціях і підприємствах почалися нововведення з метою зміни способів прийняття рішень, освоєння нової діяльності [55, с. 12].

Дослідження цього питання активно велися в напрямі розвитку теорії економічної освіти, співвідношення економічної діяльності та економічного виховання, формуванні економічної культури.

Третій період (70–80-і рр.) характеризується значною кількістю опублікованих робіт, у яких зроблено спробу

визначити вихідні теоретичні позиції системи економічного виховання й освіти учнів загальноосвітніх шкіл, організаційну структуру цієї системи. Середня загальноосвітня школа стала поєднувати загальне політехнічне навчання, профорієнтацію, озброєння школярів економічними навичками і вміннями.

Якщо раніше найважливіше значення мало формування насамперед ощадливості, працьовитості, то тепер кількість економічних якостей особистості, які формуються у шкільному віці, збільшилось за рахунок організованості, відповідальності, послідовності, цілеспрямованості, планомірності, старанності, самокритичності, толерантності до критики, активності [96, с. 19].

Питання економічної освіти й виховання школярів актуалізувалися в кінці 80-х. Ця обставина пов'язана насамперед зі змінами економічних відносин, а як наслідок – з психологічною дезадаптацією населення до таких відносин. В умовах соціально-економічної нестабільності виникла необхідність оволодіння економічними знаннями з раннього віку, вміння жити в новій економічній реальності, бути конкурентно спроможним в умовах ринкових відносин.

При переході до ринкової економіки зросло значення шкіл, які повинні задовольняти запити не тільки суспільства, а й особистості. У зв'язку з цим у школах вводять нові навчальні предмети, такі як етика і психологія сімейного життя, основи ринкової економіки, основи менеджменту та інші.

У 90-ті роки ХХ століття почався четвертий етап у розвитку теорії економічної освіти підростаючого покоління: актуальною стає економічна підготовка учнів загальноосвітньої школи.

Нові умови потребували підвищення кваліфікації, а досить часто і відповідної перекваліфікації, підвищення інтенсивності праці, трудової мобільності, психологічної готовності до змін. Зростала кількість людей, яким було

важко адаптуватися до ринкових відносин. Це стосувалося насамперед низькокваліфікованих робітників, частини службовців, працівників управлінського апарату, наукових працівників, викладачів та деяких інших категорій населення.

Необхідність докорінної зміни соціальних установок дезорієнтувала частину молодих людей, життєві плани яких вибудовувались на зовсім іншому ґрунті [186, с. 147].

У 1992 році в навчальні плани деяких шкіл України були введені економічні дисципліни для старших класів з метою надання учням елементів базових знань особистої, сімейної, виробничої економіки, формування в них свідомого ставлення до економічних перетворень.

Про другу половину 90-х років можна говорити як про період проведення великої кількості експериментів і досліджень, метою яких було вивчення можливості економічної освіти в навчальному процесі ЗОШ: на уроках загальноосвітнього циклу, трудового навчання, суспільно-корисній праці тощо з урахуванням змін, що відбулися в країні і системі освіти [55, с. 16].

Важливим етапом у становленні системи економічної освіти стала концепція безперервної економічної освіти молоді, в основу якої покладено принципи цілісності та наступності між усіма етапами навчання в школі (1–11 класи). На основі цієї концепції створено проект стандарту економічної освіти школярів, де визначено цілі вивчення та місце в навчальному плані; розкрито основні змістові лінії; наведено структуру стандарту освітньої галузі «Економіка» і приблизні навчально-тематичні плани програм.

Однак, починаючи з 1993 року і по тепер через кризу реформа загальмувалася. Ці тенденції відобразилися і на економічній освіті в школі, яка запозичує зарубіжний досвід. У результаті мета і зміст її носять досить узагальнений і невизначений характер. Причиною, на наш погляд, є ігнорування у модернізації системи економічної освіти інтересів окремої особистості.

Отже, узагальнюючи хід реформ розглянутого періоду становлення економічної освіти в школах України, відзначимо, що соціальна незрілість громадянського суспільства, історично сформований тоталітарно-авторитарний режим радянської держави як у 30-х, у 70-х, так і в 90-х роках ХХ століття стали чинниками, що зумовили незавершений і неглибокий характер шкільних реформ у галузі економічної освіти.

Виокремлення етапів розвитку шкільної економічної освіти дало змогу виявити такі закономірності її становлення:

– історія становлення шкільної економічної освіти являє собою чергування модернізаційно-реформістських і стабілізаційно-реформістських етапів, шлях від загальнопрофесійного навчання в спеціальних комерційних економічних навчальних закладах через трудове політехнічне навчання в школі періоду 1917–1930-х років до загально-професійної, передпрофесійної освіти 50–60-х років, через трудову політехнічну з економічною спрямованістю освіти 60–70-х років до власне економічної освіти в пострадянський період;

– у ході історичного становлення і розвитку економічних тенденцій в освіті періоди підйому, модернізацій і реформ, які, як правило, були пов'язані з перебудовними етапами в історії освіти України, змінювалися на періоди стабілізації, повернення до колишніх установок, лише дещо адаптованих до конкретних політико-економічних і соціально-культурних умов розвитку країни.

Проблеми сучасного економічного розвитку суспільства знаходять своє відображення в різних дослідженнях учених, які розглядають взаємозв'язок економічної культури з економічним навчанням і вихованням, що входять до складу економічної освіти (О. Авраменко [3], О. Балакірева [10], З. Валієва [29], Л. Кашуба [66], О. Локшина [95], Т. Мельничук [103], О. Міщенко [105], В. Москаленко [108; 109], В. Пфлюг

[134], В. Русскін [140], І. Тодріна [162] та ін.). Як доводить О. Савіна, саме в процесі освіти людина засвоює соціокультурний досвід, у неї відбувається формування знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, певних норм поведінки [141, с. 14].

Виділяємо три основні підходи до здобуття економічної освіти:

- нормативний підхід (успадкований від колишньої ідеологізованої системи, він зручний викладачам, які зберегли традиційну схему побудови змісту економічної освіти);
- бізнес-орієнтований підхід (економічна освіта має прикладний характер, де основні категорії вивчаються в практичних ситуаціях);
- культурно-функційний підхід (передбачає формування системи цінностей і лише потім навичок господарської діяльності).

Однак, на наш погляд, економічна культура є більш широким поняттям, ніж економічна освіта, оскільки вона охоплює не тільки рівень освіченості, а й культурний пласт, ціннісне ставлення людини до навколишнього світу, систему ціннісних установок, передбачає відповідальність людини за її діяльність.

Економічна освіченість є необхідною складовою економічної культури. Рівень економічної освіченості людини визначається рівнем розвитку економічної культури. Економічна культура є основним показником результативності економічної освіти, яка є основним механізмом формування економічної культури [11, с. 5].

Незважаючи на різні орієнтації економічної освіти, учені єдині в тому, що вона повинна спрямовуватися насамперед на формування економічної культури особистості (У. Коробай [81], О. Костюкова [83], О. Лавренко [90; 91], Є. Лодатко [94], Я. Матвісів [100], С. Медянцева [101], О. Падалка [121], О. Паламарчук [122], Д. Разуменко [135] та ін.).

У зв'язку з докорінними змінами економічного

характеру в сучасному суспільстві, сформованими ринковими відносинами, які визначають інтерес до оволодіння основами сучасних економічних знань і до пізнання економіки як науки, виникла об'єктивна потреба в організації економічного навчання і виховання уже з першого класу в закладах загальної середньої освіти.

Багато років призначення початкової школи полягало в тому, щоб дати дітям навички читання, письма, рахунку, розширити їх уявлення про навколишній світ. До певного часу така мета цілком відповідала соціальному призначенню цього освітнього щабля. Сьогодні цілі і завдання змінилися: початкова економічна освіта насамперед спрямована на становлення і розвиток характеру молодшого школяра, його інтелектуальних якостей.

Сучасні молодші школярі істотно відрізняються від своїх однолітків 80-х – початку 90-х років. Діти цієї вікової групи зараз живуть напруженим, насиченим життям. Вони стали більш самостійними, мають власні судження практично з кожного питання. Змінився і рівень готовності дітей до навчання в школі, більшість ідуть до першого класу, вмюючи читати та рахувати. Підвищився рівень обізнаності дітей про навколишню дійсність, знання про яку вони отримують із засобів масової інформації, мікро соціуму [185, с. 34].

Проблеми економічної освіти, формування основ економічної культури учнів початкової школи в ході економічної освіти розглянуті в працях багатьох учених (Н. Бондарчук [22], Н. Боровитіна [24], С. Булавенко [28], М. Володіна [36], Л. Земляченко [55], Л. Кашуба [65], Є. Коваленко [71], Т. Кондратенко [78], О. Мельникова [102], О. Неустроєва [113], О. Палига [166], А. Перенчук [124], А. Проніна [133], О. Савіна [141], В. Химинець [171], О. Шпак [190] та ін.). Вони вважають, що економічне навчання і виховання в закладах загальної середньої освіти варто починати вже з першого класу, бо чим раніше почне дитина вникати в суть економічних проблем

навколишньої дійсності, тим більш усвідомлено буде осмислювати економічні закономірності.

Незважаючи на те, що ідей, методичних напрацювань з'являється дедалі більше, продуктивність роботи з економічної освіти невисока, простежується низка проблем з початкової економічної освіти. На наш погляд, основна причина такого стану – відсутність системи:

- учителі початкових класів не мають спеціальної науково-методичної підготовки в галузі економіки;
- використовують традиційні підходи, методи і засоби навчання та виховання без урахування специфіки самого предмета «Економіка» [28, с. 117];
- відсутня єдина апробована програма курсу «Економіка» для молодших школярів;
- велика кількість навчально-методичної літератури з економіки ще раз доводить відому істину, що велика кількість не завжди відповідає високій якості [75, с. 21].

Нова тенденція в початковій освіті підсилює необхідність перегляду змісту і методики професійної педагогічної освіти з позицій: а) активізації освітнього процесу в початковій школі взагалі і в процесі ознайомлення учнів з навколишнім світом; б) перегляду знаннєвого підходу, який переважає в ЗВО, і репродуктивних методів навчання на користь створення практико-орієнтованої та індивідуально-творчої спрямованості підготовки вчителя; в) використання пошукових, дослідницьких, творчих технологій, форм і методів, що сприяють оволодінню здобувачем професійними компетентностями; г) формування готовності майбутнього фахівця до діяльності, спрямованої на реалізацію державного стандарту, зокрема, організацію процесу універсальних навчальних дій молодших школярів [86, с. 5].

Досягнення високих результатів економічної освіти безпосередньо залежить від якості підготовки вчителів.

Така підготовка не повинна обмежуватися розрізненими, спонтанними заходами. Необхідна цілісна, варіативна, гнучка система теоретичної і практико-орієнтованої підготовки, головна мета якої – забезпечити навчальні заклади педагогічними кадрами, здатними надавати економічну освіту на сучасному рівні. На особливу увагу заслуговує розгляд цього питання стосовно початкової ланки школи, оскільки від якості економічного навчання і виховання на початковому етапі залежить успіх подальшої підготовки школярів [167, с. 15].

Проведений аналіз практики підготовки майбутніх учителів початкової школи, змісту стандартів вищої освіти, програм і навчальних посібників дав змогу Т. Кропачевій зробити висновок, що в них не приділяється належної уваги підготовці вчителя до активізації освітнього процесу в початковій школі, не обґрунтовано концепцію формування універсальних навчальних дій; підготовка майбутнього вчителя контролюється викладачами ЗВО переважно як ступінь засвоєння знань основ наук, а рівень володіння навчальною діяльністю самим здобувачем найчастіше не є предметом оцінювання. У результаті здобувач орієнтований на отримання готових знань, що завдає шкоди формуванню педагогічного мислення і вмінь самостійної педагогічної діяльності [86, с. 162].

Аналіз психолого-педагогічної літератури та дисертаційних досліджень дозволяє констатувати, що проблему, яка розглядається, розробляли в останні роки в декількох аспектах: підготовка майбутніх учителів початкової школи, педагогічні умови підготовки вчителів до здійснення економічної освіти і виховання молодших школярів у системі підвищення кваліфікації, дидактичні умови підготовки майбутніх учителів початкових класів до здійснення економічної освіти школярів (Т. Бикова [14], Н. Бібік [15], І. Біленко [16], К. Біницька [17], В. Бондар [20], Г. Бондаренко [21], О. Будник [26], Г. Васянович [33], Н. Гречаник [40], С. Григор'єва [41], К. Діхнич [47],

А. Дрокіна [48], Н. Жидецька [51], Р. Канбекова [60], Ф. Киргуєва [67], Т. Коваль [73], А. Когут [75], О. Комар [76], А. Кравцова [84], А. Крижановський [85], Л. Корольова [82], Т. Кропочева [86], Т. Марчій-Дмитраш [98], О. Матвієнко [99], І. Новик [115], О. Огієнко [117], А. Олійник [118], О. Пришляк [128], Л. Романишина [139], С. Сапожников [144], Л. Сирота [148], А. Собчук-Ліва [152], О. Топузов [127], Г. Черненко [173], В. Чичук [175], О. Шквир [189], О. Юрченко [191], О. Ярова [192]). Науковці доводять, що ефективність економічної освіти молодших школярів безпосередньо залежить від економічної грамотності вчителів, їхньої економічної вихованості, від рівня готовності вчителів проводити необхідну педагогічну діяльність з економічним спрямуванням. Такий стан вимагає від учителя знань і вмінь, серед яких уміння виділити економічні аспекти окремих питань, розуміння основних економічних концепцій, здатність застосовувати в різних поєднаннях елементи економічних знань до конкретних ситуацій тощо.

Для детального вивчення питання підготовки майбутнього вчителя початкових класів зі сформованою економічною культурою до здійснення економічної освіти школярів необхідно насамперед звернутися до питання професійної підготовки студентів ЗВО в цілому.

Аналіз досліджень дав змогу зробити висновок про те, що в сучасних умовах вищої освіти необхідно підготувати вчителя – носія особистої і професійної культури. Учитель початкових класів є особливою особистістю серед інших учителів, оскільки презентує дитячій спільноті зразок та ідеал особистості, творця, людини, готової прийти на допомогу, бути толерантною до кожного учня [67, с. 78].

Підготовка вчителя початкової школи повинна бути чітко культурологічно спрямована, оскільки культурологія освіти визначає однією з провідних ідей – ідею впливу культури на розвиток освіти, а важливим новоутворенням у соціальному й особистісному розвитку молодшого

школяра стає його активне входження у світ культури [119, с. 123].

Зміст підготовки вчителів в цілому і окремі його компоненти мають відносно завершений характер: вони забезпечують рівень загальної культури і загальний розвиток особистості. Найменшу актуалізацію в сучасному освітньому стандарті отримали економічно значущі якості, незважаючи на те, що саме вони є основою формування економічної культури учасників ринкових відносин.

Нові соціально-економічні умови розвитку країни вимагають формування нового економічного мислення, а отже, і перебудови системи підготовки кадрів у галузі економічної освіти. Необхідність перебудови викликана тими кардинальними змінами, які вже відбулися і поглиблюватимуться в міру становлення цивілізованої ринкової економіки. Це викликано, по-перше, докорінною реконструкцією відносин власності і всієї системи виробничих відносин у масштабі національної економіки. По-друге, це пов'язано з необхідністю подолання кризи шляхом глибокого реформування всієї системи освіти і створення нового економічного механізму управління освітніми закладами. По-третє, з якісними змінами в самій економічній освіті майбутніх фахівців, особливо в педагогічних ЗВО.

Підготовку майбутніх учителів початкової школи ми розглядаємо як педагогічну систему. Ця позиція ґрунтується на таких положеннях: по-перше, ми керувалися результатами проведеного аналізу наукової літератури та дисертаційних досліджень з проблеми підготовки здобувачів педагогічних ЗВО до майбутньої професійної діяльності, які доводять необхідність розгляду цього феномена як педагогічної системи; по-друге, ми виходили з необхідності дотримання принципу ієрархічності, згідно з яким підготовка здобувачів є підсистемою більшої педагогічної системи, а саме професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкових класів.

Високо оцінюючи проведені дослідження, зауважимо, що в сучасних умовах необхідно по-новому підійти до вирішення цієї проблеми.

Підготовка майбутнього вчителя передбачає необхідність використання комплексу засобів, форм і методів, що сприяє глибокому засвоєнню теорії і практики економічної освіти, оволодіння вміннями творчо вирішувати завдання в галузі економічної освіти, формування прагнення вести цю роботу відповідно до внутрішніх переконань тощо.

Вважаємо, що для вдосконалення організації економічної підготовки майбутніх учителів початкової школи необхідно: здійснювати збір та обробку інформації про стан економічної освіти молодших школярів; встановлювати на цій основі поетапну реалізацію мети економічної освіти; організовувати послідовне виконання поставлених завдань; здійснювати контроль цієї діяльності; вносити необхідні корективи.

З урахуванням сучасних вимог, професійна діяльність учителя початкової школи полягає не лише в передачі знань, формуванні вмінь і навичок, а має ґрунтуватися на засадах педагогічного діагностування, яке дає змогу досконало вивчати особистість учня, забезпечувати оптимальні умови для навчання і виховання, врахування індивідуальних потреб, турботу про психічне та фізичне здоров'я вихованців [115, с. 194].

Оновлення змісту підготовки майбутнього вчителя початкових класів в аспекті формування в нього економічної культури на концептуальних позиціях дозволить зіграти ключову роль в розвитку якості освіти у вищій та початковій школі, що актуалізує проблему формування економічної культури майбутніх учителів початкових класів.

Формування економічної культури майбутніх учителів як умова їх професійної підготовки розглянуто в працях науковців (Л. Аверьянова [2], К. Балашов [11], Н. Вінник [35], Т. Джагаєва [45], А. Завгородня [52], О. Земка [54],

Н. Ігнатєва [56], О. Коваленко [72], А. Сисоєва [158], Н. Шадріна [185], Н. Гаргаун [38], Н. Кінах [70], В. Комаровська [77], У. Коробай [81], О. Костюкова [83], О. Лавренко [91], Є. Лодатко [94], Я. Матвісів [100], С. Медянцева [101], О. Падалка [121], О. Паламарчук [122], Д. Разуменко [135], Г. Реброва [138], О. Салогуб [143], А. Сисоєва [158], В. Сич [149], С. Стеблюк [153], А. Сур'як [156], Л. Тандир [160], Г. Товканець [161]). На думку вчених, економічна культура важлива не тільки для становлення самого вчителя і його педагогічної та економічної діяльності, але й для формування основ економічної культури в підростаючого покоління, оскільки цей процес залежить від наявності економічної культури в самого вчителя.

Актуальність проблеми формування економічної культури зростає в умовах педагогічного ЗВО, оскільки майбутній учитель є не тільки носієм культури, а й прикладом для учнів і через специфіку своєї професії зобов'язаний сприяти формуванню в них культури взагалі і економічної культури зокрема.

Проблема формування економічної культури здобувача вищої освіти на тепер стоїть дуже гостро. Суперечливий характер явищ економічної дійсності вимагає від майбутніх фахівців здатності виробляти свій погляд на навколишню дійсність, адаптуватися і знаходити свою нішу на ринку освітніх послуг. Сьогодні здобувачі вищої освіти часто не знаходять відповідей на складні питання економічної сучасності, не можуть визначити можливості своєї конкретної участі в соціально-економічних перетвореннях [56, с. 49].

Серйозною перешкодою на шляху розвитку економічної культури є пасивність більшості здобувачів, їх невміння включитися в економічну діяльність, аналізувати й оцінювати результати праці; відсутність досвіду організації особистих фінансових справ, якими б скромними вони не були. Безумовно, економічна культура виражається і в здатності захищати свої права як

споживача, і у використанні економічних знань і умінь в особистій та суспільній діяльності, і в розумному поєднанні економічних, екологічних і моральних підходів, у повазі до закону і законослухняності [158, с. 33].

Справжньою потребою сьогодні є інтеграція економічного та педагогічного змісту в підготовці майбутніх учителів [11, с. 6].

Аналіз літератури дозволив зробити висновки про ступінь наукової розробленості цієї проблеми: у наукових дослідженнях практично не розглядають питання формування економічної культури майбутнього вчителя початкової школи; відсутня цілісна концепція, яка розкриває сутність процесу формування основ економічної культури як умови соціалізації особистості молодшого шкільного віку, що викликає потребу у забезпеченні школи підготовленими в економічному сенсі вчителями, які володіють розвиненою економічною культурою.

Отже, основна економічна вимога до формування економічної культури майбутнього вчителя на сучасному етапі має бути сформульована так: його підготовка повинна забезпечувати необхідні вміння жити, працювати, взаємодіяти у високорозвиненому технологічному суспільстві, достатню економічну грамотність і повноцінну можливість адаптуватися до ринкової системи господарювання. Через те формування економічної культури майбутнього вчителя повиненно бути орієнтовано на сучасний рівень розвитку економіки та враховувати перспективні потреби особистості, суспільства, виробництва, заснованого на нових економічних відносинах в умовах ринкового господарювання; зміст, методи і форми економічної підготовки здобувачів повинні сприяти цілісному засвоєнню економічних знань і умінь, формуванню економічного мислення, розвитку активної життєвої позиції, економічно значущих якостей особистості, розуміння своєї ролі в суспільстві тощо.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що проблема формування економічної культури майбутніх учителів в процесі професійної підготовки недостатньо вивчена, хоча і актуальна у зв'язку з глибокими економічними перетвореннями в суспільстві. У сучасних економічних умовах ринкових відносин існує гостра необхідність розвитку економіки, її перехід на більш високий рівень; без економічних знань учасників економічних процесів немислимо налагодження економічних зв'язків, неможливі науково-технічні досягнення і розвиток соціальної інфраструктури нашого суспільства; сучасне виробництво потребує фахівців, які вміють раціоналізувати і робити творчою свою працю, які розуміють і цінують не тільки соціальний зміст трудової діяльності, а і її моральну значимість, а сучасна початкова школа потребує економічно підготовленого вчителя початкової школи, який, надаючи економічну освіту, здатний сформулювати в учнів молодших класів основи економічної культури.

1.2. Категоріальний апарат дослідження

У сучасних умовах істотно змінилися не тільки соціально-економічні витоки розробки проблеми економічної культури, а й значно розширилася предметна галузь її об'єктивного існування і буття. Це потребує виявлення граней економічної культури, які фіксуються педагогікою відповідно до її об'єктивних проявів.

Для визначення функцій і перспективних завдань економічної культури особистості методологічне значення має аналіз сутності культури, історії розвитку теорії культури, її трактування в сучасній філософії; визначення пріоритетних напрямів формування культури особистості, зумовлених тенденціями науково-технічних досягнень і соціального розвитку для того, щоб виявити можливості формування економічної культури в майбутніх учителів початкової школи як частини їх загальної культури.

Аналіз наукових праць учених (З. Галушка [37], П. Гуревич [42], Т. Єфременко [50], М. Іващенко [57], В. Каргаполов [62], Л. Коган [74], О. Крупський [87], О. Лобко [93], Е. Маркарян [97], О. Орлова [119], Ю. Пачковський [123], В. Пилипенко [125], Ж. Поплавська [126], В. Студінський [155], Е. Тайлор [159], Ю. Шайгородський [186]), що розглядають цей феномен, свідчить про те, що культура являє собою надзвичайно складний об'єкт для наукового дослідження. Дослідники визначають по-різному саме поняття «культура».

Т. Боровикова [23], Т. Кондратенко [78], В. Пфлюг [134] дослідили, що культура в середні століття означала «обробіток, удосконалення». У такому значенні термін «культура» вживали Т. Мор, Фр. Бекон, Т. Гоббс, Б. Спіноза. В епоху середньовіччя слово «культура» стало застосовуватися і на позначення вдосконалення людини, перетворення її внутрішнього світу, що означало – «обробіток душі». В епоху Відродження поняття «культура» було сприйнято в первинному значенні до кінця XVIII ст. як процес обробки і обробки природи людиною. Це поняття розумілося як певний рівень суспільного розвитку, який створював можливість удосконалення інтелектуальних і моральних сил людини. У ХХ ст. поняття «культура» позначала не стан, а дію, спрямовану на поширення духовних благ людини і зміну самої людини. Поняття «культура» стало трактуватися не тільки як «обробка», «догляд» і «обробіток», а як «освіта», «виховання», «навчання» [141, с. 21].

Згодом слово «культура» більше сприймалося в значенні просвіти, освіченості, вихованості людини, а згодом – «гуманітарної культури», «культури освіти», «культури моральності» [162, с. 20].

У книзі «Примітивна культура» визначення культури, сформульоване Е. Тайлором, відображає її як складне ціле, яке включає знання, переконання, мистецтво, мораль, закон, звичай і будь-які інші здібності та навички, що здобуває людина як член суспільства [159, с. 3].

Культура включає предметні результати діяльності людей, а також знання, вміння і навички, рівень інтелектуального, морального, естетичного розвитку, світогляду, способи і форми спілкування [45, с. 31].

З безлічі визначень культури можна виокремити два її розуміння, які пропонував Ф. Бекон на основі ідей суспільно-економічного розвитку суспільства. Перше з них традиційне і пов'язане з визначенням культури як явища виключно духовного життя суспільства; культура в такому розумінні є сукупністю духовних цінностей у галузі мистецтва, літератури, моралі, освіти. Друге розуміння виходить з того, що культура органічно притаманна всім сферам і галузям матеріальної і духовної життєдіяльності суспільства, усім без винятку видам людської діяльності [13, с. 114]. Пізніше ці тлумачення культури будуть протиставлятися як альтернативні, причому домінуюче значення набуває культура духовна.

Аналітичний екскурс в історію культури показує, що економічний компонент завжди був важливим і навіть лежав в основі виховання, освіти, розвитку на початкових етапах становлення цивілізацій.

Культура є об'єктом вивчення філософів, культурознавців, педагогів, психологів, соціологів, істориків.

Філософи одностайно відстоюють ряд фундаментальних положень, зокрема про: надбіологічний, соціальний характер культури як форми людського буття, яка втілює специфіку способу життя людини; «людинотворчу» функцію культури, яка є способом реалізації творчих можливостей людини; єдність духовної і матеріальної культури, які не можна протиставляти чи відокремлювати; необхідність системного підходу до вивчення культури; соціокультурний прогрес як загальний напрям історичного розвитку людства (А. Арнольд [6], П. Гуревич [42], Л. Кицкай [69], Е. Маркарян [97], Ж. Поплавська [126], Е. Тайлор [159], К. Хесс [169]). Учені наголошують: культура не набувається біологічним

шляхом, а кожне покоління відтворює її і передає наступному поколінню. У цьому розумінні культура відображає соціалізацію людини і її зміну в ході історичного розвитку.

Вона виникає і формується разом з трудовою діяльністю людини й охоплює всі сфери її життя, постійно взаємодіє з економікою, соціальною структурою суспільства й іншими її підсистемами [141, с. 22].

Обмежений підхід до розуміння сутності культури і завдань формування культури особистості пояснюється переважанням у філософії аж до 60-х років ХХ століття аксіологічної концепції культури. Так, А. Арнольдів характеризує культуру як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, систему цінностей, якусь вищу сферу, що служить гуманізації людських відносин [6], Л. Коган – як предметну частину культури, що викликає заперечення ряду дослідників, як процес розвитку сутнісних сил людини, її становлення як творчої особистості [74]; Е. Маркарян – як систему формотворчих засад діяльності [97], виокремлюючи діяльнісний та особистісно-творчий підхід до дослідження її різноманітних проявів.

Поняття «культура» трактується у «Філософському енциклопедичному словнику» як специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної і духовної праці, у системі соціальних норм і установ, у духовних цінностях, у сукупності відносин людей до природи, між собою і до самих себе [165, с. 29].

У сучасній філософії феномен культури тлумачать як творчий та особистісно-орієнтований, соціальний (соціалізований) феномен. Культура пов'язує природу і суспільство через творчу активність людини, через розвиток «самості» особистості. Розвиток культури при такому підході збігається з розвитком творчих можливостей особистості в будь-якій галузі суспільної діяльності залежно від історичної епохи розвитку

суспільства (В. Дияк [46], Т. Єфременко [50], С. Калаур [59], Л. Коган [74], О. Крупський [87], О. Міщенко [107], Ю. Пачковський [123], В. Пилипенко [125]).

З погляду культурології освіти, культура являє собою суму духовних досягнень людства, результат і процес творчості, творче самовираження людей, пам'ять людства, сукупність знакових систем, сукупність матеріальних і духовних цінностей, внутрішні досягнення особистості, що долучають її до досягнень суспільства [78, с. 15].

Культурні цінності суспільства тісно взаємопов'язані і взаємозалежні, їх розглядають як ієрархію складної взаємозалежної системи цінностей, у якій зміна того чи того компонента цієї системи неминуче приводить до зміни багатьох культурних традицій [7, с. 17]. Урахування цього, на нашу думку, відкриває широкі можливості для дослідження проблем формування культури особистості, взаємодії культури і особистості, культури й творчості, розвиток індивідуальності та ін.

На думку Н. Шадріної, культура особистості визначає стан, результат і продукт процесу засвоєння соціальних цінностей і їх створення. Вона передбачає розвиненість і гармонію всіх компонентів, їх цілісне формування в діяльності [185, с. 32], а культурологічний підхід забезпечує збереження, передачу, відтворення і розвиток культури засобами освіти.

Діяльнісний підхід до розкриття природи культури виражає важливу особливість культури – єдність культури і діяльності через закладене в ній людське начало. Прихильники діялісного трактування визначають культуру як сукупність форм, способів, засобів і результатів людської діяльності (М. Каган [74], А. Леонт'єв [92]).

Культура як феномен стала можливою тільки завдяки такій здатності людини, як діяльність. Через те культуру визначають як результат усієї людської діяльності [45, с. 38].

Діяльнісний підхід до розкриття природи культури і

структурування культури як цілісного явища ґрунтується на структурі самої діяльності, її основних характеристиках. Розширене тлумачення діяльності як підоснови культури дозволяє виявити специфіку культури як окремого феномена.

Антропологічний підхід до аналізу культури передбачає осмислення походження людини і її прогресивний історичний рух від первісного стану до соціально фіксованого. Антропологічні поняття виражають людське втручання в стан природи [45, с. 35]. Отже, культура не є системою засобів, необхідних для забезпечення певної діяльності людей.

Разом з тим, антропологічний підхід до аналізу культури звів усе різноманіття цінностей і явищ до діяльності людини, поєднав з історією і перетворив людину на суб'єкт культури.

За аксіологічним підходом до аналізу культуру визначають як сукупність цінностей, що утворилися в процесі історичного розвитку суспільства і є його результатом у часі [45, с. 36].

Цінності культури пов'язані з потребами, інтересами, ідеалами, спрямованістю особистості і характеризують рівень її культури. Це положення важливе для нашого дослідження насамперед для аналізу економічних цінностей, які визначаються особистістю, та економічних потреб, інтересів та ідеалів особистості. За принципом поділу рівнів суспільного буття і суспільної свідомості ми виокремили такі цінності: матеріальні, соціально-політичні та духовні. Цю класифікацію вважаємо найбільш придатною для класифікації економічних цінностей.

Отже, культура є складним міждисциплінарним багатоаспектним поняттям у різних галузях знань. Вона характеризує особливості поведінки, свідомості та діяльності людей у конкретних сферах суспільного життя; спосіб життєдіяльності окремого індивіда, соціальної групи і всього суспільства в цілому, людської єдності з природою і суспільством; розвиток творчих сил і здібностей

особистості, предметні результати діяльності, суб'єктивні людські сили і потреби, що реалізуються в діяльності.

Ядро культури складають загальнолюдські цілі й цінності, а також історично сформовані способи їх сприйняття і досягнення [158, с. 11].

Незалежно від підходу до проблеми культури практично всі дослідники відзначають, що культура характеризує життєдіяльність особистості, групи, суспільства в цілому, є специфічним способом буття людини, має свої просторово-часові межі, розкривається через особливості поведінки, свідомості і діяльність людини, через речі, предмети, твори мистецтва, знаряддя праці, через мовні форми, символи і знаки.

Отже, у нашій роботі будемо акцентувати на ізоморфізмі культури й економіки. Нам імпонує думка К. Коттака, який розглядає культуру як унікальний спосіб адаптації обмежених ресурсів до цілей виробництва, розподілу і споживання [200, с. 180].

Оскільки економічна культура є одним з видів культури особистості, то всі вище наведені твердження, що характеризують феномен культури, можуть бути взяті за основу розгляду сутності економічної культури, головними з яких є такі: культура – це не частина життя суспільства, а його істотна ціннісна характеристика; у змісті поняття «культура» фіксується спосіб людської діяльності і її вплив на становлення і розвиток людини [141, с. 22].

Вплив культурних чинників на економіку, її функціонування і розвиток сьогодні є загальновизнаним. Простежити його ми намагатимемося в аналізі економічної культури.

Економічна культура – це «проекція» культури (в її широкому розумінні) на сферу соціально-економічних відносин. Саме проекція, а не частина загальної культури, оскільки у сфері економіки і пов'язаних з нею соціально-економічних відносинах функціонує вся культура: всі її елементи так чи інакше проявляються, функціонують у

ній. Економічна культура є складником культури взагалі [23, с. 87].

При вирішенні головних проблем будь-якої економічної системи між суб'єктами економічної діяльності встановлюються об'єктивно необхідні суб'єкт-об'єктні відносини: виробництво – розподіл – обмін – споживання. Це означає єдність загальнолюдської економічної культури зі специфікою, яка визначається економічною системою та історичними й культурними особливостями суспільства [185, с. 34]. Вважаємо, що економічна культура є результатом складного взаємозв'язку і взаємозалежності двох складових її родових елементів «культури» й «економіки» і є частиною загальної людської культури у сфері економічної діяльності.

Постає питання не тільки про межі вторгнення економіки в культуру, а й допустимості цього вторгнення. До загальних завдань економічного управління в галузі культури віднесемо: постановку принципів завдань, визначення перспективи та найближчих цілей, які повинні бути досягнуті для розвитку економіки; розробку методів, засобів, форм економічної діяльності, за допомогою яких поставлені цілі можуть бути досягнуті оптимально; підбір, розстановку кадрів, здатних зрозуміти і виконати окреслені завдання.

Кожне з названих завдань передбачає аналіз конкретної ситуації в освітній та виробничій сферах, вибір найважливіших варіантів вирішення економічних завдань з метою визначення оптимального.

Водночас культура активно впливає на розвиток економіки. Виокремимо такі основні напрями її впливу:

- соціалізація і виховання окремої особистості, формування економічної культури особистості в умовах ринку, вміння регулювати свою поведінку відповідно до економічних закономірностей, звичаїв і традицій;
- вироблення та затвердження системи цінностей,

які є важливим регулятором учинків економічних ситуаціях, мірилом оцінки поведінки інших людей, їх участі в господарському житті;

- створення моделей функціонування економічних інструментів, вироблення і прийняття економічних рішень, еталонів дії, поведінки, їх реалізація в різних ситуаціях економічного життя.

Хоча економічні відносини важливі для розуміння економічної культури, проте ними вона не обмежується. Економічна культура проникає в різні сфери суспільних відносин (моральні, правові, політичні та ін.), отже, є предметом вивчення багатьох наук.

Аналіз філософської (О. Локшина [95], І. Тодріна [162] та ін.), соціологічної (Г. Авер'янова [1], О. Авраменко [3], О. Балакірєва [10], Л. Кашуба [66], О. Міщенко [105], В. Москаленко [111], В. Пфлюг [134], В. Русскін [140] та ін.), психологічної (Т. Мельничук [103], В. Москаленко [108] та ін.), педагогічної (О. Болдіна [19], Н. Бондарчук [22], С. Булавенко [28], Л. Кашуба [65], Є. Коваленко [71], І. Куц [88], О. Мельникова [102], О. Палига [166], А. Перенчук [124], А. Проніна [133], В. Химинець [171], О. Шпак [190] та ін.) літератури дозволив визначити різні підходи до трактування економічної культури як суспільного явища (економічне мислення, свідомість; мотиви і потреби; цінності, економічні інтереси, світоглядні аспекти, блок знань і вмінь економічного характеру, сукупність економічних якостей особистості, необхідних для реалізації власних здібностей у соціально-економічних відносинах суспільства, засвоєння норм поведінки в економічній сфері, системи цінностей і сукупність досягнень у практичній діяльності тощо).

Розглянемо детальніше з погляду різних наукових напрямів поняття «економічна культура».

З філософського погляду економічну культуру можна розглядати в широкому і вузькому сенсі: як економічну культуру суспільства і економічну культуру особистості. У найзагальнішому вигляді можна було б розгорнути такий

ланцюг суб'єктів культури: індивід (особистість), мала (контактна) група, соціальні інститути, організації та об'єднання, класи, інші суб'єкти соціального розшарування (стратифікації), етноси, країни-держави, регіональні спільноти, людство (родовий суб'єкт). Отже, економічна культура має складну структуру, в якій окремі її частини займають певне місце.

Філософи поняття «економічна культура» визначають через економічну культуру суспільства, а саме як:

- єдність економічних знань, переконань і творчої практичної діяльності в економічній сфері, як процес розвитку можливостей людини [116, с. 17];
- досвід людства, у якому зафіксовано результати діяльності людей в узагальненому, сутнісному значенні. Цей досвід об'єктивовано, предметнено в предметно-речових формах та у формах соціальних відносин, видах спілкування, способах діяльності [111, с. 29];
- повноту використання економічних законів, ступінь їх реалізації, якісну характеристику участі людини в житті суспільства, рівня її економічних знань і вмінь господарювання, розвитку економічної свідомості та мислення [162, с. 21];
- системну якість, властиву різним соціальним верствам, що відображає основні економічні явища і відносини, їх розвиток і включає перспективні потреби і цілі майбутнього розвитку [23, с. 98].

Отже, до компонентів економічної культури суспільства віднесемо матеріальні цінності людей, продукти людської праці; економічну інформованість суспільства, громадські навички економічної діяльності; способи організації економічного життя.

Економічну культуру особистості визначають через культуру свідомості, поведінку й діяльність людини в суспільстві. Її науковці розглядають як:

- систему життєвих уявлень, цінностей, зразків поведінки, норм та такі дії особи при вирішенні

економічних питань будь-якого характеру, що повністю відповідають сьогочасним економічним принципам та суспільним економічним цінностям [65, с. 128];

- соціально значимий рівень розвитку сутнісних сил людини, міру цього розвитку, ступінь реалізації результатів її діяльності [56, с. 17];
- комплекс характеристик (знань, якостей, звичок, способів досягнення задуманого, ціннісних орієнтацій, творчих успіхів), який дозволяє їй жити в гармонії із загальнолюдською, національною культурою, розвивати суспільство та індивідуальну своєрідність своєї особистості [116, с. 16].

Отже, особиста культура індивіда – це сукупність його особистих зразків поведінки, методів діяльності, продуктів діяльності, ідей і думок.

Між економічною культурою суспільства та економічною культурою особистості існує складний зв'язок і взаємна залежність, що виражається насамперед у дотриманні особистістю принципів економічної культури суспільства. Економічна культура особистості може відповідати економічній культурі суспільства, випереджати її, але може й відставати від неї, заважати її розвитку.

А. Нуртдинова виділяє основні характеристики економічної культури, у яких відображено тісний зв'язок між культурою суспільства й особистості, це: зв'язок з економічною діяльністю людей; елемент свідомості і пов'язані з економічною діяльністю переваги, очікування, плани, мотиви поведінки; прояв економічної культури в просторі економічних відносин; зв'язок із правом і моральністю; стійкі стереотипи свідомості [116, с. 17].

Значна частина науковців не диференціюють економічну культуру на суспільну та індивідуальну (Т. Боровикова [23], О. Крупський [87], С. Медянцева [101], Т. Філіпповська [163], Н. Шадріна [185], Т. Шевирева [187] та ін).

Узагальнюючи визначення науковцями поняття «економічна культура» за філософським напрямом, вважаємо її складною і різноманітною системою розвитку духовних, матеріальних, творчих здібностей особистості, що відображає взаємини між людьми і виробництвом, етичні норми поведінки, гнучкість мислення, збереження і створення культурних цінностей економічної діяльності.

З погляду соціологічного підходу автори (Г. Авер'янова [1], О. Авраменко [3], О. Балакірева [10], Л. Кашуба [66], О. Міщенко [105], В. Москаленко [111], В. Пфлюг [134], В. Русскін [140]) розуміють економічну культуру як спосіб адаптації до економічних умов свого існування.

Співвідносячи поняття «економічна культура» і «соціалізація», В. Пфлюг звертає увагу на такі принципові положення: економічну культуру необхідно розглядати як єдність матеріальних і духовних цінностей, прагматичних і моральних якостей; уявлення економічної культури як сфери самореалізації суспільного індивіда, як суб'єкта культурно-історичного процесу; виховання економічної культури – як основа соціалізації [134, с. 81].

Економічна соціалізація як процес формування економічної культури особистості зумовлена взаємодією двох складових процесу соціалізації: особливостями економічних цінностей суспільства з найбільш доцільними способами перетворень, формує економічно важливі якості особистості, необхідні для успішної соціалізації особистості [185, с. 35] та мотиваційно-потребовою системою індивіда, що об'єднуються в соціальному образі «людини економічної», яка є формою існування відносин особистості, групи і суспільства [107, с. 9].

Соціологи визначають економічну культуру посередником між комплексом політико-правових, економічних та інших умов тієї чи тієї країни і поведінкою суб'єктів її економіки (О. Авраменко [3], О. Балакірева [10], Л. Кашуба [66], О. Міщенко [105], В. Москаленко [109], В. Пфлюг [134]).

Головними рисами економічної культури соціологи

називають зв'язок з економічною діяльністю людей (купівля – продаж, робота, праця); інтерес до певної діяльності, потребу в чому-небудь, зацікавленість, орієнтацію на предмет інтересу.

Отже, за соціологічним підходом економічна культура є органічною єдністю двох видів соціальних відносин, що розглядаються через культурологічний аналіз: по-перше, це виробничі відносини, які виконують функцію внутрішньої детермінації суспільного життя; по-друге, це соціальні відносини, які активно впливають на виробничі відносини.

На противагу соціологічному підходу до вивчення економічної культури визначився інституційний підхід (С. Асадулаєва [7], К. Балашов [11], Т. Джагаєва [45], Н. Ігнат'єва [56], Т. Кондратенко [78], В. Москаленко [111], О. Паламарчук [122], К. Хесс [169]). Суть його полягає в тому, що економічна культура постає не як виконання економічних законів у практичній діяльності, а як соціальна пам'ять суспільства, яка регулює економічну поведінку [45, с. 58]. Інституційний підхід означає комплексне сприйняття економічної культури не тільки як соціального феномена, детермінованого економічними законами і діями, але й зумовленого культурними чинниками (наука, філософія, мистецтво, релігія, право, політика, мораль). Звідси видова характеристика культури іноді називається інституційною [7, с. 18].

На основі проведеного дослідження структури і змісту економічної культури, К. Балашов робить висновок про можливість синонімічної і змістової заміни визначення економічної культури культурою підприємницької діяльності. Такий підхід до культури дозволяє фіксувати її глибинну сутність і зрозуміти, чому вона «розмита» в усій соціальності, вплетена в суспільне життя і властива роду людському, всім і кожному, будь-якій особистості, будь-якому виду людської діяльності [11, с. 38].

Контент-аналіз джерел із проблеми формування економічної культури, дав змогу виокремити в структурі

економічної культури її компоненти та класифікувати економічну культуру згідно з інституційним напрямом на:

- культуру виробничо-економічної діяльності (планування трудових ресурсів; нормування праці та визначення заробітної плати; аналіз використання трудових ресурсів; планування й організація перспективної підготовки виробництва; планування й організація поточної підготовки виробництва тощо);
- культуру фінансово-економічної діяльності (сформованість знань і вмінь із ведення фінансової та ділової документації; облік і контроль економічної діяльності; аналіз економічної діяльності підприємства, прогноз напряму розвитку економічної діяльності підприємства);
- культуру маркетингової діяльності (аналіз ринкових можливостей підприємства і конкурентів; вибір цільового ринку; розробка товарів і послуг; реалізація маркетингових програм; організація реклами товарів і послуг, забезпечення конкурентоспроможності продукції тощо);
- культуру економічних інновацій (передбачає впровадження нововведень і сформованість знань з організації і проведення інноваційних заходів, а також зі складання і просування документації, пов'язаної з упровадженням нових технологій у виробничий процес);
- культуру реалізації економічних методів управління кадрами (облік кадрових ресурсів; підвищення кваліфікації та навчання кадрів; аналіз і регулювання трудових відносин тощо);
- культуру підприємницької діяльності (реалізація однією особою виробничо-економічної, фінансово-економічної та маркетингової діяльності, а також діяльності, пов'язаної з інноваціями та управлінням персоналом).

Наші дослідження показують, що культура

підприємницької діяльності є інтегративною складовою економічної культури. Формування культури підприємницької діяльності передбачає отримання таких знань, які б у комплексі висвітлювали питання, пов'язані з плануванням, організацією і контролем за діяльністю підприємства. Культура підприємницької діяльності є концентрованим вираженням економічної культури, яка в цьому аспекті означає засвоєння і практичну реалізацію інтегрованих знань і вмінь, здатність комплексно вирішувати виробничі, фінансові, маркетингові та кадрові завдання.

З позицій функційного підходу (В. Андрійчук [5], О. Бажина [8], О. Варецька [31], В. Дияк [46], С. Калаур [59], С. Луконіна [96], О. Мехедова [104], О. Падалка [120], С. Раскіна [137], М. Свіржевський [146], С. Фрідман [167]) визначаємо кілька передумов, що детермінують необхідність дослідження проблем економічної культури майбутніх учителів початкової школи і зумовляють науковий аналіз досліджуваного феномена:

1. Закони суспільного розвитку, зокрема економічні закони, проявляються у свідомій діяльності суб'єктів суспільства, тому правильно буде стверджувати, що економічна культура особистості об'єктивно зумовлена рівнем розвитку виробничих відносин і продуктивних сил суспільства і видозмінюється з його розвитком. Іншими словами, трансформація суспільного ладу діалектично веде до розвитку відносин власності, продуктивних сил і виробничих відносин.

2. Етапи розвитку особистості в онтогенезі не збігаються з сучасним суспільно-економічним прогресом; економічні перетворення в багатовимірній реальності відбуваються швидше, ніж розвиток і становлення особистості в конкретно-історичному періоді. Ця обставина викликає необхідність підготовки особистості до майбутньої самореалізації і самовизначення в професійній сфері й економічній діяльності.

3. Соціально-прикладне значення економічної

культури майбутнього вчителя початкової школи залишається за рамками інтересів педагогічних досліджень.

За технологічним (педагогічним) напрямом визначено сутнісні характеристики економічної культури майбутніх учителів, бо від ступеня сформованості економічної культури майбутніх учителів під час професійної підготовки залежить його перспективне особистісне і професійне становлення, мобільність і готовність до раціональної економічної діяльності [56, с. 40].

Згідно з технологічним підходом (Н. Вінник [35], Н. Гаргаун [39], Т. Джагаєва [45], А. Завгородня [52], О. Земка [54], О. Коваленко [72], У. Коробай [81], Н. Кінах [70], В. Комаровська [77], О. Костюкова [83], О. Лавренко [90], Є. Лодатко [94], Я. Матвісів [100], С. Медянцева [101], О. Падалка [121], О. Паламарчук [122], Д. Разуменко [135], Г. Реброва [138], О. Салогуб [143], А. Сисоєва [158], В. Сич [149], С. Стеблюк [154], А. Сур'як [156], Л. Тандир [160], Г. Товканець [161], Н. Шадріна [185]) економічну культуру визначають як системоутворюючу ланку професійної культури через обсяг засвоєних економічних знань, умінь і норм поведінки в педагогічній сфері.

З позицій цього підходу економічна культура є обов'язковим компонентом діяльності (знання, переконаність і творча практична діяльність, а також як результати цієї діяльності, які створюються людьми в ході розвитку суспільства).

Через технологічний підхід Т. Кондратенко розглядає культуру як спосіб, технологію і як результат діяльності. Ця позиція знаходить відображення в позначенні економічної культури як органічної єдності знань, упевненості і творчої практичної діяльності, а також результатів цієї діяльності, які створюються людьми в ході розвитку суспільства [78, с. 16].

Такий підхід до визначення економічної культури вважаємо не виправданим, оскільки, на наш погляд, не можна зводити економічну культуру до підсистеми

професійної культури.

Н. Вінник вважає, що економічна культура майбутнього вчителя є «проекцією» його загальної культури на сферу соціально-економічних відносин, складним особистісним новоутворенням, що містить економічні знання (уявлення, погляди), соціально й професійно зумовлену сукупність ціннісних орієнтацій, мотивів та зразків діяльності в економічному середовищі, особистісні здібності, якості і характеристики [35, с. 8].

Г. Реброва визначає економічну культуру майбутнього вчителя як інтегроване суспільно-особистісне професійне утворення, що характеризується усвідомленням педагогічних завдань економічного виховання та збереження людського ресурсу на основі осмислення та критичного ставлення до трансформацій економічних процесів та їх різнопланових чинників у суспільстві: культурно-ціннісних, інтелектуальних, етно-ментальних, життєзберігаючих [138, с. 141].

Узагальнюючи напрацювання науковців, під економічною культурою майбутнього вчителя розуміємо характеристику особистості, яка проявляється в здатності обґрунтовано підходити до вирішення поставлених професійно-педагогічних завдань і втілювати в освітній діяльності культурні та економічні цінності найбільш доцільними способами сучасної економічної діяльності.

Незважаючи на те, що економічна культура має характеристики, схожі з іншими підсистемами загальної культури, вона володіє і специфічними рисами, завдяки яким сприймається як самостійне поняття. Однією з таких особливостей є виокремлення економіки як основної сфери реалізації економічної культури. Друга – полягає в тому, що економічна культура охоплює ті і лише ті цінності, норми, потреби, переваги, що виникають із потреб економіки і впливають (позитивно чи негативно) на неї. Третя особливість економічної культури стосується каналів, через які вона впливає на економіку. Основним

каналом впливу на економіку є не будь-яка поведінка, а насамперед економічна.

Четверта особливість економічної культури полягає в тому, що вона значно більше, ніж, наприклад, естетична чи наукова, орієнтована на управління поведінкою людей. Цінності й норми як елементи економічної культури значною мірою мають організаційну спрямованість – активізувати маси на ті чи ті дії, підвищити їхню віддачу [154, с. 178].

П'ята особливість економічної культури проявляється в тісному взаємозв'язку і взаємозалежності цінностей економічної культури з усіма соціально-політичними та морально-етичними установками суспільства. Але її формування не завжди збігається з рівнем розвитку суспільних відносин і навіть таких, безпосередньо пов'язаних з нею факторів, як розвиток виробництва, розподіл, обмін та споживання. Вона може збігатися з ними, забезпечувати їх, обганяти або відставати від розвитку кожної з цих сфер [158, с. 15].

Оскільки людина, що володіє сформованою економічною культурою, не тільки створює, збагачує і споживає цінності культури, а й у своєму розвитку піднімається на вищий щабель свободи, то, на наш погляд, буде виправдано розглядати економічну культуру як найважливіший засіб формування особистості.

Коли застосовують термін «формування особистості», як зазначає В. Русскін, то мають на увазі єдність об'єктивних умов та суб'єктивних факторів, які цілеспрямовано впливають на становлення та розвиток людини. Уся система суспільних відносин у поєднанні з суб'єктивною діяльністю класів, соціальних груп, громадських організацій створює умови для багатоаспектного впливу на особистість і відповідно на її формування [140, с. 77].

У педагогічному трактуванні поняття «формування» поглиблює феномен розвитку, який, як відомо, детермінований обставинами життя людини, її діяльністю,

цілеспрямованими процесами виховання і навчання [56, с. 41].

Процес формування економічної культури спрямований на становлення людини як суб'єкта господарювання, як соціально-активної, самостійної, відповідальної за свій вибір і його результати, ініціативної та креативної особистості [38, с. 64].

Під формуванням економічної культури майбутніх учителів початкової школи розуміємо організований освітній процес, сутністю якого є вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, умов психолого-педагогічного характеру, спрямованих на засвоєння здобувачами економічних цінностей, норм, знань, умінь, навичок і механізмів їх актуалізації в педагогічній діяльності для економічної освіти учнів молодших класів.

Розглядаючи ключові поняття дослідження, вважаємо за необхідне зупинитися на понятті «професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи».

Поняття «професійна підготовка» науковці розглядають у різних аспектах (Т. Бикова [14], Н. Бібік [15], І. Біленко [16], К. Біницька [17], В. Бондар [20], Г. Бондаренко [21], О. Будник [26], Г. Васянович [33], Н. Гречаник [40], С. Григор'єва [41], К. Діхнич [47], А. Дрокіна [48], Н. Жидецька [51], Р. Канбекова [60], Ф. Киргуєва [67], Т. Коваль [73], А. Когут [75], О. Комар [76], Л. Корольова [82], А. Кравцова [84], А. Крижановський [85], Т. Кропачева [86], Т. Марчій-Дмитраш [98], О. Матвієнко [99], І. Новик [115], О. Огієнко [117], А. Олійник [118], О. Прищляк [128], Л. Романишина [139], С. Сапожников [144], Л. Сирота [148], А. Собчук-Ліва [152], О. Топузов [127], Г. Черненко [173], В. Чичук [175], О. Шквир [189], О. Юрченко [191], О. Ярова [192]).

Так, на думку Р. Канбекової, термін «підготовка» до професії є не що інше, як формування готовності до неї, а система установок на працю, стійка орієнтація на виконання трудових завдань, загальна готовність до праці є психічним результатом професійної підготовки [60,

с. 138].

Досліджуючи проблеми підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації, С. Стеблюк подає визначення поняття «економічна підготовка майбутніх фахівців» як організований, системний процес отримання економічних знань студентами, формування практичних умінь і навичок, необхідних для майбутньої діяльності, та сукупність цінностей і норм, спрямованих на формування економічної культури [153, с. 274].

Підготовку майбутнього вчителя до активізації освітнього процесу в початковій школі визначається Т. Кропачевою так: система перетворення цільових змістових, процесуальних параметрів педагогічної освіти, спрямованих на формування у майбутніх учителів готовності до активізації освітнього процесу в початковій школі, становлення професійно-особистісної позиції, заснованої на гуманістичних цінностях; організація навчально-виховної роботи у ЗВО з використанням спеціальних технологій викладання дисциплін; створення якісно нового типу навчальної діяльності, характеризується суб'єктною позицією здобувачів, їх здатністю сприймати освітній процес на основі метапредметного підходу [86, с. 160].

Підготовка майбутнього вчителя початкової школи – це процес формування професійних знань, умінь та навичок, необхідних для реалізації поставлених цілей в освіті [191, с. 128], готовності до здійснення педагогічної діяльності, спрямованої на навчання, виховання та розвиток молодших школярів [84, с. 206].

Під професійною підготовкою майбутніх учителів початкової школи розуміємо процес і результат засвоєння суми економічних знань, оволодіння економічними вміннями і здатностями, формування цінностей, мотивації, якостей особистості, необхідних для економічної освіти учнів початкової школи.

Отже, формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної

підготовки трактуємо як цілеспрямований процес стимулювання мотивації, формування ціннісного ставлення до економічної освіти молодших учнів, оволодіння економічними знаннями і вміннями, розвитку якостей, що дозволяють реалізувати себе в майбутній професійній діяльності.

1.3. Вимоги до формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи в аспекті їх професійної діяльності

Сучасні умови ринкової економіки ставлять нагальні вимоги до формування економічної грамотності населення, відповідної новим методам господарювання, яка полягає в необхідності самостійного і відповідального вибору економічних рішень не тільки економістами-професіоналами, а й кожною людиною в повсякденному житті.

Економічні реформи в суспільстві потребують серйозного осмислення підходів до організації шкільної економічної освіти з раннього віку [7, с. 40].

Перед системою економічної освіти досить актуально стоїть проблема формування основ економічної культури молодших школярів з таких причин: проблемам формування основ економічної культури молодших школярів приділяється менше уваги порівняно із старшокласниками; система економічної освіти молодших школярів залишалася без уваги психолого-педагогічної науки до 1990-х рр.; економічна освіта молодших школярів – єдина галузь, яка не має своєї системи підготовки кадрів до цього часу.

Уведення в сутнісну характеристику економічної культури школярів поняття «основи», на нашу думку, зумовлено тим, що наявне економічне мислення школярів, нестійкість ціннісно-моральних орієнтацій, мотивів, потреб, нахилів не дають можливості досить точно зрозуміти проблему формування економічної культури в

повному сенсі. Відтак, можна стверджувати про необхідність формування в молодших школярів основ економічної культури. Це означає спрямованість цілісного педагогічного процесу на досягнення школярами базового рівня економічного розвитку, необхідного і достатнього для їх подальшої соціалізації. У той же час це дає можливість показати інтегративну природу економічної культури та інших взаємопов'язаних видів загальної культури особистості, а також показати поліфункційну аспектність економічної культури особистості.

Цю думку підтверджує С. Асадулаєва, яка вважає, що в кожного молодшого школяра повинен бути розвинений певний рівень економічної культури, як головна мета організації економічної освіти в початковій школі, що розвиває певні ціннісні орієнтації, здатність до самовираження особистості, спонукає інтерес і прагнення до раціоналізму в роботі, винахідливості тощо [7, с. 40].

Під основами економічної культури молодшого школяра розуміємо необхідний мінімум економічних знань, економічно значущих якостей особистості, ціннісних орієнтацій, досягнень у суспільно-трудовій та навчальній діяльності, які є обов'язковими передумовами для розвитку особистості в нових ринкових умовах.

Проблема формування основ економічної культури молодших школярів завжди перебувала в полі зору як педагогічної теорії, так і практики освіти (О. Болдіна [19], Н. Бондарчук [22], Н. Боровітіна [24], С. Булавенко [28], Л. Земляченко [55], Л. Кашуба [65], Є. Коваленко [71], Т. Кондратенко [78], І. Куц [88], О. Мельникова [102], О. Палига [166], А. Перенчук [124], А. Проніна [133], В. Химинець [171], О. Шпак [190]). Науковці доводять, що сформованість основ економічної культури молодших школярів залежить від рівня їх освіченості, моральності і моральних якостей, їх світорозуміння та світогляду.

Для подальшого розгляду практики формування основ економічної культури учнів молодших класів коротко зупинимося на вікових особливостях цього

періоду розвитку школярів.

Педагогічна періодизація визначає молодший шкільний вік від 6–7 до 10–11 років [60, с. 80].

Тенденція зниження вікової межі для залучення учнів до продуктивної праці, у сферу підприємницької діяльності створює ситуацію, коли знання елементарних основ економіки стають затребуваними вже в цьому віці. Відсутність відповідної економічної освіти призводить нерідко до того, що бажання самостійно заробляти гроші змушує дітей брати участь у діяльності, що суперечить правовим законам і моральним нормам суспільства. Недостатня компетентність дорослих у галузі економіки породжує неправильне тлумачення у свідомості дітей багатьох явищ і закономірностей навколишньої дійсності [8, с. 19].

У зв'язку з цим важливим моментом в організації освітнього процесу вважаємо економічну освіту в початковій школі, що дозволяє закласти базові компоненти економічної культури, формувати певний тип мислення і поведінки на основі прийнятих у суспільстві цінностей.

Найважливішою передумовою й умовою економічної освіти є те, що в молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається мислення, що приводить до якісної перебудови сприйняття і пам'яті, до перетворення їх у довільні, регульовані процеси. Дитина 7–8 років зазвичай мислить конкретними категоріями, спираючись на наочні властивості і якості конкретних предметів і явищ, що і дозволяє приступити до серйозного і послідовного вивчення складних для дитини економічних явищ. Ця обставина також змушує використовувати власний та конкретний досвід і гру в процесі економічної освіти.

Під впливом навчання відбувається поступовий перехід від пізнання зовнішньої сторони економічних явищ і процесів до пізнання їх сутності, відображенню в мисленні істотних властивостей і ознак, що дає можливість робити перші узагальнення, перші висновки,

проводити перші аналогії, будувати елементарні умовиводи. У дитини поступово починають формуватися наукові економічні поняття (на відміну від життєвих понять, що складаються в дитини на підставі її особистого економічного досвіду поза цілеспрямованою освітою). Критерієм оволодіння тим чи тим економічним поняттям є вміння ним оперувати.

У цьому віці переважають практично-дієві види логічних операцій (аналізу і синтезу): школярі відносно легко справляються з тими завданнями, де є можливість виробляти практичні дії безпосередньо з предметами або спостерігати ці предмети наочно. Проте не завжди випадає нагода демонструвати різні економічні поняття і явища наочно, в природних умовах (наприклад, поняття «ринок» в його значенні як частина життєдіяльності людей, пов'язана з обміном товарів і послуг). Ця особливість мислення дітей породжує сумніви в можливості навчання молодших школярів елементам економіки [78, с. 55].

Аналіз доступності тієї чи тієї економічної інформації призводить до однозначного висновку. Якщо існує необхідність уведення до змісту освіти будь-якого складного для засвоєння матеріалу, то ця проблема повинна вирішуватися насамперед шляхом адаптації навчального матеріалу до рівня розвитку учнів і підбору відповідних віковим можливостям школярів методичних засобів, прийомів навчання [78, с. 57].

В умовах різноманіття програм і методичного забезпечення до них дуже важливо визначити загальні критерії: що потрібно знати школяреві з економіки, у якому обсязі й на якому етапі [96, с. 40].

Сучасний розвиток суспільства ставить нові вимоги до формування економічних понять школярів.

На час вступу до школи дитина, за дослідженням Т. Кондратенко, має в активному словнику понад 25 економічних понять, пов'язаних із працею і її процесами. Це предмети і результати праці, індивідуальна й колективна праця, шлюб, вироби, матеріали, премія,

планування, зарплата, ціна, товар та ін. Зрозумілі для дітей операції з ними: купувати – продавати, дорожче – дешевше, вигідно – не вигідно, виграв – програв, поміняв тощо [78, с. 48].

Вони здатні проявити економічне мислення, здоровий інтерес до грошей, готові усвідомити зв'язок «праця – гроші», неможливість задоволення всіх потреб, отримують первинні уявлення про деякі професії, пов'язані з економічним життям суспільства (касир, продавець, менеджер, бухгалтер тощо). Важливою умовою успішності реалізації економічної освіти, як і будь-якого іншого напряму педагогічного процесу, є своєчасність педагогічного впливу, залучення дитини в діяльність, спрямовану на досягнення певних педагогічних цілей [78, с. 48].

Суб'єктивна психологічна готовність дитини до вивчення економічних понять залежить від її індивідуальних особливостей, визначених станом здоров'я, умовами життя і діяльності дитини, складом сім'ї, рівнем її забезпеченості, сімейним укладом тощо [78, с. 50].

Проаналізувавши навчальні програми, зміст навчально-методичних комплектів початкової школи виокремлюємо економічні поняття. Перелік економічних понять ми з метою аналізу повноти і доступності для засвоєння молодшими школярами з переліком, запропонованим С. Фрідманом [167], і прийшли до висновку, що для засвоєння молодшим школярам доступні лише ті поняття, які пов'язані з їх безпосередньою діяльністю, найбільш уживані в навчальній, ігровій, трудовій діяльності або спостерігаються молодшими школярами, коли вони включаються в економічні відносини, наприклад: власність, виробництво, торгівля, бюджет, товар, ринок, гроші, ціна, заробітна плата, винаходи, виріб, інструмент, матеріали, наукова організація праці, національне багатство, обладнання, охорона навколишнього середовища, план, планування, підприємство, пристосування, продуктивність праці,

дбайливе ставлення до часу і матеріальних цінностей, робоче місце, витрата, вартість, економіка, економія, попит, пропозиція, купувати, продавати, мінятися, ощадкаса, магазин, банк та ін.

Провідні вчені в галузі економічної освіти (Т. Боровикова [23], Н. Дембицька [43], І. Пронікова [132], М. Рамазов [136], І. Сасова [145], Т. Філіпповська [163], С. Чернер [174]) рекомендують вивчати економічні поняття в молодшому шкільному віці залежно від року навчання.

З економічними поняттями «охорона навколишнього середовища», «підприємства», «промисловість» діти найчастіше знайомляться на уроках природознавства, в процесі бесід і, за можливістю, екскурсій, а також на уроках літературного читання, української мови, математики. З поняттями «гроші», «власність» діти знайомляться на уроках математики і в спілкуванні з батьками, вчителями та іншими дорослими в процесі економічних відносин. Ознайомлення з ними йде на рівні, доступному сприйняттю і засвоєнню молодшими школярами. Їм достатньо засвоїти правильне уявлення, без спотворень, підкріплене конкретними прикладами.

Сучасний етап формування основ економічної культури характеризується стійкою тенденцією до навчання учнів економіці з першого класу, у зв'язку з чим змінюються вимоги до змісту економічної освіти в школі [7, с. 41].

Такі поняття, як «якість», «виріб», «інструмент», «матеріал», «витрата» діти найбільш успішно засвоюють на уроках ручної праці відповідно до програми.

Обов'язковий мінімум змісту економічної освіти для учнів 1(2) класу включає такі елементи: походження грошей; гроші в сім'ї, доходи і витрати; джерела доходів (пенсія, допомога); майно сім'ї; праця як джерело доходів; продукт; ощадливість; культура взаємин продавця і покупця; розумні потреби.

З другого року навчання в учнів можна вже

формувати вміння і навички організації робочого місця, використання в роботі науково обґрунтованих і розроблених спеціально для молодших школярів пам'яток і алгоритмів; економічного аналізу навчальної і трудової діяльності (уміння аналізувати хід і результат роботи з урахуванням витрат).

У другому класі до цих понять варто додати ще такі економічні поняття, як «зарплата», «вартість», «товар», «ціна». Ці поняття найбільш часто зустрічають учні на уроках математики під час вирішення задач. Економічні поняття «економія», «національне багатство» найкраще можуть бути засвоєні молодшими школярами на уроках природознавства, літературного читання, математики відповідно до текстів, запропонованих у підручниках.

Учні 2(3) класу освоюють такі поняття: багатство, багатство природи і культури, ставлення людей до багатства; природні ресурси; багатство і праця людини; поняття про власність.

У третьому класі закріплюються набуті раніше економічні вміння, розширюється сфера їх застосування у зв'язку з розширенням сфери діяльності молодших школярів.

У 3(4) класі обов'язковий елемент змістової лінії – поняття про шкільну економіку: майно школи; вартість шкільного обладнання, підручників і навчальних посібників, комунальних послуг; форми прояву дбайливого, господарського ставлення до своїх речей і майна школи; турбота про збереження суспільної власності, участь в економічній діяльності по збереженню бібліотечного фонду, створення дидактичного матеріалу і навчальних посібників своїми силами, дотримання режиму економії води, електрики, шкільного письмового приладдя, продуктів у шкільній їдальні [55, с. 44]. Це можливо на уроках природознавства, літературного читання, української мови, у позаурочній виховній роботі.

Учитель повинен організувати розумовий процес так, щоб учні навчилися пізнавати сутність економічних явищ

і процесів, відображати в мисленні головні властивості і ознаки економічних понять [7, с. 54].

Отже, рівень розвитку всіх названих психофізіологічних і розумово-пізнавальних особливостей дітей молодшого шкільного віку дозволяє почати їх систематичну економічну освіту з першого класу.

Важливим етапом у формуванні основ економічної культури учнів стало створення у 2015 році навчальних програм для початкової школи («Фінансова абетка» (2 кл.), «Фінансова арифметика» (3 кл.), «Фінансова поведінка» (4 кл.)).

Конкретизуємо завдання кожної змістової лінії з урахуванням специфіки навчального предмета.

У курсі «Математика» формуються вміння проводити елементарні економічні розрахунки: порівнювати вартість різних товарів при вирішенні завдань; вибирати економічний спосіб розподілу коштів, матеріалів і сил при виконанні завдання; знайомитися з якими-небудь економічними явищами з використанням математичного апарату, що служить наочним і переконливим засобом при формуванні економічних знань, умінь і економічно значущих якостей у школярів.

При вирішенні завдань особлива увага звертається на розвиток таких необхідних для майбутніх людей ділових якостей особистості, як творче мислення, вміння знаходити економічно вигідне рішення проблеми, раціональний спосіб вирішення завдань [78, с. 42].

Уроки природознавства розкривають проблеми екологічної безпеки, співвідношення екологічної обстановки та економічної діяльності людини, виховують потребу дбайливого й економічного її використання, реалізують творчу діяльність зі збереження природних багатств. Різними формами економічного виховання на уроках природознавства є куточки живої природи, проведення екскурсій у парки, сади, на пришкільні ділянки. Йдеться про дбайливе використання води, електроенергії, лісових ресурсів, вивчення економіки своєї

школи (бібліотеки, їдальні), розглядаються ситуації, у яких потрібно показати, які закони, правила поведінки людини в навколишньому середовищі були порушені в тих чи тих випадках [78, с. 43].

У навчальному курсі «Навколишній світ» молодший школяр оволодіває загальними способами діяльності у сфері природно-географічних і суспільствознавчих наукових понять, які сприяють самостійному освоєнню школярем будь-якої системи знань [86, с. 37].

Під час гуманітарної підготовки (на уроках української мови, літературного читання) діти пізнають норми моралі (взаємини людей в особистій та професійній сфері, ставлення людини до природи, до суспільства тощо). Важливими засобами економічної освіти на уроках української мови є тренувальні вправи, зорові і слухові диктанти, народні прислів'я та приказки тощо. Уроки літературного читання мають широкі можливості для формуванні морально-економічних якостей особистості школяра. Читання тексту і робота з твором, усвідомлення його змісту, аналіз засобів вираження сприяє накопиченню знань про морально-економічні норми життя.

В основі змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» лежить розвиток здатності орієнтуватися в соціальних поняттях, досягнення певного рівня інтересу до явищ суспільного життя, культури, історії рідної країни не тільки з погляду історії, а й економіки. До змісту цієї галузі включені знання про сімейну економіку, обов'язки і сімейні відносини. Її вивчення передбачає оволодіння вміннями, що мають економічну спрямованість: наведення прикладів професій людей, які працюють на будівництві, у сільському господарстві, у промисловості, регіональних масових професій, особливостей праці і побуту; необхідність і праці та дбайливе ставлення до її результатів; невеликі арифметичні розрахунки при придбанні деяких продуктів харчування та інших предметів; уміння брати участь у сімейних справах

(прибирання, приготування їжі, окремі сільськогосподарські та ремонтні роботи); прояв уваги до членів сім'ї, турбота про малюків і людей похилого віку; підготовка невеликої інформації про культурне, економічне життя країни.

Особливістю освітньої галузі «Технології» є її інтеграційний характер, що випливає зі змісту її головної мети: інтегрувати гуманітарні, природничо-наукові та технічні знання про техносфери, її взаємозв'язки і взаємозумовленість з живою і неживою природою, що забезпечує формування у підростаючого покоління нового технологічного-економічного мислення і техноетики для забезпечення якісного життя всіх [8, с. 45].

Докладний аналіз змісту програми «Технології» дозволив виявити певний обсяг економічних знань, умінь економічної діяльності, передбачений для засвоєння молодшими школярами на уроках технології. Зокрема, велика увага приділяється питанням планування трудової діяльності, учні отримують знання і виробляють уміння організації робочого місця і трудового процесу в цілому. Засвоєні дітьми знання з матеріалознавства, техніки, технології обробки матеріалів служать тією основою, на якій формуються економічні уявлення та знання учнів. З іншого боку, знання про економічні закономірності мати змогу ефективно організовувати трудову діяльність розширюють політехнічний світогляд школярів, сприяють осмисленню впливу економіки на зміст і характер праці.

Отже, кожна освітня галузь має значний потенціал для формування основ економічної культури в молодших школярів. Для цього вчителю необхідно: по-перше, наблизити зміст провідних тем різних предметів на основі однієї стрижневої ідеї підвищення рівня оволодіння цим видом культури молодшими школярами; по-друге, встановити логічний взаємозв'язок між основними економічними поняттями і явищами, які вивчаються з різних навчальних предметів.

Отже, «зміст економічної освіти в сучасній школі» – це

особистісно-орієнтовані види освітньої діяльності, спрямовані на формування наукових і практичних економічних знань, умінь, емоційно-ціннісного ставлення до світу, що забезпечують здатність до творчого вирішення життєво важливих проблем в умовах обмеженості засобів для їх вирішення.

Формування основ економічної культури молодших школярів залежить від багатьох значних моментів в організації освітнього процесу. Це насамперед економічна грамотність самого вчителя, який уміє відібрати із загального кола наукових знань за своїм профілем головне й акцентувати увагу учнів на економічних питаннях. Також від вчителя вимагається пошук нових рішень, вміння прищепити школярам господарські навички, спонукати бачити в усьому, що нас оточує, матеріальні цінності, матеріалізовану працю.

Основними завданнями вчителя в економічній освіті молодших школярів, на погляд С. Фрідмана, є орієнтація учнів на нову модель економічної підготовки учнів початкових класів у сучасних умовах і необхідність педагогічного керівництва цією роботою [167, с. 60].

Ураховавши вищесказане, виокремлюємо особливості професійної діяльності вчителя початкових класів.

Особливість – це характерна, прикметна властивість кого-чого-небудь, властивість – якість, ознака, що становить відмінну рису кого-чого-небудь [41, с. 57].

Основною особливістю професійної діяльності вчителя початкових класів з економічної освіти є те, що вона відбувається в початковому періоді формування особистості молодшого школяра, пов'язана з формуванням первинних навичок наукового пізнання навколишньої дійсності і входженням молодших школярів у різні суспільні відносини, а центральною фігурою, системоутворювальною ланкою цього цілісного процесу є вчитель початкової школи – носій змісту економічної освіти, організатор пізнавальної діяльності, усебічного розвитку і становлення особистості, зокрема формування

основ економічної культури молодших учнів.

На думку С. Луконіна, учитель усвідомлює особистісну й соціальну значимість своєї професії в економічному вихованні молодших школярів; володіє економічним світоглядом, знає основні економічні закономірності розвитку суспільства; знає концептуальні засади та принципи економічної освіти, уміє реалізовувати їх у професійній діяльності [96, с. 72].

Друга особливість, яку доводиться враховувати вчителю початкової школи під час упровадження економічної освіти, пов'язана з віковими та індивідуальними особливостями молодшого школяра за умови, що об'єктом сприйняття, осмислення є образ, який можна бачити, чути, до якого можна доторкнутися.

Якщо ж ізолювати дітей від природи, якщо з перших днів навчання дитина сприймає тільки слово, то клітини мозку швидко втомлюються і не справляються з роботою, яку пропонує вчитель [157, с. 27].

Третій важливий момент, який зумовлює особливості діяльності вчителя початкової школи, – це впровадження в освітній процес пізнання навколишньої дійсності, що є незамінним емоційним стимулом. Для дитини молодшого шкільного віку він відіграє винятково важливу роль. Істина, у якій узагальнюються предмети і явища навколишнього світу, стає особистим переконанням дітей за умови, що вона опредмечується образами, які впливають на почуття.

Четверта особливість діяльності майбутнього вчителя початкових класів – це врахування рівня розвитку мовлення. Це чітко проявляється, наприклад, при впровадженні інновацій раннього та інтенсивного навчання грамоті. З розвитком мовлення дитини роль її уявлень все більше зростає. Позначення образів словами дає можливість, по-перше, відтворювати і формувати образи предметів за допомогою слів, а не тільки впливом предметів; по-друге, за допомогою слів дитина починає пов'язувати подумки образи один з іншим, починає

мислити уявленнями.

Саме в період, коли дитина живе конкретними образами і враженнями, потрібно систематизувати, узагальнювати її чуттєвий досвід і на цій основі формувати початкові арифметичні і граматичні поняття [41, с. 74]. Учитель повинен знайти таку сукупність чуттєвих образів, яка найбільш раціонально сприяла б включенню чуттєвих знань у сформоване поняття [41, с. 76].

П'ята особливість – використання вчителем особистісно-орієнтованого підходу, коли акцент переноситься на зусилля і здібності кожної дитини будувати власне навчання. Для вчителів, які працюють за особистісно-орієнтованою технологією, у центрі навчання знаходиться дитина, і тому вони надають особливого значення створенню адекватного освітнього середовища [41, с. 77].

Розглянемо вплив фундаментальної підготовки на досліджувані характеристики діяльності вчителя початкових класів. Сила впливу залежить від вимог до вчителя початкової школи та від типу діяльності.

До вимог, що ставлять до економічної культури вчителя, яка визначається особливостями їх професійної діяльності, належать: розширення сфери освітніх послуг (платних і безкоштовних), високий рівень оснащення праці, поява нових напрямів освітньої діяльності, інтеграція у світову систему освіти, урахування прагнень населення до підвищення рівня освіти. Це зумовлює необхідність засвоєння педагогами економічних знань, прийомів і методів економічної діяльності.

Підготовка компетентного вчителя, який відповідає вимогам сьогодення, наділеного якостями, знаннями та вміннями, необхідними для конкурентоспроможності життєздатності, неможлива без побудови відповідної системи економічного навчання, створення організованого, навмисного і цілеспрямованого впливу на формування особистості із потрібними якостями [56,

с. 13].

Першу і найбільш важливу групу вимог до особистості вчителя початкових класів складають установки, ціннісні орієнтації, переконання, мотиви поведінки, ідеали. До них відносять особистісні якості й риси характеру та в цілому спрямованість особистості вчителя початкових класів. Найсуттєвіше, що вчитель початкових класів формує особистість учня своєю особистістю: чим менше вік учня, тим більше на нього впливає особистість учителя, його загальна культура.

Спрямованість особистості проявляє себе в різних сферах людської діяльності. Для нашого дослідження інтерес представляють особливості спрямованості особистості у сфері професійної діяльності. Спрямованість на професійну діяльність проявляється на певному етапі розвитку особистості і стає в цей період життя центральним особистісним новоутворенням, яке, з одного боку, формується в результаті багатомірного соціально-морального, професійного, особистісного самовизначення під час трудової або навчальної професійної діяльності, а з іншого, – саме обумовлює і самовизначення, і діяльність.

Ієрархічна структура педагогічної спрямованості вчителя початкових класів може бути представлена так: спрямованість на дитину (та інших людей), пов'язана з турботою, інтересом, любов'ю, сприянням розвитку її особистості й максимальної самоактуалізації її індивідуальності; спрямованість на себе, пов'язана з потребою в самовдосконаленні та самореалізації в сфері педагогічної праці; спрямованість на предметну сторону професії вчителя (зміст навчальних предметів) [60, с. 207].

Друга група вимог до особистості педагога стосується його індивідуального досвіду професійної підготовленості (що включає глибокі знання не тільки дисциплін, що викладаються, а також психології молодших школярів, історії та теорії педагогіки, технології педагогічного процесу) і загального розвитку. Якість професійної підготовки вчителя залежить не тільки від якості

засвоєних ним знань і вмінь, а й від розвиненості його емоційно-мотиваційної сфери, процесів педагогічного творчого мислення, від сформованості педагогічно значущих вольових звичок, тобто від рівня загального психічного розвитку [60, с. 210].

Третю групу вимог до особистості майбутнього вчителя становлять проблеми розвитку інтелектуальних характеристик, до яких належать сприйняття, пам'ять, увага, мислення, уява. Серед них найважливішою проблемою є розвиток якісного педагогічного мислення. Учитель початкових класів повинен розвивати в себе здатності до педагогічного аналізу й синтезу, критичність, самостійність, широту, гнучкість, активність, швидкість, спостережливість, педагогічну пам'ять і творчу уяву. Учитель початкових класів повинен відрізнятися високою емоційністю, «чутливістю до особистості» учня, умінням співпереживати йому в невдачах, радіти разом з ним його успіхам. Йому повинні бути властиві доброта і чуйність, цілеспрямованість, наполегливість, дисциплінованість, терплячість.

Четверта група вимог до особистості вчителя стосується його психофізичних особливостей. Майбутній учитель початкових класів повинен розвивати свої здібності, зміцнювати своє фізичне здоров'я, пристосовувати темперамент і нервову систему до вимог професії. Учитель початкових класів повинен піклуватися про здоров'я молодших школярів, формувати різнобічні дані його особистості [60, с. 212].

Згідно з вимогами до підготовки майбутніх учителів початкової школи він повинен мати уявлення про сучасний світ духовної, культурної та інтелектуальної цілісності, усвідомлювати себе і своє місце в сучасному суспільстві; володіти економічною, правовою, інформаційною та комунікативною культурою; знати основи підприємницької діяльності та особливості підприємництва у професійній сфері; знати загальні положення економічної теорії; мати уявлення про основи

мікро- та макроекономіки, економічної ситуації в країні і за кордоном, про грошово-кредитну та податкову політику; уміти знаходити і використовувати необхідну економічну інформацію; мати уявлення про основні принципи ринкової економіки, аспекти економічної діяльності освітнього закладу та його структурні підрозділи; знати господарський механізм, форми і структури організації економічної діяльності в освітньому закладі; знати склад і особливості суміжного фінансування і бюджетного нормування витрат на утримання навчального закладу; знати види позабюджетних коштів, джерела їх надходження, форми організації підприємницької діяльності; знати методику бізнес-планування; знати організацію праці і заробітної плати в освітньому закладі, єдину тарифну сітку; мати уявлення про сучасний менеджмент, знати його функції, види і психологію та ін.

Кваліфікаційна характеристика майбутніх учителів початкової школи передбачає такі види діяльності, якими повинен володіти вчитель початкових класів:

1. Освітньо-виховну – здійснення цілісного освітнього процесу відповідно до освітніх програм початкової школи; організація позанавчальної виховної роботи як засобу розвитку інтересів, нахилів, задоволення запитів і потреб дітей [96, с. 60].

2. Навчально-методичну – планування освітньо-виховної роботи (уроків, позакласних заходів, системи контролю знань і вмінь школярів) на основі вивчення та аналізу освітніх програм, навчальних посібників, дидактичних матеріалів, навчально-методичної літератури; відбір змісту і вибір технології навчання і виховання з урахуванням аналізу досягнутих результатів. Крім уроків, навчальна робота в школі здійснюється також через проведення навчальних екскурсій, факультативних занять, різних форм позакласної навчальної роботи.

3. Соціально-педагогічну – роз'яснення батькам

практично значущих для них положень шкільної та сімейної педагогіки, психології та методики навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку.

Майбутній учитель початкової школи повинен знати: цілі, завдання, зміст, принципи, форми, методи і засоби навчання та виховання молодших школярів, методики викладання навчальних предметів початкової школи в аспекті економічної освіти.

Зазначені особливості, види діяльності вчителя початкових класів, функціонують у нерозривній єдності, що свідчить: якість формування в майбутніх учителів початкової школи економічної культури для подальшої економічної освіти учнів молодших класів неможлива без цілісного оволодіння відповідними функціями.

Для професійної діяльності вчителя, на думку О. Бажиної, характерні такі функції: інформаційна, мобілізаційна, орієнтаційна, розвиваюча, комунікативна, організаторська, конструктивна, дослідницька [8, с. 98].

П. Третяков розробив систему функцій управління діяльністю, у якій виокремлюються інформаційно-аналітична, мотиваційно-цільова, планово-прогностична, організаційно-виконавська, контрольна-діагностична та регулятивно-корекційна. Функційні ланки діяльності розглядаються, з одного боку, як відносно самостійні види діяльності, з іншого, вони взаємопов'язані і послідовно, поетапно змінюють одна одну, створюючи єдиний освітній цикл [137, с. 49].

На думку Т. Джагаєвої, діяльність майбутнього вчителя початкової школи передбачає виконання таких функцій: інструментальної – створення і перетворення навколишнього середовища; нормативної – створення системи засобів організації колективного життя; пізнавальної, яка дає можливість людині створити картину світу; комунікативної, що забезпечує передачу інформації [45, с. 41].

Ф. Киргуєва до таких функцій відносить адаптаційну, гедонічну, інформаційну, комунікативну, пізнавальну,

соціорегулятивну, людинотворчу, естетичну та ін. [67, с. 105], І. Тодріна – пізнавальну, комунікативну, регулятивну, прогностичну, ціннісно-орієнтаційну, інтегративну, генералізуючу [162, с. 21], У. Коробай – пізнавальну, регулятивну, евристичну, виховну [81, с. 82], Т. Боровикова – освітню, розвивальну, виховну, організуючу, естетичну, прогностичну [23, с. 142], Л. Тандир – трансляційну, регулюючу, світоглядну, інноваційну, виховну [160, с. 10], Т. Філіпповська – трансляційну, адаптивну, комунікативну, інтеграційну, компенсаційну [163, с. 20], О. Савина – пізнавальну, регулятивну, ціннісну (аксіологічну), виховну, освітню, розвивальну, комунікативну [141, с. 56].

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, досвіду професійно-педагогічної діяльності, аналізу процесу формування економічної культури, змісту педагогічної діяльності вчителя початкових класів, визначаємо такі функції, реалізація яких забезпечуватиме ефективну економічну освіту молодших школярів:

- пізнавальну: здійснюється знайомство з положеннями економічної науки, способами і методами застосування економічних знань у практичній діяльності у сферах виробництва, розподілу, обміну та споживання;
- спонукальну: проявляється в прагненнях, інтересах, переконаннях майбутнього вчителя в необхідності економічної освіти учнів початкових класів, в усвідомленні і розумінні ролі і значення цього напряму освітнього процесу школи;
- когнітивну: забезпечує і стимулює освоєння нових знань про сутність, цілі і завдання, методи і форми організації економічної освіти учнів початкової школи;
- конструктивну: планування досяжних цілей і завдань економічної освіти школярів; вибір оптимальних засобів, змісту, методів і форм економічної освіти; відбір конкретного матеріалу з

- економіки і його реконструювання відповідно до цілей заняття і рівня підготовки учнів;
- організаторську: створення умов для успішного оволодіння молодшими школярами знаннями і вміннями у сфері економіки; організація інтегрованих форм (інтегровані уроки, домашні завдання, екскурсії та ін.);
 - орієнтаційну: формування умінь школярів орієнтуватися в економічних процесах і явищах навколишнього світу; формування у молодших школярів потреби в економічній освіті;
 - комунікативну: взаємообмін учителя та учнів інформацією: створення емоційно-комфортної й особистісно розвивальної атмосфери спілкування під час навчального діалогу, що дозволяє підвищити ефективність економічної освіти учнів;
 - діяльнісну: допомагає опанувати вміннями організації та діяльності, спрямованої на вирішення завдань економічної освіти молодших школярів; передбачає застосування знань і умінь у реальній педагогічній діяльності;
 - діагностичну: визначення рівня економічної освіти учнів (рівня володіння дітьми економічним знаннями і вміннями);
 - прогностичну: прогнозування, передбачення результатів економічної освіти, власної педагогічної діяльності.

Індикатором специфіки функцій економічної культури є, на наш погляд, її поліфункційність.

Отже, особливостями професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи, які мають сформовану економічну культуру для проведення економічної освіти молодших учнів, є формування первинних навичок наукового пізнання навколишньої дійсності і входження молодших школярів в різні суспільні відносини; спрямування учнів на осмислення образів через наочність; емоційні стимули пізнання навколишньої

дійсності; врахування рівня розвитку мовлення та мислення; особистісно-орієнтований підхід з акцентом на зусилля і здібності кожної дитини.

Вимоги до особистості вчителя початкових класів: сформованість установок, ціннісних орієнтацій, переконань, мотивів поведінки, ідеалів; індивідуальний досвід професійної підготовленості (знання з дисциплін, психології молодших школярів, історії та теорії педагогіки, технології педагогічного процесу) і загального розвитку; розвиненість інтелектуальних характеристик, зокрема сприйняття, пам'ять, увага, мислення, уява; психофізичні особливості (розвиненість власних здібностей, зміцнення свого фізичного здоров'я, пристосування темпераменту і нервової системи до вимог професії).

Види діяльності вчителя початкових класів із сформованою економічною культурою: освітньо-виховна, навчально-методична, соціально-педагогічна.

До функцій професійної діяльності вчителя початкових класів в аспекті економічної освіти, який має сформовану економічну культуру, відносимо: пізнавальну, спонукальну, когнітивну, конструктивну, організаторську, орієнтаційну, комунікативну, діяльнісну, діагностичну, прогностичну.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукової літератури дав змогу зробити висновки про ступінь наукової розробленості проблеми дослідження: взаємозв'язок економічної культури з економічним навчанням і вихованням, формування економічної культури суспільства й особистості, проблеми економічної освіти, формування основ економічної культури учнів початкової школи під час економічної освіти, підготовка майбутніх учителів початкової школи, формування економічної культури майбутніх учителів як умова їх професійної підготовки.

Проблема формування економічної культури

майбутніх учителів в процесі професійної підготовки недостатньо вивчена, хоча й актуальна у зв'язку глибокими економічними перетвореннями суспільства. У сучасних економічних умовах ринкових відносин існує гостра необхідність розвитку економіки, її перехід на більш високий рівень; без економічних знань учасників економічних процесів неможливо налагоджувать економічні зв'язки, мати науково-технічні досягнення і розвивати соціальну інфраструктуру нашого суспільства; сучасне виробництво потребує фахівців, які вміють раціоналізувати і творчо працювати, які розуміють і цінують не тільки соціальний зміст трудової діяльності, а і її моральну значимість. Сучасна початкова школа потребує економічно підготовленого вчителя початкової школи, який здатний сформувати в учнів молодших класів основи економічної культури.

Розкривши зміст понять «економічна культура», «економічна культура особистості», «економічна культура суспільства», «соціалізація», «формування», «підготовка», «професійна підготовка», «підготовка майбутнього вчителя початкової школи», «професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи», ми уточнили ключове поняття «формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки трактуємо як цілеспрямований процес стимулювання мотивації, формування ціннісного ставлення до економічної освіти молодших учнів, оволодіння економічними знаннями і вміннями, розвитку якостей, що дозволяють реалізувати себе в майбутній професійній діяльності.

Проведений аналіз особливостей професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи в аспекті економічної освіти молодших учнів показав, що вони полягають у формуванні первинних навичок наукового пізнання навколишньої дійсності і входження молодших школярів у різні суспільні відносини; спрямуванні осмислення учнями образів через наочність; формуванні

емоційних стимулів пізнання навколишньої дійсності; врахуванні рівня розвитку мовлення та мислення; особистісно-орієнтованому підході з акцентом на зусилля і здібності кожної дитини.

До особистості вчителя початкових класів визначено такі вимоги: сформованість установок, ціннісних орієнтацій, переконань, мотивів поведінки, ідеалів; індивідуальний досвід професійної підготовленості (знання з дисциплін, психології молодших школярів, історії та теорії педагогіки, технології педагогічного процесу) і загального розвитку; розвиненість інтелектуальних характеристик, зокрема сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, уяви; психофізичні особливості (розвиненість здібностей, зміцнення власного фізичного здоров'я, пристосування темпераменту і нервової системи до вимог професії).

Видами діяльності вчителя початкових класів із сформованою економічною культурою є: освітньо-виховна, навчально-методична, соціально-педагогічна.

Учитель початкових класів, зі сформованою економічною культурою, у професійній діяльності для надання економічної освіти учням має виконувати такі функції: пізнавальну, спонукальну, когнітивну, конструктивну, організаторську, орієнтаційну, комунікативну, діяльнісну, діагностичну, прогностичну.

РОЗДІЛ 2

ДІАГНОСТИКА СФОРМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

2.1. Аналіз стану формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки

Державні вимоги до змісту та рівня підготовки майбутніх учителів початкової школи передбачають самостійність освітніх закладів, які можуть розробляти і затверджувати основну професійну освітню програму за спеціальністю. Вона включає вимоги до рівня підготовки майбутніх фахівців, навчальний план, програми навчальних дисциплін, силабуси, програму наскрізної виробничої практики, програму підсумкової державної атестації.

Для з'ясування стану формування економічної культури в здобувачів вищої освіти на практиці ми провели дослідження у двох напрямках. По-перше, проаналізували джерела, дисертаційні дослідження і публікації з визначеної проблеми. По-друге, провели опитування викладачів, учителів, батьків і учнів початкових класів та здобувачів спеціальності 013 Початкова освіта.

Аналіз змісту обов'язкових дисциплін гуманітарної («Філософія», «Політична та соціологічна науки»), фундаментальної («Математика», «Основи природознавства та екології»), психолого-педагогічної («Педагогіка», «Вступ до спеціальності», «Педагогічні технології в початковій школі») та науково-предметної підготовки («Методика навчання математики», «Методика навчання інформатики в початковій школі», «Методика виховної роботи в закладах освіти», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання» та ін.) свідчить про те, що

вони мають достатній потенціал для формування економічної культури майбутніх учителів.

Дисципліни гуманітарної підготовки, на наш погляд, забезпечують розвиток культуровідповідного світосприйняття, створюють передумови й умови для адекватного вирішення таких завдань: формування загального світогляду для визначення актуальних невирішених проблем у галузі економічної освіти; методологічного обґрунтування та інтерпретації соціально-економічних процесів, тенденцій, пов'язаних із заміною та переглядом економічних цінностей, що лежать в основі навчання або впливають зміст освіти.

Дисципліни фундаментальної підготовки дозволяють здобувачам засвоювати знання, завдяки яким майбутні вчителі можуть орієнтуватися в сучасних економічних ситуаціях, аналізувати умови, що забезпечують швидкий економічний прогрес і стійкість, дотримуватися економії у використанні ресурсів тощо. У дисциплінах, що вивчаються в цьому блоці, проглядаються взаємозв'язки екологічної та економічної освіти.

Під час вивчення дисциплін психолого-педагогічної підготовки здобувачі засвоюють знання про розвиток і становлення світової педагогічної культури, теоретико-методологічні педагогічні знання про генезу педагогічного досвіду, науково-методичного знання. Знайомляться із закономірностями формування особистості, факторами та умовами її розвитку, з методичними основами організації освітнього процесу. Дисципліни психолого-педагогічної підготовки сприяють оволодінню засобами самовизначення, рефлексії власного економічно-педагогічного досвіду і діяльності з економічної освіти молодших школярів; цілісним знанням про об'єктивні закономірності процесу економічної освіти, світової та вітчизняної практики економічної освіти, а також економічним вихованням у сім'ї та інших сферах життєдіяльності суспільства; способами аналізу, планування, реалізації та рефлексії економічно-

педагогічної діяльності тощо.

Саме на загальнопедагогічній і загальнопсихологічній основі, яка закладається при вивченні цих дисциплін, йде подальша теоретична і практична підготовка майбутнього вчителя початкових класів.

Психолого-педагогічні дисципліни мають додаткові пропедевтичні можливості, оскільки надають можливість первинного ознайомлення з сутністю економічної освіти, основними категоріями і проблемами завдяки збагаченню ряду дисциплін цього блоку економічним змістом.

До блоку дисциплін науково-предметної підготовки включені курси методик викладання окремих предметів початкової школи, вивчення яких забезпечує здобувачів знаннями завдань, принципів, конкретних форм і методів навчання учнів. Предметні методики дають можливість підготувати здобувачів до здійснення економічної освіти на уроках української мови і літературного читання, математики, природознавства, технології та ін.

Інтеграція окремих положень методики економічної освіти в зміст методик викладання традиційних предметів дозволить ознайомити майбутніх учителів з шляхами і засобами здійснення економічної освіти учнів, сприятиме усвідомленню актуальності проблеми економічної освіти в сучасній школі.

Формування економічної культури здобувачів вищої освіти забезпечує вибіркова дисципліна «Фінансова грамотність у початковій школі». Вивчаючи дисципліну, здобувачі засвоюють знання, які дозволяють їм орієнтуватися в макро- і мікроекономічних ситуаціях, розуміти необхідність тих чи тих економічних перетворень як на рівні економіки окремих регіонів, так і у світовому масштабі. У майбутніх педагогів формується вміння аналізувати інформацію про конкретні товарні ринки, про рух рівня цін і грошової маси, уміння застосовувати отримані знання для прийняття рішень, пов'язаних з основними економічними проблемами, що виникають унаслідок економічних змін.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що гуманітарний, природничо-науковий, психолого-педагогічний цикли та економічні дисципліни дають можливості для формування економічної культури здобувачів. Однак роз'єднаність їх впливу на цей процес не дозволяє отримати бажаний результат. Крім того, матеріал економічного змісту в них складає 1,8 % від загальної кількості годин освітнього процесу.

Все це продиктувало необхідність жорсткого відбору, конкретизації дидактичного, методичного та технологічного матеріалу в складанні експериментальної програми формування в майбутніх учителів початкових класів економічної культури.

Аналіз наукової літератури та дисертаційних досліджень дозволяє зробити висновок, що формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи є складним, комплексним процесом. Однак аналіз навчальних планів і програм свідчить, що освітній процес не спрямований належно на формування в майбутнього вчителя початкової школи економічної культури та відповідну його підготовку до роботи з економічної освіти учнів. Не використовуються повною мірою можливості дисциплін фундаментальної, психолого-педагогічної та методичної підготовки. Не повністю використані резерви педагогічної практики здобувачів, їх науково-дослідницької, аудиторної й позааудиторної роботи.

Для з'ясування стану проблеми дослідження проведено опитування 39 викладачів ЗВО.

На запитання «Чи проводите Ви роботу в межах своєї дисципліни з формування економічної культури здобувачів?» відповіді розподілилися так: 17,9 % викладачів відзначили систематичність такої роботи, 23,1 % – проводять таку роботу лише від випадку до випадку, 15,4 % взагалі не проводять такої роботи, 43,6 % відповіли, що не замислювалися над цим.

Підготовку здобувачів до надання економічної освіти молодших школярів у межах своєї дисципліни вважають

абсолютно реальною 20,5 % викладачів, 25,6 % не бачать такої можливості, і переважна більшість – 53,8 % в цілому вважають це можливим.

23,1 % викладачів вважають найбільш раціональним, ефективним формування економічної культури здобувачів для здійснення економічної освіти молодших школярів під час навчально-пізнавальної діяльності; 76,9 % наголошують на необхідності спрямовувати і регулювати в комплексі навчально-пізнавальну, самостійну, а також навчально-професійну діяльність здобувачів, проте жоден викладач не вважав за можливе залишити таку підготовку майбутніх учителів лише на самостійне вивчення. Такі результати дозволяють констатувати той факт, що викладачі переконані в необхідності формувати економічну культуру здобувачів, комплексно використовуючи навчально-пізнавальну, навчально-професійну і самостійну діяльність.

Аналіз результатів проведеного анкетування викладачів підтверджує цей факт і демонструє відсутність системи формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи та управління з підготовкою здобувачів до здійснення економічної освіти учнів молодших класів.

Для отримання даних про сформованість у молодих учителів економічної культури (стаж роботи до 5-ти років) 28 керівникам шкіл було запропоновано оцінити за 5-ти бальною шкалою рівень її сформованості через підготовленість учителів до економічної освіти молодших школярів, а також вказати основні, на їх погляд, недоліки в роботі учителів (Додаток А1).

Рівень економічної культури випускників останніх п'яти років був оцінений на 3,6 бала (середнє арифметичне оцінок усіх керівників). Основними недоліками, що визначають низький рівень економічної культури, на думку керівників різних типів освітніх закладів, є: незнання молодими вчителями своїх можливостей в економічній освіті школярів (51,4 %);

нечітке уявлення необхідності міжпредметного підходу при здійсненні економічної освіти (45,9 %); невміння виокремити в змісті всіх навчальних предметів економічні знання (83,8 %); бідність форм і методів економічної освіти (29,7 %); відсутні прийоми використання спостережень для формування оцінних суджень, виховання економічного стилю мислення (40,5 %); трудова діяльність не носить суспільно корисної економічної спрямованості (43,2 %); економічна освіта здійснюється лише на основі формування бережливого ставлення до книг, особистих речей (91,9 %); заходи, що проводять учителі, в основному носять епізодичний характер (94,6 %); допускається заміна активної участі дітей в економічній діяльності словесно-книжковими поясненнями (78,4 %); відсутня цілісна система економічної освіти (70,3 %).

Отже, сформованість економічної культури вчителів, та їх підготовленість до економічної освіти молодших школярів, які навчалися в умовах традиційної системи педагогічної освіти, є недостатньою.

Проведене опитування вчителів початкових класів, у якому брали участь 93 особи, показало, що 76,5 % вважають, що економічні знання про види праці, бюджет, заробітну плату, доходи та витрати, про багатство і культуру та ін. доцільно подавати молодшим школярам у позанавчальній діяльності та в процесі додаткової освіти; 17,6 % учителів підтримують інтеграцію звичайних уроків і позанавчальної роботи; 6,1 % учителів вважають потрібним у початковій школі факультативний курс економіки; 81,8 % опитаних учителів вказати на необхідність проведення різних семінарів з учителями початкових класів із проблем економічної освіти дітей молодшого шкільного віку (Додаток А 2).

Анкетування вчителів початкових класів проводилося з метою виявлення стану роботи з формування основ економічної культури молодшого школяра. 71,8 % опитаних учителів початкових класів вважають за

необхідністю починати економічну освіту з молодших класів, аргументуючи свою думку тим, що в цьому віці дитина активно пізнає світ, а економіка – частина цього світу. 28,2 % опитаних педагогів переконують, що економічну освіту необхідно починати пізніше. Через це розділилися думки на те, кому належить провідна роль у формуванні основ економічної культури молодшого школяра: 69,3 % опитаних вважають – школі, на друге місце за значимістю ставлять сім'ю, 23,4 % вказують на важливість ролі навколишнього середовища (вулиця, місто); 30,7 % опитаних педагогів стверджують, що основи економічної культури починають формувати в сім'ї, а в школі вони «відшліфовуються», «збагачуються» новою інформацією.

Тільки 8,3 % опитаних педагогів цілеспрямовано формують основи економічної культури. 37,1 % – «епізодично» на уроках математики під час вирішення задач або при вивченні деяких розділів природознавства. У зв'язку з цим 65,1 % опитаних педагогів визначають рівень економічної культури своїх учнів як низький: знання дітьми невеликої кількості економічних термінів; 26,3 % – середній: діти знають деякі економічні терміни, можуть ними оперувати при спілкуванні; 8,6 % – вище середнього: діти не тільки знають деякі економічні терміни і оперують ними при спілкуванні, й застосовують отримані знання у практичній діяльності.

Тільки 10,4 % педагогів цілеспрямовано формують основи економічної культури, 31,2 % – фрагментарно. Решта педагогів не виконують такої роботи, оскільки або вважають її недоцільною (цим повинен займатися фахівець), або ніколи про це не замислювалися. На наш погляд, саме через це педагоги вважають що учні мають низький рівень сформованості економічної культури.

Анкетування показало позитивне ставлення більшості педагогів до формування основ економічної культури в початковій школі, розуміння її значущості в соціалізації дітей. Аналіз різних видів шкільних планувань засвідчив,

що в 92,1 % із них не заплановано заходів, що передбачають економічне виховання, а окремі плани (3,3 %) стосувалися заходів, не пов'язаних один з одним. Дослідження показують, що тільки 14,5 % поурочних планів учителів відображають деякі питання економічної освіти.

24,8 % учителів вказали в анкетах, що цілеспрямовану роботу з формування основ економічної культури вони не ведуть. Цей показник не дає нам повної впевненості в тому, що в інших 75,2 % випадків робота ведеться систематично і цілеспрямовано, оскільки на питання про застосування методів і прийомів для формування основ економічної культури зафіксовано всього 22,8 % відповідей респондентів. Труднощі з виокремлення методів і прийомів формування основ економічної культури, а отже, і їх реалізації відчувають 71,3 % всіх опитаних.

Ускладнює цей процес і відсутність у вчителів умінь виокремлювати із загального змісту навчального предмета ті відомості, які сприяють формуванню економічних знань, умінь і навичок. Можливості такої під час вивчення навчальних предметів бачать тільки 10,3 % вчителів, на спеціальних уроках (економіки) – 4,2 %. Такий низький показник можна пояснити відсутністю належної підготовки вчителів початкових класів до здійснення економічної освіти. Інтегративні уроки вчителі не зазначали взагалі. Недостатній рівень підготовки вчителів, як було відзначено самими педагогами, підтверджено нашими дослідженнями.

Отже, незважаючи на очевидні зміни соціально-економічних умов розвитку суспільства, більшість керівників і вчителів шкіл не усвідомлюють необхідності економічної освіти учнів. Педагогічні працівники не тільки слабо орієнтуються в теорії економічної освіти, й не надають належного значення цій проблемі.

Для виявлення потреби майбутніх учителів початкових класів у здійсненні економічній освіті

молодших школярів проведено анкетування. Опитано 162 особи. Закрита анкета (Додаток А 3) передбачала відповіді про ставлення респондентів до практики економічної освіти в змісті початкового навчання.

Результати анкетування показали, що переважна більшість (82,5 %) вважає необхідними знання з економічної культури, знання в галузі економічної освіти молодших школярів; 12,2 % опитаних не змогли дати однозначної відповіді, 5,3 % висловили негативне ставлення до більш ранньої економічної освіти молодших школярів.

Виявилася така тенденція: у групі здобувачів, які вважають за необхідне здійснення економічної освіти молодших школярів, значна частина це студенти 4 курсу; групу респондентів, які сумніваються або заперечують необхідність здійснення економічної освіти дітей 6–9 років, склали переважно студенти 1 курсу.

Усвідомленість потреби респондентів у економічній освіті молодших школярів визначено за наявністю аргументації зазначених відповідей в анкетах, що свідчили про розуміння, усвідомлення респондентами необхідності реалізації економічної освіти в початковій школі.

Результати анкетування показали, що із загальної кількості учасників 34,2 % змогли аргументувати свою відповідь, обґрунтували позитивні відповіді 34,3 %; 3,6 % – пояснили свою невпевненість у необхідності введення елементів економіки в курс початкової школи та 3,1 % привели аргументи, що заперечують це нововведення в практику початкового навчання.

Найбільш аргументовано подають відповіді переважно здобувачі 4 курсу; очевидно, це пояснюється більш усвідомленим, глибоким підходом до прийняття рішень, що стосуються змін освітнього процесу. Тільки 30,6 % здобувачів виявили усвідомлену необхідність в економічній освіті молодших школярів.

Разом з тим, відповіді здобувачів відрізняються

великою різноманітністю. Так, наприклад, більшість здобувачів 4 курсу однією з причин здійснення економічної освіти в початковій школі називали особливості соціально-економічного розвитку країни, необхідність підвищення рівня економічної грамотності кожної людини сучасного суспільства. Здобувачі 1 курсу аргументували більш варіативно: «необхідно для особистісного розвитку дитини», «важливо для подальшої успішної навчальної та професійної діяльності», «актуально у зв'язку з більш раннім включенням дітей у підприємницьку сферу діяльності», «допомагає успішніше адаптуватися в швидко змінних соціально-економічних умовах».

Отже, результати проведеного анкетування свідчать про те, що в значній частини здобувачів не сформована усвідомлена потреба в здійсненні економічної освіти молодших школярів.

Для встановлення факту введення елементів економічних знань у зміст навчання учнів початкових класів ми враховували всю інформацію економічної спрямованості, що включається в зміст навчання як додаткова. Такою інформацією могли бути нові для молодших школярів економічні поняття, закономірності економічного характеру, а також трактування відомих дітям явищ, фактів, процесів економічного спрямування.

Типові труднощі здобувачів при використанні економічних знань і вмінь у професійно-педагогічній діяльності зведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Труднощі здобувачів при використанні економічних знань і вмінь у професійно-педагогічній діяльності, %

Характер труднощів	Число здобувачів, що зазнають труднощів
Невміння відібрати економічний матеріал для вирішення завдань економічної освіти	85,3
Не можуть надавати економічну спрямованість	91,3

освіти; використовуючи можливості навчальних предметів.	
Немає опори на психологічні особливості школярів.	77,5
Не володіють технологією економічної освіти	78,9
Відсутність цілісної системи економічної освіти (в процесі навчання, у позанавчальній роботі, роботі з батьками та ін.).	97,1

У звітах з педагогічної практики здобувачі відзначають ряд труднощів, які відчують у здійсненні економічної освіти. Частина з них можна розглядати як об'єктивні (відсутність у школі матеріально-технічної бази). Однак на ці проблеми вказало лише 2,4 % опитаних здобувачів. Головними є суб'єктивні труднощі, які виникають у результаті відсутності достатньої підготовки здобувачів до проведення роботи з економічної освіти. А саме: нестача знань економічного характеру – 31,2 % респондентів; недостатнє володіння методикою проведення заходів економічного змісту – 58,5 %; брак методичної та додаткової літератури – 16,8 %. Тільки 6,9 % опитаних відповіли, що труднощів для них не існує.

Отже, дані опитування свідчать, що: по-перше, на думку більшості респондентів, економічні реформи, що відбуваються в країні, не стосуються системи загальної освіти; по-друге, на морально-етичні орієнтири великої частини здобувачів впливають стереотипи минулого; по-третє, значна частина учасників опитування має занижену самооцінку.

Респондентам запропоновано визначити значимість чинників, що перешкоджають реалізації економічної освіти учнів початкових класів. Запропоновані для оцінювання фактори, можна умовно об'єднати у дві групи: фактори, пов'язані з педагогом, і фактори, пов'язані з учнем. До першої групи належать такі фактори: низький рівень або відсутність методичної підготовки вчителів початкових класів; низький рівень економічної підготовки вчителів початкових класів;

невпевненість у своїх здібностях до здійснення економічної освіти молодших школярів. До другої – надмірна завантаженість дітей навчальною інформацією; відсутність у дітей інтересу до економічних явищ; недостатня підготовленість учнів до засвоєння економічних знань і вмінь. У результаті оцінювання кожному фактору надано певну кількість балів; найбільш значимий фактор визначався шляхом встановлення меншої кількості балів, найменш значимий – відповідно шляхом встановлення максимальної кількості балів. Усі чинники були проранжовані, вони отримали певне місце, яке вказує ступінь їх впливу на процес економічної освіти школярів. Отримані результати відображені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Ранжування здобувачами ступеня впливу фактора
на процес економічної освіти школярів**

№ п/п	Фактори, що перешкоджають здійсненню економічної освіти в початковій школі	Ранги
1.	Відсутність у дітей інтересу до економічних подій	6
2.	Недостатня підготовленість учнів до засвоєння економічних знань і вмінь	5
3.	Надмірна завантаженість дітей навчальною інформацією	3
4.	Низький рівень методичної підготовки з економічної освіти	1
5.	Низький рівень економічної підготовки вчителів	4
6.	Невпевненість у своїх здібностях до здійснення економічної освіти молодших школярів	2

За сукупністю набраних балів найбільш значущими виявилися фактори, пов'язані з учителем; на першому місці – низький рівень методичної підготовки вчителів початкових класів. Цей результат істотно вплинув на вибір напряму подальшого експериментального дослідження. На другому місці за ступенем значущості – невпевненість учителів у своїх здібностях до здійснення економічної освіти молодших школярів. Причини цього пов'язані з усвідомленням недостатньої готовності до реалізації

економічної освіти молодших школярів, з розглянутими нами раніше психологічними бар'єрами, які істотно перешкоджають педагогічним нововведенням.

Проблема надмірної завантаженості учнів і їх недостатня підготовленість до засвоєння економічних знань і вмінь (ці фактори отримали відповідно 3 і 5 місця) може бути вирішена шляхом вибору відповідних методик навчання, які передбачають індивідуальний підбір учителем змісту, методів і форм організації економічної освіти молодших школярів, які відповідають потребам і можливостям учнів.

Найбільш незначним фактором, що перешкоджає здійсненню економічної освіти молодших школярів, визначено відсутність інтересу до економічних подій.

Узагальнення результатів дослідницької роботи привело до розуміння основних причин несформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

По-перше, до теперішнього часу відсутня єдина системи у формуванні економічної культури майбутніх учителів початкової школи, що негативно позначається на їх економічній інформованості.

По-друге, під час підготовки використовують застарілі форми і методи навчання, які реально не підтримують зв'язок теорії з практикою, що перешкоджають виробленню економічної позиції майбутніх учителів початкової школи. У той же час в організації формування економічної культури здобувачів не забезпечується освоєння ними економічних знань, не враховуються схильності, здібності та інтереси.

По-третє, відсутня базова система науково-методичної та практичної підготовки вчителів молодших класів з економічної освіти.

По-четверте, відсутня єдина програма підготовки вчителів молодших класів з економічної освіти.

Виникає парадоксальна ситуація: для успішного розвитку суспільства необхідне виховання у його членів

творчої активності, відповідальності за прийняті рішення, здатності до ризику, поваги до ділових партнерів, інших якостей, що складають поняття «економічна культура», але ця потреба недооцінюється (а часто ігнорується) програмою навчання здобувачів, стримується несистематизованістю науково-методичних розробок.

Аналіз пілотажного дослідження дозволив виявити особливості стану сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи, зокрема: низький рівень економічної культури майбутніх учителів і нерозуміння ними необхідності формування її у школярів; нерозробленість самої проблеми підготовки майбутніх учителів до формування основ економічної культури у школярів, що підтверджується незначним колом теоретичних і практичних досліджень у цій галузі; відставання системи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя в педагогічних закладах освіти від вимог, що ставлять ринкові відносини в економіці; відсутність розуміння вчителями необхідності нових стратегічних напрямів в освіті, зокрема, формування основ економічної культури в школярів під час економічної освіти.

Отже, можливості освітнього процесу для досліджуваного виду підготовки здобувачів практично не реалізуються; в нині не існує системи їх підготовки до здійснення економічної освіти молодших школярів у межах педагогічної системи професійної підготовки вчителів початкових класів.

2.2. Критерійно-рівневий склад економічної культури майбутніх учителів початкової школи

Специфіка формування економічної культури здобувачів вищої освіти вимагає виокремити ті критерії, показники, прояви економічної культури, які сприятимуть визначенню видів діяльності, у яких проявляється і формується економічна культура.

На проблему розробки критеріїв і показників для оцінки сформованості економічної культури особистості звертають увагу Н. Бондарчук [22], О. Варецька [31], А. Дрокіна [48], Т. Коваль [73] та ін.

Підсумовуючи напрацювання дослідників у визначенні критерійного складу економічної культури, дотримуватимемося такої позиції: досліджуваний феномен структуруємо на окремі компоненти, до кожного з яких буде визначено критерії, на основі яких оцінимо та класифікуємо структурні компоненти економічної культури.

Показники у цій системі ієрархічності застосування дефініції «критерій» визначаємо як його складники. Водночас показники вимірювання результативності економічної культури трактуємо як кількісні та якісні характеристики сформованості ознак, які вивчаються та вимірюються. Критерій є статичною ознакою сформованості досліджуваного феномену, а показник – динамічною. Відтак кількісні зміни в розвитку показників економічної культури демонструватимуть ефективність організації професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Для визначення критеріїв і показників сформованості економічної культури здобувачів вищої освіти проаналізовано дотичні дослідження науковців (М. Алферова [4], С. Асадулаєва [7], О. Бажина [8], Т. Боровикова [23], О. Будник [26], О. Варецька [31], С. Григор'єва [41], В. Дияк [46], Л. Земляченко [55], Н. Ігнат'єва [56], Л. Корольова [82], А. Кравцова [84], А. Крижановський [85], Т. Кропочева [86], І. Куц [88], С. Луконіна [96], О. Мехедова [104], О. Міщенко [107], О. Неустроєва [113], А. Нуртдинова [116], В. Пфлюг [134], Д. Разуменко [135], О. Савіна [141], С. Сапожников [144], М. Свіржевський [146], А. Сисоєва [158], Л. Тандир [160], С. Фрідман [167], Т. Шевирева [187], О. Шквир [189], О. Юрченко [191]), характеристика яких подана в додатку Б.

Враховуючи педагогічне значення економічної культури для професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, вважаємо що в структурно-педагогічному плані економічна культура – це інтегративне особистісне утворення, представлене аксіологічно-мотиваційним (АМ), когнітивно-змістовим (КЗ), праксеологічно-технологічним (ПТ) критеріями.

Системоутворювальним критерієм сформованості економічної культури особистості, до якого входять мотиви, потреби, інтереси, система ціннісних установок і орієнтації майбутнього вчителя, є *аксіологічно-мотиваційний* (потребово-мотиваційний, мотиваційно-ціннісний, особистісний) критерій.

Одним із складників економічної культури є система мотивів життєдіяльності особистості, яка визначається її економічною спрямованістю і включає різні взаємодіючі економічні потреби, інтереси, цінності і соціальні установки. Вона передбачає сукупність мотивів, пов'язаних зі змістом учіння (пізнавальні мотиви); мотивів, пов'язаних із формуванням значимо важливих якостей особистості, які впливають на формування економічної культури; мотивів, пов'язаних із потребою в максимальній реалізації особистісно значущих цілей у житті (потреба в саморозвитку, самореалізації особистості).

Будь-яка діяльність має мотиви, які визначаються характером діяльності та ціннісними орієнтаціями людини [56, с. 32].

На мотиви діяльності під час формування економічної культури особистості пропонують звертати увагу Т. Боровикова [23], С. Григор'єва [41], Н. Ігнат'єва [56], Р. Канбекова [60], С. Луконіна [96] та ін.

Зміст мотивів оволодіння професією вчителя може бути віднесено до однієї з трьох груп, які надають діяльності педагога різну спрямованість: власне педагогічну, яка спонукає здобувачів до засвоєння найважливіших аспектів педагогічної діяльності; частково педагогічну, що характеризується їх прагненням до

засвоєння деяких видів діяльності; ситуативну, що безпосередньо не впливає на оволодіння професією, але здатна підсилити або послабити вплив мотивів двох перших груп.

Мотиви вибору професії педагога можуть бути різноманітними: від інтересу до роботи з дітьми до бажання реалізувати себе як вчитель.

Економічна культура вчителя при домінуванні одного з названих мотивів послідовно формується так:

1. Зовнішні стимули, або стимули зовнішньої мотивації. Особливість роботи вчителя із зовнішньою мотивацією полягає в тому, що він виконує необхідний і достатній з формального погляду обсяг роботи, орієнтований на зовнішні показники своєї праці.
2. Мотиви зовнішнього самоствердження вчителя (самоствердження через зовнішню позитивну оцінку тих, хто поряд) або мотив престижу.
3. Професійні мотиви в найбільш загальному вигляді – це бажання вчити і виховувати дітей.
4. Мотиви особистісної самореалізації [41, с. 49].

Будь-яка діяльність полімотивована: у здобувачів можуть поєднуватися мотиви досягнення, власне пізнавальні, професійні та інші. Мотиви досягнення (прагнення до успіху, досягнення мети й уникнення невдач) проявляються як бажання успішно пройти контрольні процедури, виконати тести, отримати сертифікат про закінчення освітнього закладу; пізнавальні – зумовлюють інтерес до змісту і процесу навчання.

В основі мотивації діяльності лежать потреби людини, які представляють собою піраміду, що включає всі види мотивів: від органічних до вищих – у самоактуалізації і реалізації свого внутрішнього потенціалу. Це цінності творчості, переживання, ставлення [56, с. 34].

Засвоєння економічної інформації, що є зовнішньою умовою, стимулює виникнення нових потреб людини. До кінця першого семестру у майбутніх педагогів починає

розвиватися вибірковість пізнавальних мотивів. Новизна матеріалу, розкриття фундаментальних ідей науки, лекційно-семінарська форма занять – усе це визначає розвиток пізнавальних мотивів здобувачів до більшості дисциплін. Професійні мотиви, будучи інтегратором зі всієї складної мотивації навчання, розвиваються, зміцнюються протягом усього навчання. У здобувачів продовжують розвиватися і широкі пізнавальні мотиви: інтерес до нових знань, подолання труднощів у їх набутті [60, с. 159].

Якщо простежити в цілому якісну зміну мотивів майбутніх учителів початкових класів, то можна виділити такі принципові зрушення у їх розвитку: взаємовплив і взаємопроникнення мотивів престижу і пізнавальних мотивів; збагачення їх особистісним змістом; поєднання мотивів самоосвіти та самовиховання; формування, а потім і переважання в структурі мотивації широких професійних мотивів.

Очевидно, що організація навчання повинна стимулювати зростання питомої ваги пізнавальних мотивів у структурі мотивації.

Отже, провідною в навчанні, на нашу думку, повинна бути пізнавальна мотивація, яка «підкріплюється» іншими видами мотивів, включаючи мотиви досягнення.

Серед мотивів професійної спрямованості найбільш активною формою є схильність. Як інтерес, вона не містить самої дії, а є лише психологічною спрямованістю, здатною привести до неї. Якщо в результаті правильно організованої підготовки майбутнього педагога схильність закріплюється і отримує силу всепоглинаючого мотиву діяльності, вона трансформується у відповідну потребу цієї діяльності.

Співвідношення всіх елементів мотиваційної сфери виявляється у вигляді інтересів здобувачів, адже інтерес до навчання, на думку Р. Канбекової, приблизно на 70 % визначає успіхи в навчанні, на частку здібностей відводиться лише 30 %. Тому інтерес є важливою

особистісною характеристикою студента до навчальної діяльності [60, с. 162].

Інтерес – це потужна рушійна сила, що представляє мотиваційну систему в собі [45, с. 53].

Важливим елементом у формуванні економічної культури вважаємо ціннісний складник аксіологічно-мотиваційного критерію, що відображає цінності та ціннісні орієнтації особистості, переконання, погляди, ідеали.

До структури особистості входить інтегровані цінності, які співвідносяться з ментальними (вищими) потребами людини, що забезпечують її існування як суб'єкта людської культури. Цінності – це те, що людина особливо цінує в житті, чому вона надає особливого, позитивного життєвого сенсу [55, с. 51]. Цінності відрізняються від потреб тим, що у їх формуванні бере участь свідомість, вони є продуктом її діяльності; вони обслуговують духовне життя людини. Отже, потреба в економічній освіті стає цінністю лише тоді, коли вона усвідомлюється суб'єктом як значуща, необхідна характеристика його існування.

До системи цінностей соціального суб'єкта належать різні цінності: життєві (уявлення про добро і зло, мету і сенс життя), універсальні (життя, здоров'я, освіта), цінності суспільного визнання (працьовитість, соціальне становище), міжособистісного спілкування (чесність, безкорисливість) [141, с. 31].

Ієрархія особистісних цінностей служить сполучною ланкою між духовною культурою суспільства і духовним світом особистості. Зміни в суспільній системі цінностей змушують переглядати свої цінності. Ми вважаємо, що передбачити всі цінності, якими особистість буде керуватися, і включити їх у ціннісну систему під час навчання неможливо. У цьому сенсі необхідно звернути увагу на загальнолюдські цінності, які повинна мати кожна особистість.

Ціннісні орієнтації є елементом внутрішньої структури

особистості й закріплені її життєвим досвідом, сприяють відмежуванню всього значущого і істотного для цієї людини від усього іншого [187, с. 45]. Ними спрямовується вирішення питань, необхідних для життєдіяльності [23, с. 122].

Особливістю формування ціннісних орієнтацій особистості є об'єктивний процес засвоєння нею цінностей способу життя та перетворення їх на змістові елементи її ціннісних уявлень. Цей процес складається із трьох послідовних етапів.

На першому етапі на основі власного індивідуального досвіду особистості відбувається усвідомлення тих чи тих цінностей та утворення на цій основі певних ціннісних уявлень емпіричного характеру з низькою цілеспрямованістю регулятивного процесу. Однак цілісні уявлення вже збігаються з внутрішніми прагненнями до навчання, праці, роботи та ін. Ціннісні уявлення діють як на рівні свідомості, так і на рівні підсвідомості, визначаючи спрямованість вольових зусиль, уваги, інтелекту [187, с. 46].

Динаміка другого етапу відображається в русі від ціннісних уявлень до цілеспрямованого, регулятивного процесу. Регулятивними факторами на цьому етапі є ЗМІ, безпосередній виховний вплив, об'єктивні умови життя, мікросередовище.

Основою третього етапу засвоєння цінностей є діяльність. Суб'єктивний аспект сутності людини виражений в особистих внутрішніх відносинах до об'єктивних умов свого буття, що проявляється в діяльності.

Оскільки готовність до професійної діяльності вчителя початкової школи проявляється через ціннісне ставлення, то з'являються різні аспекти її характеристики: вибіркова спрямованість особистості; прагнення, потреба особистості, що займається цим видом діяльності; особлива активність особистості [60, с. 69].

Цінності педагогічної діяльності – ті особливості, які

дозволяють задовольнити власні потреби і служать орієнтиром соціальної активності, спрямованої на досягнення поставленої мети (загальна значущість педагогічної праці, авторитет професії в суспільстві, творчий характер праці тощо). Однак тут є не тільки суспільне визнання, а й особистісна значимість [60, с. 71].

Очевидно, що під час підготовки майбутнього педагога конкретизуються цінності педагогічної діяльності. Саме тому можливо, на нашу думку, співвіднести рівні розвитку мотиваційно-ціннісного ставлення здобувачів педагогічних ЗВО до майбутньої педагогічної діяльності з реальною педагогічною практикою.

Учителю належить вирішальна роль у розв'язанні завдань, що стоять перед школою. Для цього вчитель сам повинен бути особистістю: оволодіти висотами культури, бути активним у соціальному житті, володіти методами самовиховання і самоосвіти, жити творчим життям як у сфері мистецтва, так і у своїй професійній галузі [41, с. 98].

Учителю необхідні такі професійні якості, які можуть бути сформовані і розвинені: інтерес до дитини як до особистості, вміння вивчати і розуміти її інтереси й особливості, педагогічна спостережливість; товарицькість (комунікабельність), уява, педагогічний такт; організаторські вміння; широкі духовні інтереси, пізнавальні потреби, розуміння соціальних проблем; зацікавленість у сприятливому морально-психологічному кліматі педагогічного колективу школи. Учитель початкової школи повинен володіти особистісними якостями, необхідними в його роботі: любити і поважати дітей, розуміти їх запити і інтереси, уміти будувати спілкування з ними, проявляти вимогливість і справедливість, доброзичливість і терпіння [119, с. 41].

Визначальними якостями особистості, які системно формуються і реалізуються у соціально-економічній діяльності, є внутрішня організованість,

дисциплінованість, відповідальність перед суспільством, підприємливість, економність, уміння оперативно реагувати на соціально-економічні зміни та зовнішні обставини [35, с. 15].

Під економічно значущими якостями особистості розуміємо моральні якості, які проявляються у всіх видах економічних відносин під час економічної діяльності.

Дослідник економічної підготовки Т. Кондратенко відносить до економічно значущих якостей особистості: ощадливість, економність, дбайливість, діловитість, підприємливість, ініціативність, практичність, акуратність, організованість, дисциплінованість, працьовитість, самостійність [78, с. 71].

А. Сисоєва вважає, що вчителю початкових класів характерні такі якості, як комунікабельність, готовність до співпраці, порядність у ділових відносинах, потреба у творчості та інноваціях, чесності і сумлінності, в культурі потреб і ціннісних орієнтації тощо [158, с. 68].

До економічно значущих якостей особистості Н. Ігнат'єва відносить: якості, які виражають ставлення до роботи: працьовитість, уважність, відповідальність, творчий підхід; якості, що характеризують загальний стиль поведінки і діяльності: старанність, самостійність, активність і енергійність, гнучкість; якості адміністративно-організаторські: вміння керувати колективом, створювати трудову атмосферу, розбиратися в людях, переконувати їх; якості, що характеризують ставлення до себе: вимогливість, впевненість, прагнення до самовдосконалення [56, с. 33].

Крім зазначених елементів, до аксіологічно-мотиваційного критерію належать такі значущі особистісні характеристики вчителя, як гуманізм, демократизм, оптимізм, об'єктивність, громадянська свідомість, соціальна відповідальність.

Необхідними для вирішення завдань формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи є такі особистісні якості:

– економічна спрямованість особистості, сутність якої полягає в стійких мотивах, що орієнтують економічну діяльність. Економічна спрямованість визначає систему відносин людини в економічній сфері життєдіяльності, зумовлює потребу особистості в постійному оновленні та вдосконаленні економічних знань і вмінь;

– педагогічна спрямованість, яка виражається в мотивації на професію вчителя, головною в ній є дієва орієнтація на розвиток особистості учня. Педагогічна спрямованість особистості вчителя має ряд значень: вона пов'язана з самою сутністю педагогічної діяльності; має значення стійкого інтересу до професії вчителя на основі педагогічних схильностей і здібностей;

– високий моральний потенціал педагога як необхідна умова для економічної освіти молодших школярів у тісному взаємозв'язку з морально-етичним вихованням, що пояснюється необхідністю побудови і розвитку сучасної цивілізованої економіки на моральних засадах, заснованих на загальнолюдських цінностях [8, с. 93].

Аналіз досліджень науковців показав, що в основу характеристики якостей повинні бути покладені показники, які відображають сформованість економічної культури майбутніх учителів початкової школи (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Якості майбутніх учителів початкової школи

№ п/п	Якості	Показники
1	Соціальна активність; громадянська ініціатива; діловитість; творчість	Схильність до творчих форм діяльності, безперервного поглиблення знань; ініціативність і висока дисципліна; нетерпимість до відсталості, консервативних проявів; прагнення вчити інших; бажання якісних змін в організації і змісті власної діяльності; готовність до обґрунтованого ризику (прийняття відповідальних рішень і їх реалізація в екстремальних і ризикових умовах, умовах динамізму, невизначеності),

		здатність до самостійного аналізу життєвих ситуацій; прагнення до нововведень; розширення кола своїх повноважень; самовладання; підприємливість; професійна компетентність, знання, інтуїція, фантазія; завзятість, витримка, наполегливість, упевненість; людська гідність і особиста відповідальність; уміння планувати діяльність і прогнозувати її результати.
2	Колективізм	Переживання за честь колективу при виконанні завдань; прагнення внести свій вклад у загальну справу; турбота про інших членів колективу; розуміння необхідності пріоритету інтересів колективу, здорової громадської думки; турбота про створення та згуртування команди (колективу); вміння пов'язувати особисті успіхи і досягнення з успіхами і досягненнями колективу.
3	Моральна характеристика: чесність, совісність, порядність	Відхилення нечесних пропозицій; дбайливе ставлення до доброго імені (колективу) і власного; невикористання власності колективу, його майна й інформації для досягнення особистої вигоди; повага до людини, її особистості; дбайливе ставлення до людини, її життя; уміння слухати поради старших; прагнення не розділяти слово і діло; вести особисті справи так, щоб це не суперечило цілям і цінностям колективу.
4	Рефлексивна позиція	Бажання стежити за якістю своєї діяльності; прагнення засвоїти еталони діяльності і перевіряти за ними результати своїх дій, знання про досягнуті результати і критичне ставлення до них; аналіз своєї діяльності: інтерес до процесу та результатів роботи, оцінка своєї діяльності за стандартами.

Такі показники можуть скласти основу для оцінки розвитку якостей особистості з формування в них економічної культури.

Показниками аксіологічно-мотиваційного критерію визначено: мотиви, характер установок і поведінки особистості; прояв інтересу до економічної освіти

молодших школярів, наявність системи суспільно і професійно значущих цінностей, моральних ідеалів та особистісно-педагогічних якостей: соціальної активності, громадянської ініціативи, діловитості, творчості, колективізму, чесності, порядності, працьовитості, відповідальності, дисциплінованості, рефлексивної позиції, що регулюють професійно-економічну діяльність учителя.

Виокремлення *когнітивно-змістового* (когнітивного, інтелектуального, пізнавального, операційного) критерію сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи видається особливо важливим тому, що і в умовах нової економічної ситуації включення людини в економічні відносини та економічну діяльність потребує знань економічних законів розвитку суспільства, що сприяє успішній участі особистості в суспільно-корисній діяльності та реалізації її творчої активності в житті суспільства.

Під інтелектуальним компонентом економічної культури А. Сисоева пропонує розуміти наявність необхідного мінімуму економічних, правових, моральних та екологічних знань і умінь; оволодіння прийомами раціональної організації праці та використання всіх видів ресурсів; вміння користуватися різними джерелами інформації, проводити аналіз і синтез; зіставляти економічний та екологічний ефект при процесах виробництві, обміну та споживання [158, с. 68].

Знання – це відображення властивостей речей, предметів і явищ дійсності в категоріях людського досвіду [86, с. 105].

Економічні знання являють собою сукупність економічних теорій про зміст, характер, властивості матеріальних благ, їх виробництво, обмін, розподіл і споживання, про вплив матеріального життя на розвиток суспільства [167, с. 62].

Економічні знання мають певні властивості: сприяють осмисленій переробці інформації, що надходить

з різних джерел, засвоєнню та накопиченню знань із суміжних галузей; стимулюють вибір адекватних моделей поведінки в житті; дозволяють адаптуватися до нових умов життя, активно брати участь і впливати на економічну ситуацію в країні; надають можливість свободи дій у повсякденному житті, володіють великою конкурентоспроможністю в сучасних умовах, є основою функційної грамотності в освоєнні майбутніх професій [55, с. 42].

Отримані знання сприяють усвідомленому та успішному виробленню та закріпленню на практиці в різноманітній діяльності відповідних умінь і навичок: планування, економії та ощадливості, елементарного економічного рахунку та аналізу, контролю і самоконтролю виконаної роботи, організації своєї роботи з найменшими витратами часу, сил і засобів, умінь порівнювати рівень задоволення власних потреб з матеріальними можливостями тощо [113, с. 73].

Когнітивно-змістовий критерій складається із системи загальнотеоретичних знань та знань методичного характеру в аспекті економічної освіти, що характеризується певним обсягом знань, необхідних і достатніх для зазначеного напрямку педагогічного процесу. Цей критерій складається з таких блоків знань: психолого-педагогічного, економічного, методичного.

Психолого-педагогічний блок знань передбачає наявність таких інформаційних компонентів: психологічних засад пізнавальної діяльності та емоційно-вольової сфери особистості, індивідуально-психологічних особливостей особистості; психології педагогічної діяльності та особистості вчителя; взаємозв'язку навчання, розвитку і виховання; характеристики рушійних сил розвитку особистості під час навчання та виховання; закономірностей і принципів педагогічного процесу; теоретичних знань про цілі та завдання освіти і виховання, про сутність, зміст, принципи, форми і методи освітнього процесу в школі тощо.

Психолого-педагогічні знання є загальнотеоретичним фундаментом подальшої методичної підготовки вчителя та слугують науково-теоретичною базою подальшої самоосвіти; ці знання забезпечують розвиток педагогічного мислення у майбутніх вчителів, формування професійно-педагогічних якостей особистості; вони є основою професійної підготовки педагога.

Економічний блок містить знання основних теоретичних положень економічної науки, знання про основні закономірності економічного життя сучасного суспільства, проблеми функціонування економічних систем, ціннісні основи господарської, трудової діяльності.

Методичний блок є сукупністю таких знань: теоретичних засад економічної освіти (мета, завдання, зміст, методи, засоби, форми організації навчального процесу); знань тенденцій розвитку теорії економічної освіти; сутності та ролі економічної освіти в цілісному педагогічному процесі тощо.

Отже, усі названі блоки когнітивно-змістового критерію перебувають у тісному взаємозв'язку та сприяють формуванню економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Показниками когнітивно-змістового критерію визначено: повноту, усвідомленість, глибину, системність, оперативність, гнучкість і креативність знань (економічних категорій і законів економічного розвитку, базових економічних понять (економіка, фактори виробництва, попит, пропозиція, товар та ін.), законів, правил, методів формування економічної культури), умінь провадити економічну освіту в початковій школі, використовувати економічні знання в різних ситуаціях, розвиненість економічного мислення.

Економічна культура передбачає наявність в особистості певних навичок, уміння, досвіду, які формуються і реалізуються під час економічної діяльності, що складає основу *праксеологічно-технологічного* (діяльнісно-практичного, організаційного, поведінкового)

критерію.

Цей компонент, на думку С. Луконіної, характеризується: а) володінням способами та прийомами співпраці з дітьми; б) умінням організовувати навчання з економічним змістом; в) здатністю бачити економічні проблеми і вміти застосовувати економічні знання на практиці; г) наявністю педагогічних умінь, що забезпечують готовність учителя до економічного виховання; д) досвідом творчої діяльності [96, с. 87].

Формування економічної культури під час діяльності розглядаємо як умову, що забезпечує інтеграцію навчання, науки і виробництва, необхідну для самореалізації і самовизначення особистості.

Отже, першим складником праксеологічно-технологічного критерію є економічна діяльність. В основу визначення поняття «економічна діяльність» Т. Боровикова вкладає поняття «людська діяльність», яку розглядає як цілеспрямовану мотивацію системи дій і операцій; передбачає досягнення певного заздалегідь запланованого результату [23, с. 51].

Н. Ігнатєва визначає економічну діяльність як систему дій щодо доцільної зміни і перетворення духовного і матеріального виробництва, розподілу, обміну та споживання цінностей відповідно до суспільних та індивідуальних потреб й інтересів [56, с. 31].

Економічна діяльність, на думку Т. Джагаєвої, є не метою, а способом регулювання виробничої системи в цілому для отримання результатів, необхідних суспільству [45, с. 50].

Ми розглядаємо економічну діяльність як цілеспрямовану діяльність у сферах виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ, засновану на свідомому виборі мети, що охоплює всю сферу економічних відносин.

Другим складником праксеологічно-технологічного критерію є досвід використання способів діяльності (практичний досвід); він виражений уміннями та

навичками.

Третім складником є досвід творчої діяльності. Конкретний зміст досвіду творчої діяльності проявляється в: самостійному перенесенні знань і вмінь у нову ситуацію; баченні нової проблеми в знайомій ситуації; баченні структури об'єкта і його нової функції; самостійному комбінуванні відомих способів діяльності в нові способи; знаходженні різних способів вирішення проблеми; виявлення принципово нового способу вирішення проблеми, що є комбінацією відомих способів.

Особливістю цього компонента є те, що вчитель не може показати систему дій, ці системи створюють самі учні [86, с. 108].

Четвертим складником праксеологічно-технологічного критерію є економічна поведінка, яка передбачає сукупність послідовних дій людини, під час її продуктивної діяльності в усіх сферах економічного життя суспільства: у виробництві, розподілі, обміні, споживанні, у яких проявляються її взаємини із соціальним середовищем [116, с. 14], і які можна позначити такими якостями, як працьовитість, дисциплінованість, ощадливість, економічність, розважливість, діловитість, організованість та ін.

Відповідно, можна припустити, що економічна поведінка може бути адекватною економічній культурі і проявлятися в людському характері.

З іншого боку, економічна поведінка – це сукупність послідовних учинків і дій людини під час економічної діяльності. Поведінка прямо пропорційно залежна від морального виховання людини і суспільства в цілому [45, с. 51].

Досягти високого рівня суспільно необхідної поведінки людина може лише тоді, коли вона навчиться мислити економічними категоріями, що відображають нові процеси і явища в економіці, і коли у неї буде сформована потреба, бажання застосовувати отримані знання на практиці [23, с. 49].

У соціальному сенсі зміст поняття «поведінка» позначає дії людини по стосовно суспільства, інших людей і предметного світу. Регуляторами поведінки служать суспільні норми. Одиницями поведінки є вчинки, у яких формується і виражається свідомість, позиція особистості, колективу [55, с. 58].

Економічна поведінка проявляється в економічних відносинах – відносинах, що виникають у процесі виробництва – споживання між людьми, кожен з яких має свої потреби, інтереси, судження, моральні та емоційні орієнтири [158, с. 46].

Праксеологічно-технологічний критерій складається з комплексу вмінь, у яких проявляються результати теоретичної і практичної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Економічні вміння – здатність людини вести економічну діяльність або її окремі елементи на базі економічних знань і досвіду. До економічних умінь і навичок можна віднести вміння і навички економічного аналізу діяльності та її результатів, економічного розрахунку, економії, планування [167, с. 62].

У роботі вважаємо за доцільне використовувати матеріал досліджень науковців, присвячених удосконаленню професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів і спрямованих на вивчення окремих професійних умінь: організаторських, дидактичних, перцептивних, комунікативних, сутєстивних, дослідницьких, науково-пізнавальних, конструктивних, гностичних, дидактичних (О. Бажина [8], К. Балашов [11], Р. Канбекова [60], С. Луконіна [96], А. Сисоєва [158], С. Фрідман [167] та ін.).

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури, досвіду професійно-педагогічної діяльності вчителів з реалізації економічної освіти молодших школярів, розкриваючи зміст праксеологічно-технологічного критерію сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи, ми виокремили такі вміння,

реалізація яких буде забезпечувати ефективну економічну освіту молодших школярів:

- діагностичні – визначення рівня економічної освіти учнів (рівня володіння економічними знаннями та вміннями);
- прогностичні – прогнозування, передбачення результатів економічної освіти, своєї педагогічної діяльності в цьому напрямі;
- конструктивні – планування реально досяжних цілей і завдань економічної освіти школярів; вибір оптимальних засобів, змісту, методів і форм економічної освіти; проектування міжпредметних зв'язків економічного матеріалу та предметів початкового курсу навчання; відбір конкретного матеріалу з економіки відповідно до цілей освітнього процесу;
- мобілізаційні – актуалізація наявних економічних знань, особистого досвіду економічної діяльності; розвиток і формування розумних, соціальних потреб;
- організаторські – здійснення безпосереднього навчання учнів елементам економіки, створення умов для успішного оволодіння молодшими школярами знаннями та вміннями у сфері економіки; організація інтегрованих форм навчання (інтегровані уроки, домашні завдання, екскурсії тощо);
- орієнтаційні – орієнтування в економічних процесах і явищах навколишнього світу;
- розвивальні – власний розвиток як суб'єкта економічної діяльності у всьому різноманітті її видів (доступних і педагогічно доцільних); вирішення широкого спектру розвивальних завдань у процесі економічної освіти, спрямованих на цілісний і гармонійний розвиток учнів;
- комунікативні – створення емоційно-комфортної та особистісно розвивальної атмосфери спілкування

під час навчального діалогу;

- гностичні – економічна самоосвіта, вивчення передового педагогічного досвіду вирішення завдань економічної освіти учнів, критичне осмислення цього досвіду та його використання у власній педагогічній діяльності.

Показниками праксеологічно-технологічного критерію визначено такі: економічна активність, економічна поведінка; сформованість умінь (діагностичних, прогностичних, конструктивних, мобілізаційних, організаторських, орієнтаційних, розвивальних, комунікативних, гностичних), досвід використання економічних знань і вмінь у професійній діяльності, досягнення високої якості праці за рахунок самоконтролю, відповідальності, вимогливості до себе.

Взаємозв'язок, взаємозумовленість критеріїв сформованості економічної культури: аксіологічно-мотиваційного, когнітивно-змістового, праксеологічно-технологічного – характеризує системний, цілісний характер досліджуваного феномена. Названі критерії можуть бути певною мірою розглянуті як рівні послідовного формування економічної культури: знання лежать в основі формування вмінь. Без знань і вмінь не може бути сформоване адекватне ставлення до діяльності, моральних орієнтирів, якостей особистості. Сформовані знання та вміння при позитивному відношенні стають передумовою продуктивної діяльності. Водночас можна простежити і зворотні зв'язки, оскільки, наприклад, ступінь засвоєння знань залежить від мотивів пізнавальної діяльності, і тільки в реальній практичній діяльності формується система знань і умінь, проявляється ставлення до неї.

У психолого-педагогічній літературі накопичено певні уявлення про процес і рівні професійної підготовки, якості педагога, описаний досвід визначення рівнів як співвідношення фактично досягнутого результату і відповідної норми.

Так, виокремлюючи рівні сформованості економічної культури вчителя, ми орієнтувалися за Н. Ігнат'євою на такі положення: рівень відображає діалектичний характер розвитку будь-якого елемента й дозволяє зрозуміти предмет у різноманітті його властивостей, зв'язків і відносин; розвиток професійної культури є субординацію її рівнів, переходом від рівня до рівня; кожна попередня стадія являє собою підготовчий щабель до наступної [56, с. 38].

Усе це співвідноситься з системним підходом до процесу навчання, адже будь-яка система має переважно порівневу будову та має відповідати таким вимогам:

- сама система рівнів сформованості економічної культури здобувачів має бути представлена єдністю гносеологічного та педагогічного аспектів (гносеологічний аспект характеризує поетапність розвитку аналізованої якості відповідно до основних ланок теорії пізнання; педагогічний аспект вказує на необхідність урахування індивідуальних можливостей особистості);
- дидактична характеристика рівнів повинна відображати динаміку розвитку ознак цієї якості: розкривати процес збагачення особистості новою системою знань, простежувати перехід від репродуктивних форм діяльності до творчих, від життєвих уявлень до наукових понять та світогляду;
- критерієм градації кожного рівня має бути система основних показників;
- у системі діагностики рівні мають розкривати ступінь розвитку кожного з вищеназваних критеріїв сформованості економічної культури здобувачів під час їх підготовки.

Конкретизується це трирівневою системою оцінок сформованості економічної культури здобувачів («високий», «середній», «низький»).

Для об'єктивного встановлення рівня сформованості

економічної культури особистості ми визначаємо відповідні показники (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Рівні та показники сформованості економічної культури здобувачів вищої освіти

Критерії	Рівні	Основні показники
аксіологічно-мотиваційний	низький	Характеризується слабким пізнавальним інтересом, не орієнтується на саморозвиток, що чітко виражається в пасивній поведінці і проглядається у відповідях на питання анкет. Труднощі у вирішенні економічних проблем пов'язані з браком знань. Володіє поверхневими, безсистемними, обмеженими знаннями в галузі економіки і педагогіки. Сформовані хибні уявлення про сутність відповідних якостей; не виявляються ці якості при вирішенні економічних завдань, у практичній діяльності; нерозвинена система цінностей і цілей; слабо розвинені самоорганізація і самоврядування.
	середній	Характерна нестійка ситуативна мотивація на вдосконалення економічних знань. Нечітко виражена орієнтація на саморозвиток, поведінка ситуативна. Правильно, але недостатньо повно і глибоко сформовані необхідні якості особистості. Розуміння суспільної значимості знань і вмінь; бажання створити що-небудь нове, що дозволить раціонально та економно використовувати різні види ресурсів; шанобливе ставлення до економічної діяльності.
	високий	Стійка позитивна мотивація на вдосконалення економічних знань. Усвідомленість, реальність і чіткість уявлень про економічну культуру. Наявність економічної мотивації (рівень пізнавальної активності) в загальній структурі мотивації й усвідомлення

		соціальної значимості навчання, обов'язку і відповідальності. Характеризується сформованістю повних і глибоких уявлень про сутність відповідних якостей; розвинена світоглядна економічна установка на поведінку і ставлення; розвинена система відповідних цінностей і цілей; розвинені самоконтроль і саморегуляція, прагнення до самореалізації, самовдосконалення; орієнтація на засвоєння способів самостійного отримання економічних знань.
КОГНІТИВНО-ЗМІСТОВИЙ	низький	Засвоєння мінімуму економічних знань; пізнання законів економічного середовища, уміння пояснити їх на понятійному рівні. При визначенні економічних явищ переважає впізнавання лише за зовнішніми ознаками, механічне відтворення економічних знань на рівні окремих фактів, поза взаємозв'язком їх один з одним. Слабкі знання про економічні поняття, терміни, соціально-економічні відносини; про сутність, способи організації, механізми функціонування економіки.
	середній	Знання педагогічного менеджменту та економічної психології, необхідних для роботи в закладах загальної середньої освіти; знання про реалізацію окремих економічних законів у конкретній галузі, про особливості організації виробництва і праці в цій галузі. Ситуативно-позитивне ставлення до економічних норм. Наявність установок на їх реалізацію. Визнання цінності особистості, праці, колективних дій і комунікації. Задоволеність і готовність сприйняття, розуміння і прийняття економічних цінностей на культурному рівні.
	високий	Володіє міцними системними знаннями (основних закономірностей та умов

		<p>функціонування економічної життєдіяльності; знання функціонування ринкових механізмів і їх можливостей; знання економічної поведінки споживачів, виробників, фірм, держави; знання методів аналізу економічних ситуацій; знання основ підприємницької діяльності, реалізація їх у практичній діяльності) і застосовує їх на практиці. Зацікавлене ставлення до економічної діяльності, глибока переконаність у необхідності розвитку економічних умінь. Розвиток інтересу до проблем економіки сім'ї, школи, країни, постійної потреби в нових знаннях, прагнення до самореалізації, що має стати засобом соціального захисту, адаптацією до умов ринку.</p>
<p>праксеологічно-технологічний</p>	<p>низький</p>	<p>Не може самостійно визначати цілі та завдання економічної діяльності. Він не розуміє значущості пошуку оптимальних шляхів вирішення економічних проблем. Такому здобувачеві необхідний зовнішній контроль його діяльності з боку більш сильного суб'єкта, він боїться нових творчих рішень, а прийняття рішень засноване переважно на емпіричному досвіді. Уникає участі в практичній діяльності. Ситуативно-рольовий спосіб реалізації економічних знань у практичній діяльності. Слабка емоційна стійкість, неадекватне регулювання поведінки в ситуаціях порушення економічних норм і законів.</p>
	<p>середній</p>	<p>Розуміння значущості пошуку оптимального шляху вирішення питань, але при визначенні цілей і завдань економічної діяльності переважає наслідування. Не завжди шукає найбільш оптимальний шлях вирішення проблеми, а його рішення стандартні. Велика значимість зовнішнього керівництва в</p>

		діяльності. Не завжди використовує свої знання в поведінці, наявність елементів творчості в реалізації знань на практиці. Не завжди адекватно реагує на створені проблемні економічні ситуації.
	високий	Проявляє ініціативу і самостійність у постановці цілей і завдань в економічній діяльності. Переважає ініціативність у діяльності, творчий підхід до вибору шляхів досягнення мети. Схильний до проведення самоконтролю та адекватної самооцінки. Форма участі в економічній діяльності активно-творча, ініціативна. Наявність значущих цілей, суб'єктний характер освоєння морально-економічних норм. Здатність до саморегуляції своєї діяльності (воля, наполегливість, цілеспрямованість, контроль, управління). Прагнення до зміни своєї особистості. Потреба в самореалізації індивідуальних особливостей. Осмислення індивідуального потенціалу, формування усвідомленої громадянської економічної поведінки.

З певною часткою умовності узагальнюємо три рівні (високий, середній, низький) кожного з критеріїв сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Високий рівень характеризується сформованістю всіх критеріїв у їх єдності і взаємодії, глибокими економічними знаннями в тісній єдності з моральними почуттями, потребами, мотивами і практичним втіленням норм етики в професійно-економічній діяльності. Здобувач усвідомлює необхідність глибоких економічних знань, правильних суджень про економічні явища, володіє цими знаннями і вміннями; має нестандартне економічне мислення, ціннісний характер ставлення до дійсності, система потреб, ціннісних орієнтацій має моральну спрямованість, є нормою поведінки; ініціативний, цілеспрямований,

відповідальний, чесний, комунікабельний; уміє формувати економічну культуру школярів.

Середній рівень характеризується частковою сформованістю критеріїв економічної культури, добре засвоєними економічними знаннями, які, однак, не завжди є керівництвом до дії. Здобувач володіє комплексом економічних знань і вмінь, достатнім для здійснення економічної підготовки школярів, але використовує їх у стандартних ситуаціях і в традиційних методах; сформовані деякі економічні вміння і якості особистості, але не завжди проявляються, не завжди бере участь в економічній діяльності, діяльність у більшості випадків позитивно мотивована, нечітко виражена певна позиція в економічній поведінці; відповідальний, комунікабельний, старанний, чесний, володіє чітко вираженим почуттям обов'язку, але не прагне до інновацій; не схвалює меценатства, але схильний до спонсорства; не завжди звертає увагу на формування економічної культури школярів.

Низький рівень характеризується несформованістю окремих критеріїв, поверхневими знаннями, недисциплінованою поведінкою, відносно низькими моральними якостями, слабо розвиненими моральними почуттями. Здобувач усвідомлює необхідність економічних знань і вмінь для своєї майбутньої професійної діяльності, але не виявляє інтересу до економічної підготовки; в економічній діяльності бере участь формально, не творчо, не проявляючи ініціативи; вважає не обов'язковим володіння управлінським, комерційним, підприємницьким стилем мислення; не володіє організаторськими здібностями, має знання основних компонентів економічної культури, але не вважає за необхідне проявляти їх в економічній діяльності; не вважає за необхідне формувати економічну культуру школярів.

Отже, критерійно-рівневий склад економічної культури майбутніх учителів початкової школи представлений аксіологічно-мотиваційним (ступінь

розвитку мотивації, педагогічно-економічна спрямованість особистості, ступінь її відповідності інтересам суспільства, розуміння необхідності економічної освіти молодших школярів), когнітивно-змістовим (ступінь оволодіння педагогічно-економічними знаннями, уміннями, способами діяльності, необхідними і достатніми для провадження економічної освіти молодших школярів), праксеологічно-технологічним (ступінь розвитку самостійності, ініціативності, відповідальності, активності в діяльності з економічної освіти) критеріями.

Показниками аксіологічно-мотиваційного критерію є: мотиви, характер установок і поведінки особистості; прояв інтересу до економічної освіти молодших школярів, наявність системи суспільно і професійно значущих цінностей, моральних ідеалів та особистісно-педагогічних якостей: соціальної активності, громадянської ініціативи, діловитості, творчості, колективізму, чесності, порядності, працьовитості, відповідальності, дисциплінованості, рефлексивної позиції, що регулюють професійно-економічну діяльність учителя.

Показниками когнітивно-змістового критерію є: повнота, усвідомленість, глибина, системність, оперативність, гнучкість і креативність знань (економічних категорій і законів економічного розвитку, базових економічних понять (економіка, фактори виробництва, попит, пропозиція, товар та ін.), законів, правил, методів формування економічної культури), умінь провадити економічну освіту в початковій школі, використовувати економічні знання в різних ситуаціях, розвиненість економічного мислення.

Показниками праксеологічно-технологічного критерію є: економічна активність, економічна поведінка; сформованість умінь (діагностичних, прогностичних, конструктивних, мобілізаційних, організаторських, орієнтаційних, розвивальних, комунікативних, гностичних), досвід використання економічних знань і вмінь у професійній діяльності; досягнення високої якості

праці за рахунок самоконтролю, відповідальності, вимогливості до себе.

Виокремлено три рівні сформованості економічної культури вчителя: високий, середній, низький.

2.3. Мета, завдання дослідно-експериментальної роботи та методика констатувального етапу

Для більш точного і глибокого розуміння суті досліджуваного явища, змін, що відбуваються в ньому, і причин цих змін проведено педагогічний експеримент – комплекс методів дослідження, який забезпечує науково-об'єктивну і доказову перевірку правильності обґрунтованої на початку дослідження гіпотези.

Експеримент дозволяє виявити повторювані, стійкі, необхідні зв'язки між явищами, вивчити закономірності, характерні для педагогічного процесу [78, с. 94].

У зв'язку з цим визначено хід дослідно-експериментальної роботи зі здобувачами вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта під час вивчення дисциплін гуманітарної, психолого-педагогічної, науково-предметної підготовки, самостійної роботи та проходження виробничої практики.

Завдання експериментальної роботи зумовлені метою і гіпотезою дослідження та включали перевірку правильності наших припущень про конкретні шляхи і засоби формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Дослідно-експериментальна робота включала етапи: пілотажний, констатувальний, формувальний, порівняльний.

Завданням пілотажного етапу визначено: аналіз навчальних планів, програм із дисциплін професійної підготовки з метою виявлення економічних питань у їх змісті; проведення опитування викладачів, учителів та здобувачів вищої освіти для вивчення стану формування економічної культури у ЗВО та провадження економічної

освіти в початковій школі; визначення рівня прояву інтересу до економічної освіти. Характеристика цього етапу подана в п. 2.1.

На констатувальному етапі було визначено вихідний рівень знань, умінь, навичок, особистісних якостей здобувачів вищої освіти, обрано оптимальні методи і форми їх навчання, які сприятимуть формуванню економічної культури під час професійної підготовки.

Формувальний етап експериментальної роботи спрямований на апробацію моделі формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи, створення та реалізацію умов її успішного функціонування, розробку змістовно-технологічного забезпечення цього процесу. Формувальний експеримент проведено в 3 етапи: перший етап – протягом 2–4 семестрів (відбувалася адаптація до освітнього процесу у ЗВО, у більшості вона завершувалася до 2-го семестру, однак у деяких здобувачів тривала до 3-го семестру, а у інших – до 4-го семестру), другий – 5–7 семестри, третій – 8 семестр.

Порівняльний етап експериментальної роботи дозволив визначити ефективність застосування запропонованих нами шляхів і засобів формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи; продемонструвати в кількісному прояві ступінь ефективності запропонованого способу формування економічної культури в здобувачів вищої освіти експериментальних груп порівняно з контрольними.

Отримання й обробка даних дослідно-експериментальної роботи відбувалися за допомогою пакета діагностичних методик і методів математичної статистики. Під час експерименту ми фіксували проміжні зрізи, які характеризують зміни об'єктів під впливом експериментальної системи заходів; вказували труднощі і можливі типові недоліки проведення експерименту, оцінювали поточні витрати часу, засобів і зусиль.

Експеримент тривав 4 роки: з 2016 по 2020-й.

Особливу увагу приділено констатувальному етапу, оскільки достовірність отриманих в експерименті результатів значно залежить від вихідних даних.

На цьому етапі було обрано експериментальну й контрольну групи, розроблено критерії і показники сформованості економічної культури здобувачів вищої освіти, визначено її вихідний рівень; визначено зміст, форми і методи їх підготовки, коли формувалася економічна культура, здійснено пошук сприятливих умов забезпечення цього процесу.

При проведенні констатувального етапу вирішено такі завдання: а) визначено рівень прояву інтересу до економічних питань, економічної освіти, б) вивчено рівень сформованості економічних знань, в) виявлено рівень володіння професійними вміннями в аспекті економічної освіти.

Це дозволило отримати достовірну інформацію про ступінь досягнення мети-результату сформованості економічної культури майбутніх учителів.

Необхідність отримати порівняльні дані про рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи передбачала забезпечення стандартизації умов експерименту. Це досягалося в результаті виконання таких вимог під констатувального експерименту:

- у всіх випробуваннях брали участь здобувачі вищої освіти 1 курсу, склад контрольної та експериментальної груп за віком практично однорідний;
- експеримент проводився в природних умовах освітнього процесу ЗВО;
- дослідження проводилося із одним і тим самим контингентом упродовж усього експерименту;
- при проведенні експерименту використовували однорідні методики контролю з виявлення рівня сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи експериментальної і

контрольної групи;

- враховували порівнянність отриманих результатів та можливість їх узагальнення.

Достатність вибірки перевіряли за формулою визначення обсягу вибіркової сукупності за обсягом генеральної сукупності (А. Киверялг [89]):

$$n = \frac{t^2 p(1-p)}{a_0^2}, \text{ де} \quad (2.1)$$

n – обсяг вибірки;

t – коефіцієнт значущості (1,96) при вірогідності P (0,95);

a₀ – ймовірна гранична помилка вибірки (5 %).

Оскільки в педагогічних дослідженнях прийнято t = 1,96, а максимальну помилку a₀ = 0,05, то згідно цієї формулою обсяг вибіркової сукупності від генеральної сукупності склав 396 осіб (189 – контрольна, 207 – експериментальна групи).

Дослідно-експериментальна робота проводилась в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка, Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького. В експерименті брали участь 39 викладачів, 28 керівників шкіл, 93 вчителі початкової школи.

Критеріями сформованості економічної культури обрано аксіологічно-мотиваційний (АМ), когнітивно-змістовий (КЗ), праксеологічно-технологічний (ПТ).

Досліджуючи рівень сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію, ми виявляли спрямованість здобувача вищої освіти, основні його потреби, ціннісні орієнтири, мотиви діяльності, соціальну відповідальність за результати праці, адекватну самооцінку, розвиненість економічно значущих якостей (Додаток В 1).

Сформованість когнітивно-змістового критерію визначали за функційною повнотою засвоєння економічних знань, які включали завдання: розкриття

характеристики найпростіших економічних понять, явищ та їх взаємозв'язку; визначення мотивів різних видів діяльності: навчальної, трудової, економічної (Додаток В 2).

Рівень сформованості економічних знань виявляли з використанням тестів із закритими питаннями (до яких дається перелік варіантів відповідей). Для оцінки результатів використовували методику В. Беспалько.

Знання оцінювали за допомогою контрольних робіт із теоретичного матеріалу з метою визначення засвоєння змісту структурного елемента системи знань $K_s = n_s / N_s$, де n_s – число правильно засвоєних ознак структурного елемента, N_s – число ознак, що підлягають засвоєнню на цьому етапі навчання.

Сформованість праксеологічно-технологічного критерію визначалася через анкетування за такими завданнями: охарактеризувати свою участь у різних видах економічної діяльності; сформулювати основні правила економічно доцільної поведінки і продемонструвати їх. Зразки анкет містяться в додатку В 3.

У рамках праксеологічно-технологічного критерію вміння оцінювали за допомогою контрольних робіт, практичних завдань, лабораторних робіт за:

а) основними видами навчально-пізнавальної діяльності: $k = a / b$, де a – число правильно виконаних завдань тесту, b – число всіх завдань тесту;

б) сформованістю умінь $k = n / N$, де n – число правильно виконаних дій в алгоритмі діяльності, N – число всіх дій.

На кожного респондента була складена індивідуальна карта за визначеними показниками різних видів діяльності, що відображає основні діагностичні характеристики експерименту.

На практичних заняттях здобувачі вищої освіти аналізували наявні опитувальники й анкети з виявлення рівня сформованості підприємливості, а також самостійно розробляли тести і плани бесід з учнями, що згодом були

використані під час педагогічної практики. Наведемо деякі з цих тестів. Опитувальник «Оцінка підприємливості»: Чи вмієте ви доводити почату справу до кінця? Чи вмієте ви наполягти на прийнятому рішенні, чи вас легко переконати? Чи любите ви брати на себе відповідальність? Чи вважаєте ви, що якщо щось вирішили, то вас ніщо не зупинить?

Оцінку виставляли окремо за кожним критерієм відповідно до прийнятої 5-бальної шкали.

Для кількісної обробки отриманих результатів присвоювали за кожною ознакою в кожній градації кількісні бали 5, 4, 3, 2, які взяті довільно: «5» – відповідає прояву ознаки; повна і правильна відповідь, «4» – постійний прояв ознаки; правильна, але неповна відповідь, «3» – періодичний прояв ознаки; відповідь не зовсім правильна, «2» – відсутність ознаки, відповідь неправильна.

За трьома рівнями сформованості економічної культури визначено кількісні значення для кожного рівня. Для першого, (низького) рівня значення середнього бала має складати до 2,3 (до 46 %), для другого, (середнього) рівня – в проміжку від 2,35 до 3,75 (47–75 %), для третього, (високого) рівня – в проміжку від 3,8 до 5,00 (76–100 %).

Математична обробка результатів включала обрахунки: а) середнього бала за кожним критерієм; б) середнього бала кожного з критеріїв.

Під час дослідження сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію виділено змістові блоки, що відображають найбільш суттєві характеристики мотиваційної сфери.

Перший з блоків складається з особистісних мотивів здобувачів вищої освіти. Він визначається як внутрішнє ставлення здобувача до професійного навчання, «прикладання його до себе, до свого досвіду, свого життя» [60, с. 269].

Особистісний сенс визначається змістом і методами

підготовки. Як складна особистісна якість сенс навчання включає усвідомлення об'єктивної його значущості, рівень домагань, його самооцінку.

Аналіз мотивації цього блоку проведено за анкетною, де потрібно закінчити пропозицію, обравши два варіанти відповідей, що збігаються з думкою респондента:

1. Навчання у ЗВО необхідне мені для...

а) роботи вчителем в школі; б) роботи за отриманою додатковою спеціальністю; в) загального розвитку; г) побудови кар'єри; д) влаштування на роботу за непедагогічною спеціальністю; е) подальшої освіти в іншому непедагогічному ЗВО.

2. Я б не вчився, якби...

а) не відчував, що це моє покликання; б) не було ЗВО в нашому місті (районі місця проживання); в) не було б необхідності в отриманні вищої освіти; г) була б можливість вступити до іншого ЗВО.

3. Мені подобається, коли мене хвалять за...

а) успіхи в навчанні; б) добре виконану контрольну роботу; в) відмінні оцінки; г) педагогічні здібності; д) добре проведені уроки під час педпрактики.

Другий блок становлять дві групи мотивів: пізнавальні і соціальні. Пізнавальні мотиви пов'язані з інтересом до одержуваної професії та способів набуття знань.

Для з'ясування думки про значимість дисциплін для майбутньої практичної діяльності проведено анкетування здобувачів вищої освіти контрольної й експериментальної груп. Результати анкетування показали, що деякі значущі, на наш погляд дисципліни (зокрема «Вступ до спеціальності», «Методика виховної роботи в закладах освіти») підкреслені як непотрібні для майбутньої професійної діяльності (КГ – 25,6 %, ЕГ – 23,1 %). 21,8 % КГ, 22,8 % ЕГ респондентів не бачать зв'язку дисциплін, що вивчаються, з реальною роботою в школі. 50,7 % КГ, 51,9 % ЕГ анкетованих вважають, що дисципліни, які потрібні у ЗВО для шкільної практики не мають ніякого

значення. До них віднесено «Математику» і «Сучасну українську мову». Респонденти вважають, що ці знання вони отримують для «загального розвитку», «про запас». 56,4 % КГ, 57,2 % ЕГ здобувачів вищої освіти вказали на брак знань із психолого-педагогічних дисциплін. 73,0 % КГ, 71,8 % ЕГ респондентів запропонували починати активну педагогічну практику на першому курсі.

Для аналізу змісту навчання здобувачам вищої освіти було запропоновано відзначити ступінь складності кожної дисципліни за чотирибальною шкалою.

Аналіз конкретного навчального матеріалу і його оцінок респондентами показує, що їх диференціювання переважно співвідносяться з поняттям ступеня абстракції. Так, респонденти КГ – 54,3 %, ЕГ – 55,7 % до категорії високої складності (1 бал) віднесли математику, філософію, економіку; до категорії середньої складності (від 2 до 3 балів) КГ – 32,5 %, ЕГ – 31,7 % віднесено дисципліни «Історія та культура України», «Вікова фізіологія», «Шкільна гігієна з основами медичних знань», «Методики предметів». Решту предметів навчального плану віднесено здобувачами до категорії низької складності КГ – 13,2 %, ЕГ – 12,6 %.

Соціальні мотиви, пов'язані із взаємодією здобувача з іншими людьми, зокрема з однокурсниками, з викладачами, учителями та батьками, визначалися як зовнішні або внутрішні мотиви за тестом:

1. Учитися краще мене спонукає...

а) конкуренція і думки про диплом; б) почуття обов'язку й відповідальність; в) прагнення продовжити освіту; г) прагнення бути належно підготовленим до майбутньої професійної діяльності.

2. Більш активно працюю на заняттях, якщо...

а) мені цікава виконувана робота; б) досліджуваний матеріал мені потрібен для роботи з основної або додаткової спеціальності; в) очікую схвалення оточуючих.

3. Хороші оцінки – це результат...

а) моєї напруженої праці; б) хорошого навчання;

в) розуміння досліджуваного матеріалу; г) сумлінного ставлення до навчання; д) таланту і здібностей до педагогічної професії.

Третій блок складається з мотивів цільовизначення. 78,9 % КГ, 80,4 % ЕГ опитаних респондентів не вміють правильно ставити цілі своєї професійної підготовки, обґрунтовувати і досягати їх. Для визнання мотивів цієї групи проведено тестування:

1. Мені здається, що мета мого життя...

а) отримати вищу освіту; б) отримати вищу освіту педагогічного профілю; в) зробити кар'єру; г) бути корисним у будь-якій сфері діяльності, де я знайду роботу; д) поки не визначена.

2. Моя мета на лекції (лабораторному, семінарському занятті)...

а) отримання знань, оволодіння вміннями для професії; б) спроба зрозуміти і засвоїти якомога більше; в) обрати для себе необхідне; г) уважно слухати викладача; д) поспілкуватися з однокурсниками.

3. При плануванні своєї роботи я...

а) всебічно обмірковую її; б) відкладаю її до останнього моменту; в) намагаюся зробити все старанно; г) намагаюся зробити її якомога швидше; д) починаю зі складного, закінчую простим.

Четвертий блок мотивів – мотиви навчальної діяльності. 32,7 % КГ, 33,6 % ЕГ респондентів мають внутрішні мотиви особистісного сенсу: із задоволенням працюють над освоєнням навчальних дисциплін (42,4 % КГ, 41,3 % ЕГ), активно беруть участь у позааудиторній діяльності (22,7 % КГ, 20,6 % ЕГ), шукають додаткові знання, іноді навіть шукають місце для практичної реалізації отриманих знань (2,2 % КГ, 4,5 % ЕГ).

Для визначення мотивів цієї групи проведено тестування:

1. Помилувшись у виконанні завдання, я...

а) виконую його знову; б) продовжую думати над завданням; в) прошу допомоги; г) кидаю це завдання.

2. Я буду активним на заняттях, якщо...

а) добре підготувався і розумію матеріал; б) твердо впевнений у своїх успіхах; в) майже завжди; г) досить часто.

3. Якщо який-небудь навчальний матеріал мені не зрозумілий, то я...

а) намагаюся розібратися; б) згадую пояснення викладача і перечитую свої конспекти; в) мирюся із ситуацією; г) вдаюся до допомоги викладача або товаришів.

П'ятий блок мотивів становлять інші мотиви, для визначення яких проведено тестування:

1. Найцікавіше на лекції (на семінарі)...

а) цікаве повідомлення викладача; б) практика виконання завдань; в) обговорення питань, що стосуються основної професії; г) обговорення питань, що стосуються додаткової професії.

2. Я вивчаю матеріал сумлінно, якщо...

а) мені потрібна гарна оцінка; б) він мені потрібен для подальшої роботи за основною або додатковою спеціальностями; в) він мені цікавий; г) намагаюся завжди; д) мене змушують.

3. Мені подобається виконувати самостійні завдання, коли...

а) їх мало і вони важкі; б) в мене є відповідна література і я знаю, як їх виконати; в) знаю, що вони будуть потрібні в моїй педагогічній діяльності; г) завдання цікаві; д) завжди, оскільки це необхідно для отримання глибоких знань за спеціальністю.

Кожен варіант відповіді за блоками мотивів наділений певним балом залежно від того, який саме мотив проявляється у відповіді.

Варіанти відповідей оцінюються за допомогою полярної шкали вимірювання в балах +5, -5. Відповіді, у яких відображені внутрішня мотивація, прагнення до досягнення успіху в навчанні, набутті спеціальностей, відповідають +5 балів. Якщо відповіді свідчать про

зовнішню мотивацію, то їм відповідає -5 балів.

Складемо таблицю, за якою можна розрахувати показники мотивації за анкетами (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Показники мотивації здобувачів

Варіанти відповіді	Номери тестів і бали, які їм відповідають														
	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
а)	3	3	5	5	3	5	0	2	0	-5	5	5	5	5	5
б)	3	0	5	3	5	2	5	3	2	+5	5	5	-5	-5	-5
в)	5	5	5	4	4	2	3	3	3	-5	5	-5	5	5	-5
г)	3	4	3	4	0	2	3	5	0	5	-5	-5	-5	-5	5
д)	3	-	3	0	1	-	-	0	3						
е)	5	-	-	-											
	I блок			II блок			III блок			IV блок			V блок		

У виборах мотивів респондентів переважають пізнавальні й соціальні мотиви, що породжує внутрішню мотивацію. Переважання зовнішніх мотивів свідчить про недоліки організації пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Одне із завдань дослідження – вивчення ставлення респондентів до різних способів «добування» грошей. Зміст відповідей свідчить, що молоде покоління порівняно швидко освоїлося в новій реальності і готове прийняти нові можливості, що з'явилися в суспільстві. У майбутньому заради гідного доходу більшість респондентів (51,6 % КГ, 50,5 % ЕГ) готові багато працювати. Просити грошей у батьків, родичів – спосіб мало популярний, незважаючи на його легальність і доступність (19,8 % КГ, 20,7 % ЕГ). Менша половина (28,6 % КГ, 28,8 % ЕГ) опитаних вважають, що розбагатіти сьогодні допоможе підприємливість і прагнення до успіху.

Ставлення студентів до різних способів досягнення життєвого успіху й матеріального достатку відображено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Ставлення респондентів до різних способів досягнення життєвого успіху й матеріального достатку (%)

Способи досягнення життєвого успіху й матеріального достатку	КГ	ЕГ
Освіта, професіоналізм	39,4	39,0
Підприємливість, прагнення до успіху (механізм господарювання)	43,1	42,6
Наполеглива праця, працьовитість	56,4	55,8
Посада, влада	87,2	86,3
Удача, везіння	38,5	37,1
Вигідний шлюб	32,9	34,0
Підтримка батьків	37,8	36,7
Здоров'я	40,3	39,8
Розкрадання, корупція	45,9	46,3

У цілому здобувачі вищої освіти, на наш погляд, мають затребуваність сьогодні особистісним соціальним ресурсом: необхідними ціннісними орієнтаціями і готовністю задовільняти вимоги ринку праці. 43,1 % КГ, 42,6 % ЕГ респондентів пов'язують свою майбутню діяльність з новими формами власності й усвідомлюють необхідність міцних економічних знань. З них приблизно рівна кількість підтримує використання традиційних налагоджених механізмів господарювання і нових експериментальних технологій, пов'язаних із певною часткою ризику. 39,4 % КГ, 39,0 % ЕГ опитаних називають засобом задоволення своїх матеріальних і моральних потреб майбутню професійну діяльність, 37,8 % КГ, 36,7 % ЕГ розраховують на допомогу батьків або інших родичів.

Отже, аналіз результатів тестування підтвердив, що економічні потреби, цінності та інтереси здобувачів є стимулом їх майбутньої професійної діяльності, що ми оцінюємо як задовільну основу для формування економічної культури. Більше того, кожен акт цілеспрямованої діяльності підсилює інтерес до отримання попередніх знань про мету і об'єкт діяльності, способи

здійснення цієї мети і результати, можливі засоби і зміни в об'єкті діяльності. Остання обставина є додатковим засобом удосконалення економічної культури.

Отримані дані дозволили зробити такі висновки:

1. Переважають матеріальні потреби і бажання здобувачів вищої освіти: разом з тим спостерігається прояв альтруїзму, бажання дізнатися щось нове. Однак, відсоток цих потреб невисокий.

2. Прагнення до особистого благополуччя проявляється і в ціннісних орієнтаціях здобувачів вищої освіти. Незважаючи на те, що здоров'я є основною цінністю в житті опитаних, матеріальне благополуччя твердо займає другу позицію в системі цінностей.

При визначенні вихідного рівня сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури майбутніх учителів початкової школи вивчено рівень прояву інтересу до питань економічної освіти (вибірковість як спрямованість на певну дисципліну, активність як зосередження в інтересі різноманітних зусиль особистості, усвідомленість як відображення у свідомості предмета інтересу і способу його задоволення).

З урахуванням висновків проведено анкетування респондентів, до якого внесено питання: «На скільки необхідно, на ваш погляд, провадження економічної освіти в початкових класах?», «Чи займаєтеся Ви економічною самоосвітою, якщо «так», то в якому ступені?», «Назвіть і проранжуйте п'ять економічно значущих якостей особистості, які повинні бути наявними: а) у здобувача вищої освіти, б) в учителя початкових класів, в) молодшого школяра.

На основі отриманих даних констатовано, що високий рівень прояву інтересу до економічної освіти, розуміння важливості володіння економічно значущими якостями для кожного індивіда й необхідності їх формування в початковій школі, а також усвідомлену потребу в саморозвитку і самовдосконаленні в аспекті економічної освіти показали лише 14,6 % КГ, 13,8 % ЕГ

респондентів; поверхневий інтерес, відсутність усвідомленості актуальності такого виду освіти, відсутність прагнення підвищити рівень своєї готовності з цього питання продемонстрували 39,5 % КГ, 40,3 % ЕГ; у 42,0 % майбутніх учителів КГ, 41,8 % ЕГ виявлено середній рівень прояву інтересу до економічної освіти, що проявляється в усвідомленні необхідності її здійснення, у розумінні суті економічно значущих якостей особистості, однак, здобувач не виявляє активності й самостійності в самовдосконаленні з цього питання.

На запитання «Чи володіють респонденти поняттям «економічно значущі якості особистості» і наскільки глибоко, орієнтуються на вік при визначенні необхідних якостей та ін.?» 19,2 % КГ, 18,6 % ЕГ не змогли визначитися. Переважна більшість респондентів – 62,5 % КГ, 61,7 % ЕГ мають уявлення про економічно значимі якості, економічність (ощадливість) на перше місце поставили 76,1 % КГ, 77,8 % ЕГ. 13,6 % КГ, 15,9 % ЕГ найважливішою якістю визнали акуратність, працьовитість та інші якості. Це свідчить про досить поверхневі знання респондентів про економічно значимі якості особистості. Лише 20,5 % КГ, 21,7 % ЕГ подали повну відповідь на останнє запитання анкети.

Для встановлення рівня сформованості особистісних якостей використано тест, що складається з двох питань. На перше питання: «Чи хотів би ти, щоб люди вважали тебе...», респонденти дали варіанти відповідей, які показані в табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Оцінка особистісних якостей респондентів, %

№	Якість	Так		Ні		Не знаю	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Чесним	87,6	86,2	5,3	4,2	7,1	9,6
2	Ввічливим	77,5	76,9	4,3	5,0	18,2	18,1
3	Безкорисливим	34,8	33,1	32,1	33,6	33,1	33,3
4	Відповідальним	79,0	80,3	14,8	14,0	6,2	5,7
5	Бережливим	57,6	55,4	13,8	12,2	28,6	32,4

6	Марнотратним	39,7	38,5	36,5	37,4	23,8	24,1
7	Лінивим	29,8	27,3	51,9	49,5	18,3	23,2
8	Дбайливим	68,3	66,4	28,7	29,5	3,0	4,1
9	Хитрим	50,5	51,2	16,4	17,9	33,1	30,9
10	Акуратним	60,7	59,1	9,5	8,4	29,8	32,5
11	Жадібним	13,6	12,0	52,4	53,7	34,0	34,3

Тестування показало, що більше половини опитаних віддали перевагу таким якостям: чесність (КГ – 87,6 %, ЕГ – 86,2 %), відповідальність (КГ – 79,0 %, ЕГ – 80,3 %), ввічливість (КГ – 77,5 %, ЕГ – 76,9 %).

Результати відповідей респондентів на друге запитання: «З перерахованих нижче якостей оберіть 7, які вважаєте найголовнішими в кожній людині». Результати відображені в табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Оцінка найголовніших якостей респондентами, %

№	Якості	Вибір		Рейтинг	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Добрий	85,4	86,2	II	II
2	Гарний	43,1	44,0	X	X
3	Веселий	55,0	56,2	VIII	VIII
4	Чесний	87,6	86,2	I	I
5	Акуратний	60,7	59,1	VI	VI
6	Сильний	49,8	50,5	IX	IX
7	Нежадібний	83,8	84,7	III	III
8	Відповідальний	79,0	80,3	IV	IV
9	Працьовитий	42,9	43,7	XI	XI
10	Сміливий	57,9	56,7	VII	VII
11	Розумний	65,7	66,4	V	V

Відповіді на друге запитання показали, що найбільш значущими для респондентів є моральні якості: чесність, доброта, нежадібність, відповідальність. Такі якості, як розум здобувачі поставили на п'яте місце, а акуратність – на шосте.

Констатувальний експеримент показав недостатню сформованість ділових якостей респондентів (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Оцінка характеристик ділових якостей респондентів, %

№	Якість	Респонденти	
		КГ	ЕГ
1	Підприємливість	20,0	21,9
2	Діловитість	23,8	24,7
3	Творчий підхід до справи	24,7	25,1
4	Комунікабельність	38,1	39,6
5	Ініціативність і самостійність	23,6	22,8
6	Розум	65,7	66,4
7	Незалежність	33,7	32,5
8	Гнучкість мислення	18,6	19,4
9	Упевненість	61,6	60,8
10	Уміння йти на ризик	55,7	54,1
11	Благодійність	21,0	19,3

Дослідження виявили, що респонденти не володіють навичками підприємливості, благодійності, діловитості, ініціативності і самостійності, творчого підходу до справи.

Одним з найбільш важливих показників аксіологічно-мотиваційного критерію є наявність ціннісних уявлень, визначення яких здійснювалося через суб'єктивне уявлення про цінності, виражені за допомогою певних понять. Респондентам надавався список цінностей, які вони повинні були проаналізувати за ступенем значущості для себе.

Відповіді показали, що серед цінностей, що визначають пріоритетні цілі існування, переважають здоров'я – КГ – 71,8 %, ЕГ – 70,6 %, сім'я – КГ – 62,6 %, ЕГ – 63,7 %, гроші – КГ – 50,3 %, ЕГ – 50,6 %, освіта – КГ – 41,8 %, ЕГ – 40,1 %, дружба – КГ – 38,4 %, ЕГ – 39,0 %. Менш значимими цінностями виявилися: праця – КГ – 35,2 %, ЕГ – 34,9 %, щастя інших (милосердя) – КГ – 30,9 %, ЕГ – 29,1 %, повага тих, хто поряд – КГ – 24,7 %, ЕГ – 25,0 %.

Результати анкетування показують, що для респондентів високо значимі такі цінності, як сім'я,

здоров'я, гроші. Праця виявилася за значимістю тільки на шостому місці.

Для дослідження сформованості ціннісно-орієнтовної сфери використано модифіковану методику Т. Коннікова, що дозволяє встановити переважаючий мотив поведінки. Респондентам пропонувалося виконати три завдання: перше – оформити альбом «Професії майбутнього», друге – виготовити будь-який виріб, який потім можна продати на ярмарку, третє – відремонтувати бібліотечні книги.

Умовно виділено чотири групи мотивів: зовнішні (очікування гарної оцінки, похвали, привабливість діяльності); матеріального благополуччя (можливість заробітку); участі в колективній діяльності (співпраця з одногрупниками); суспільної користі (відповідальність за доручену справу).

Були визначені найбільш часто повторювані мотиви, які спонукають респондентів до діяльності (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Провідні мотиви ціннісно-орієнтовної сфери
здобувачів вищої освіти, %**

Мотиви	КГ	ЕГ
Зовнішні	41,8	42,0
Матеріального благополуччя	28,7	27,5
Участі в колективній діяльності	25,0	24,2
Суспільної користі	4,5	6,3

Порівняння сформованих мотивів показує, що для здобувачів ЕГ та КГ велике значення мають зовнішні мотиви. Мотиви матеріального благополуччя займають за значимістю друге місце. Мотиви участі в колективній діяльності здобувачів обох груп виявляються недостатніми (переважає особистісна мотиваційна спрямованість). Мотиви суспільної користі займають останнє місце.

Для обробки отриманих результатів та віднесення здобувачів до певного рівня оволодіння економічною

культурою ми наділяли за кожним критерієм кількісну оцінку від 2 до 5 балів.

Якісний і кількісний аналіз результатів дослідження дозволив розподілити здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури (табл. 2.11).

Для аналізу результатів дослідження використано методику опису вибіркового розподілу (за В. Распоповим).

Таблиця 2.11

Розподіл здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури

Бали	ЕГ		КГ	
	Виконано завдань	%	Виконано завдань	%
5	–	–	–	–
4	4	2,1	2	1,0
3	19	10,1	21	10,1
2	166	87,8	184	88,9
Всього	189	100	207	100

Розподіл експериментальних даних генеральної і вибіркової сукупності підпорядкований певним законам. Тому перш ніж приступати до визначення і обчислення статистичних показників випадкової вибірки, необхідно знати тип розподілу експериментальних даних. Тільки після визначення типу розподілу можна користуватися математичним апаратом його опису і визначення параметрів.

Результати педагогічних досліджень, як правило, підпорядковуються нормальному закону розподілу, тому визначення типу розподілу зведено до оцінки відповідності ряду експериментальних даних нормальному закону розподілу.

Для опису вибіркового розподілу, для підтвердження відсутності істотних відмінностей у рівнях оволодіння

економічною культурою респондентами КГ і ЕГ застосовано метод первинної статистичної обробки – визначення вибіркової середньої величини для кожної смислової одиниці інформації, яка показує середню оцінку частоти здійснення здобувачами педагогічних функцій як майбутнього вчителя початкової школи.

Вибіркове середнє значення визначено за формулою:

$$H^o = \bar{x} = \frac{1}{n}(x_1n_1 + x_2n_2 + x_3n_3 + x_4n_4 + x_5n_5) \quad (2.2)$$

де H^o , \bar{x} – вибірка середня величина,

x_i – бал, який отримав здобувач,

n_i – повторність балів,

n – кількість респондентів у групі.

Отже, вибіркове середнє значення сформованості економічної культури здобувачів за аксіологічно-мотиваційним критерієм в ЕГ складає $H_e^o = 2,14$ (42,8 %); контрольній – $H_k^o = 2,12$ (42,4 %); різниця – 0,4 %.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що середній бал у КГ і ЕГ суттєво не відрізняється; отже, ми маємо право говорити про схожість цих груп за рівнем оволодіння економічною культурою на початок експерименту і коректності їх порівняння в подальшому.

Переведемо гіпотезу нашого дослідження на мову статистики і сформулюємо її у вигляді двох статистичних гіпотез. Першу назвемо нульовою гіпотезою (H_0), яка свідчить про вихідну позицію. Висунувши нульову гіпотезу, подальші дослідження ми спрямували на обґрунтування цього припущення.

Нульову гіпотезу (H_0) сформулюємо так: сконструйована під час теоретичного і експериментального дослідження формування економічної культури здобувачів не забезпечує якісної професійної підготовки, максимально наближеної до розробленої моделі. Для прийняття альтернативної гіпотези необхідно спростувати нульову гіпотезу. Це буває в тих випадках, коли різниця в середніх арифметичних ЕГ і КГ настільки значуща (статистично достовірна), що ризик помилки

відкинути нульову гіпотезу і прийняти альтернативну не перевищує одного з прийнятих рівнів значущості статистичного висновку: $p = 5\%$ – перший рівень, $p = 1\%$ – другий рівень, $p = 0,1\%$ – третій рівень. Прийmemo рівень значущості $p = 5\%$, який допускає ризик помилки в п'яти випадках зі ста теоретично можливих таких же експериментів при чітко випадковому відборі респондентів для кожного експерименту. Критичне значення статистики для рівня значущості 0,05 складає 9,49.

При порівнянні середніх арифметичних ЕГ і КГ важливо не тільки визначити, яке середнє більше, але і на скільки більше. Чим менша різниця між ними, тим більш прийнятною виявиться нульова гіпотеза про відсутність статистично значущих (достовірних) відмінностей. Підставою для виведення є визначення тієї різниці і межі, після якої можна стверджувати, що відмінності не випадкові, а статистично достовірні, а отже, респонденти цих двох груп належать після експерименту вже не до однієї (як раніше), а до двох різних генеральних сукупностей, і рівень професійної підготовки здобувачів буде істотно відрізнятися.

З метою підтвердження схожості й однорідності обраних нами груп на початковому етапі експерименту проведено попарне їх порівняння і здійснено обробку результатів за допомогою критерію К. Пірсона « χ^2 », який також підтверджує нормальність розподілу в ЕГ і КГ. Цей критерій вирахований за формулою:

$$\chi_0^2 = \sum \frac{(n'_e - n'_k)^2}{n'_k}, \quad (2.3)$$

де n'_e – число респондентів в ЕГ, сформованість економічної культури яких знаходиться на i -му рівні,
 n'_k – число респондентів у КГ, сформованість економічної культури яких знаходиться на i -му рівні.

Розрахунок критерію К. Пірсона за аксіологічно-мотиваційним критерієм показав, що він складає 2,14 і є меншим 9,49. Це доводить істинність нульової гіпотези

(Н₀), згідно з якою розподіл за рівнями сформованості економічної культури здобувачів ЕГ і КГ однаковий або наявна різниця незначна.

Друга група діагностичних методик спрямована на виявлення рівнів сформованості економічної культури здобувачів вищої освіти за *когнітивно-змістовим критерієм*.

З метою виявлення рівня економічної інформованості майбутніх учителів ми цікавилися, чи мають вони досвід економічної діяльності, стежать за розвитком економіки в країні, чи обговорюють питання економіки з друзями і знайомими, що особливо їх цікавить в економічних газетах і журналах.

Респондентам запропоновано анкету. На запитання «Наскільки активно Ви стежите за станом і розвитком економіки в країні?» 12,7 % здобувачів КГ, 10,5 % ЕГ відповіли, що цікавляться постійно, 66,5 % КГ, 67,3 % ЕГ – цікавляться, але не регулярно, 20,8 % КГ, 22,2 % ЕГ – практично не цікавляться.

На питання «Звідки Ви зазвичай дізнаєтеся про події економічного життя?» 15,2 % здобувачів КГ, 16,3 % ЕГ відповіли – з газет і журналів, 64,7 % КГ, 65,0 % ЕГ – з TV і радіопередач, 19,0 % КГ, 18,4 % ЕГ – з економічних занять, 1,1 % КГ, 0,3 % ЕГ – зі спеціальної літератури.

На питання «Чи обговорюєте ви питання економіки з друзями і знайомими?» 12,9 % здобувачів КГ, 13,8 % ЕГ відповіли – так, часто, 80,3 % КГ, 81,8 % ЕГ – так, але рідко, 6,8 % КГ, 4,4 % ЕГ – не визначилися із відповіддю.

На питання «Які матеріали газет на економічні теми Ви зазвичай читаєте з особливим інтересом?» 43,7 % здобувачів КГ, 42,1 % ЕГ відповіли, що читають: про валютні курси, темпи інфляції, механізми ціноутворення, 55,6 % КГ, 56,4 % ЕГ – про економічні реформи.

На запитання «Чи хотіли б Ви поліпшити свої знання з економіки та як?» 67,4 % здобувачів КГ, 69,0 % ЕГ відповіли – так; безсумнівно, шляхом отримання практичних знань і участі в економічній діяльності;

закінчити спеціальні практичні курси – 23,6 % КГ, 24,0 % ЕГ, не думали про це – 9,0 % КГ, 7,0 % ЕГ.

На питання «Якщо Ви хочете поповнити свої знання з економіки, то які питання Вам видаються найбільш значущими?» респонденти ЕГ і КГ написали – кредитування, зовнішньоекономічна діяльність, податки і оподаткування; цінова політика; питання макроекономіки; організація виробництва; питання про економічні реформи в Україні; про механізми ціноутворення.

На запитання «Як би Ви оцінили свої знання про стан і розвиток економіки в країні?» 59,5 % КГ, 60,2 % ЕГ – середньо знають, 35,8 % КГ, 33,1 % ЕГ – слабо знають, 4,7 % КГ, 6,7 % ЕГ – не змогли відповісти.

На питання «Якщо Вам будуть створені більш сприятливі умови для роботи, чи зможете Ви реалізувати свій творчий хист найбільш ефективно?» – 34,2 % здобувачів КГ, 35,8 % ЕГ відповіли, що змогли б, 57,2 % КГ, 59,0 % ЕГ – ймовірно змогли б, 8,6 % КГ, 5,2 % ЕГ – не змогли.

На питання «Як би ви оцінили себе як фахівця?» 22,9 % КГ, 21,6 % ЕГ – оцінили себе хорошим фахівцем, 63,7 % КГ, 61,9 % ЕГ – задовільним, 13,4 % КГ, 16,5 % ЕГ – неважливим фахівцем.

На питання «Наскільки ефективна, на ваш погляд, роль економічної освіти в передачі інформації, необхідної в економічній діяльності?» 35,7 % здобувачів КГ, 34,4 % ЕГ відповіли позитивно (процес передачі інформації полегшує, розширює спектр знань), 12,1 % КГ, 13,7 % ЕГ – середньо (теорія часто розходиться з практикою), 52,2 % КГ, 51,9 % ЕГ не змогли відповісти.

Отже, результати порівняльної співбесіди показали, що респонденти ЕГ і КГ слабо володіють інформацією про стан і розвиток економіки в країні, вони не уявляють значущості і необхідності економічної освіти.

Другим завданням при визначенні вихідного рівня сформованості економічної культури здобувачів є

вивчення рівня сформованості знань з проблеми економічної освіти. Для цього зібрано інформацію за такими напрямками: вивчення рівня економічних знань майбутніх учителів; вивчення рівня знань сутності економічної освіти молодших школярів.

Рівень знань здобувачів з економіки можна визначити за володінням ними економічними поняттями, умінням розкрити їх зміст. Для виявлення цього запропоновано перелік економічних понять. Для виявлення рівня володіння здобувачами основними економічними поняттями використано методичку, розроблену Т. Грищенко. Мінімальний перелік понять, яким повинен володіти майбутній учитель в умовах ринкової економіки, містив близько 500 найбільш поширених термінів і понять, зафіксованих у різних словниках і довідниках (еталонний понятійний обсяг).

Респондентам запропоновано написати, що вони вкладають у поняття «економічна культура» і проранжувати названі терміни за ступенем їх значущості в професійній діяльності вчителя. 41,7 % КГ, 43,5 % ЕГ респондентів описали своє розуміння поняття «економічна культура» як конкретне визначення. Їх загальним недоліком є те, що в цих формулюваннях здобувачі недооцінюють значення конкретних економічних знань як основи розвитку економічного мислення та передумови формування економічної культури. 42,3 % КГ, 41,9 % ЕГ респондентів зосередили суть свого розуміння економічної культури на її інформативній стороні, у їх анкетах, відсутні закінчені визначення, а своє розуміння цього явища вони розкривають через перелік його компонентів, серед яких найбільш часто вказують знання і вміння організації економічної діяльності, уміння використовувати економічну літературу, вольові якості особистості (цілеспрямованість, самоорганізація, дисциплінованість), комунікабельність, ощадливість, ерудицію. 16,0 % КГ, 14,6 % ЕГ респондентів нечітко сформулювали визначення «економічна культура». У

ранжуванні показників економічної культури анкетовані акцент зробили на економічні знання, уміння і навички. Доповнюючи свою відповідь іншими показниками, вони назвали також ощадливість, тактовність, ввічливість, самокритичність, цілеспрямованість, компетентність.

Тестування здобувачів показало, що більшість (65,2 % КГ, 64,6 % ЕГ опитаних) називають і можуть розкрити суть приблизно 120–150 економічних понять.

Ще одним показником сформованості економічної культури, на наш погляд, є визначення рівня розвитку вмінь оперувати економічними поняттями. Для його визначення використано:

- 1) адаптовану методику Г. Залеського;
- 2) завдання, до складу яких входили питання, орієнтовані на виявлення розуміння програмних і поширених у побуті економічних понять.

Ці завдання оцінювали за результатами виконаних письмових робіт за п'ятибальною шкалою. Робота включала такі завдання:

1. Назвіть обов'язкові сімейні витрати: харчування, покупка, оплата проїзду в громадському транспорті, квартирна плата, квитки в кіно.

2. Напишіть слова, протилежні за змістом: дорожче – , дохід – , марнотратство – , праця – .

3. Викресліть зі списку назви ті предмети, які не належать до майна школи: класна дошка, парта, класний журнал, щоденник, устаткування майстерень, крейда, шкільний ранець, шкільні сніданки.

Результати, дозволили відзначити той факт, що в КГ і ЕГ кількість респондентів, які отримали «2» і «3» бали, складала по 92,0 %, «4» бали отримали 7,5 %, бал «5» – 0,5 % здобувачів, які брали участь в експерименті, що свідчить про недостатній рівень сформованості у них такого вміння.

Далі визначали рівень знань у здобувачів за запропонованою анкетною. Відповіді на запитання «Що Ви розумієте під термінами «економічна грамотність»,

«економічна освіченість», «економічна компетентність» показали, що в цілому всі опитані під економічною грамотністю розуміють володіння елементарними економічними поняттями, мінімумом економічних знань» (100 % – ЕГ і КГ).

Рівень знань про зміст економічних понять. За десятибальною шкалою виявився низьким (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Рівень володіння економічними знаннями, бали

№	Економічні знання	КГ	ЕГ
1	Основи ринкового господарства	2,7	2,6
2	Закономірності формування ринкових цін	3,8	3,9
3	Регулятори ринкового господарства	3,4	3,5
4	Соціально-економічні умови регіону	4,2	4,0

Аналіз даних таблиці свідчить про низький рівень економічних знань у респондентів обох груп.

Під економічною освіченістю респонденти розуміють: «уміння аналізувати економічну ситуацію» (11,8 % – ЕГ і 12,5 % – КГ), «знання економічних законів, принципів, володіння економічними знаннями в конкретній галузі» (56,4 % – ЕГ і 55,1 % – КГ), «рівень знань, умінь і навичок, якими володіє людина для економічної діяльності» (4,3 % – ЕГ і 5,2 % – КГ), «володіння економічними знаннями в конкретній галузі» (10,9 % ЕГ, 11,7 % – КГ), «уміння зрозуміти сенс дій економічних законів» (16,6 % – ЕГ, 15,5 % – КГ).

Для виявлення рівня економічної освіченості ми спробували дізнатися, як ставляться здобувачі до економічних процесів, що відбуваються в Україні (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Розподіл відповідей респондентів на питання:
«Чи сприяють розвитку економіки України такі процеси?», %**

№ п/п	Процеси, що впливають на розвиток економіки України	Сприяє		Руйнує	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1.	Розвиток приватної власності	39,6	40,7	17,5	18,7
2.	Конкуренція	65,3	64,5	19,8	20,4
3.	Інвестиції іноземного капіталу	43,0	42,0	17,5	16,3
4.	Розвиток малого бізнесу	48,6	47,6	12,9	11,0
5.	Безробіття	13,5	14,3	79,0	80,9
6.	Розширення платної освіти	19,7	20,9	56,4	57,6
7.	Розвиток ринку праці	41,8	42,8	13,2	14,3
8.	Розширення платної медицини	23,6	21,7	44,9	45,6
9.	Демократизація суспільства	35,0	33,5	13,8	12,9
10.	Розвиток громадських організацій	22,4	21,0	12,6	13,7
11.	Підтримка бідних	40,7	42,5	8,5	9,0
12.	Посилення державного регулювання економіки	30,3	39,8	4,1	4,9
13.	Поява прошарку багатих	15,4	14,3	42,6	43,5

У загальному виявилось, що більшість респондентів обох груп не задоволені сьогоdnішнім економічним становищем країни; воно цілком влаштовує в середньому 25 %. Оцінка респондентами економічних результатів проведених перетворень поки низька. Але це не означає заперечення ними самої ринкової моделі господарювання.

Під економічною компетентністю здобувачі розуміють «знання економіки різних галузей, уміння застосовувати на практиці економічні знання, упровадження економічних знань і вмінь, необхідних для успішної роботи на конкретному робочому місці» (59,7 % – ЕГ, 57,3 % – КГ), «правильне розуміння економічної ситуації, здатність вирішувати економічні завдання і проблеми максимально ефективно» (12,6 % – ЕГ, 13,4 % – КГ). Але є здобувачі, які не змогли дати визначення (27,7 % – ЕГ, 29,3 % – КГ). Результати відображені у табл. 2.14.

Таблиця 2.14

Оцінка володіння здобувачами економічними поняттями, %

Поняття	КГ	ЕГ
Економічна функційна грамотність	35,3	34,2
Економічна освіченість	18,6	19,3
Економічна компетентність	16,8	17,4
Економічна культура	9,3	9,1

Отже, результати проведеного анкетування та співбесіди показали, що респонденти в цілому дають правильне тлумачення понять «економічна грамотність», «економічна освіченість», «економічна компетентність». Вони підкреслюють, що формування економічної культури необхідно молодому фахівцеві для того, щоб бути конкурентоспроможним і затребуваним на ринку праці. Багато з опитаних респондентів підкреслюють, що вчитель тільки тоді готовий до формування основ економічної культури учнів, коли сам досконало володіє економічними знаннями (економічно освічений), володіє економічною культурою.

Для нашої роботи важливо, що в деяких здобувачів відсутній інтерес до економічних знань, ціннісних орієнтацій, спостерігається невпевненість у корисності економічних знань у житті, брак економічної інформації.

З метою вивчення рівня знань здобувачів про сутність економічної освіти молодших школярів проведено письмове опитування зазначеного контингенту досліджуваних на виявлення розуміння важливих теоретичних економічних понять. При аналізі відповідей респондентів оцінювалася їх повнота, логічність і доказовість: Розкрийте сутність поняття: «економічна освіта молодших школярів». Поясніть співвідношення понять: «економічна освіта», «економічне виховання», «економічне навчання», «економічна культура». Визначте цілі і завдання економічної освіти молодших школярів. Запропонуйте можливий зміст економічної освіти учнів початкових класів. Розкрийте роль економічної освіти для

розвитку особистості дітей 6–9 років. Перерахуйте знання і вміння, необхідні вчителю для провадження економічної освіти в молодших класах.

Особливу складність для респондентів викликали завдання, що вимагали розкрити роль економічної освіти в розвитку особистості молодшого школяра. Більшість відповідей містили загальні фрази, які не розкривають значущість реалізації саме цього напряму освіти молодшого школяра для його особистісного розвитку, наприклад: «розширює світогляд учнів», «сприяє продуктивності навчальної діяльності», «розвиває мислення молодшого школяра» та ін. (65,4 % КГ, 66,2 % ЕГ).

При визначенні співвідношення названих у другому питанні понять більшість здобувачів залишили свою відповідь без обґрунтування, що можна розцінити як невпевненість у правильності відповіді, відсутність глибокого усвідомлення існуючих відмінностей у цих поняттях, недостатнє розуміння специфіки цих понять (69,3 % – КГ, 71,6 % – ЕГ).

Визначення цілей і завдань економічної освіти учнів початкових класів виявилось ще більш складним для здобувачів порівняно з попереднім завданням. Тільки 32,6 % респондентів КГ, 31,8 % ЕГ змогли навести приблизні цілі і завдання з урахуванням того, що цей напрям педагогічного процесу має пропедевтичний характер і є одним з етапів цілісної системи безперервної економічної освіти молодого покоління.

Найменша кількість опитаних – 3,6 % КГ, 4,1 % ЕГ зуміли запропонувати можливий зміст економічної освіти учнів початкових класів. Відмова інших здобувачів від виконання цього завдання пояснюється низьким рівнем знань про існуючі програми економічного циклу для дітей 6–9 років, відсутністю відповідної методичної підготовки респондентів до економічної освіти молодших школярів.

Особливі труднощі викликало завдання, що вимагає розкрити роль економічної освіти в розвитку особистості

дітей 6–9 років. Лише 6,4 % здобувачів КГ, 5,9 % ЕГ обґрунтували значимість реалізації економічної освіти молодших школярів для особистісного розвитку останніх.

При відповіді на питання про необхідність учителю мати знання і вміння для провадження економічної освіти більшість здобувачів обмежилися їх перерахуванням, в основному називали загальнопедагогічні знання і вміння, знання в галузі економіки і методики її викладання (28,3 % – КГ, 27,9 % – ЕГ). Встановлено, що майбутні вчителі не усвідомлюють сутності досліджуваного виду освіти саме в початковій школі, це випливає з таких відповідей, як «необхідні знання в сфері економіки й етикету», «потрібна компетентність у питаннях, що стосуються економічної сфери і бажання працювати в цій системі», «має бути відповідний (спеціаліст)» та ін.

Отже, виконати всі запропоновані завдання зуміли менше половини респондентів, які брали участь у письмовому опитуванні. Це свідчить про низький рівень знань з методики економічної освіти молодших школярів у майбутніх учителів початкової школи. Наявність у структурі проектованої професійної діяльності майбутніх педагогів функцій, спрямованих на реалізацію економічної освіти дітей 6–9 років свідчить про те, що вони приділяють певну увагу цьому напряму педагогічного процесу.

Однак недолік методичних знань з економічної освіти молодших школярів, виявлений під час дослідження, значно перешкоджає ефективному і більш усвідомленому виконанню цих функцій.

Кількісні результати діагностики початкового рівня сформованості економічної культури респондентів за когнітивно-змістовим критерієм через виконані завдання для їх подальшого розподілу на основі середніх арифметичних значень їх оцінок подані в табл. 2.15.

Таблиця 2.15

Розподіл здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості когнітивно-змістового критерію економічної культури

Бали	ЕГ		КГ	
	Виконано завдань	%	Виконано завдань	%
5	1	0,5	–	–
4	7	3,7	11	5,3
3	35	18,5	52	25,1
2	146	77,3	144	69,6
Всього	189	100	207	100

Дані таблиці свідчать, по-перше, про практично однаковий рівень сформованості економічних знань та знань з проблеми економічної освіти в КГ і ЕГ, що підтверджується близькістю значень середнього бала в групах; по-друге, про явну його недостатність. Так, вибіркоче середнє значення сформованості економічної культури здобувачів за когнітивно-змістовим критерієм в ЕГ складає $H_e^0 = 2,27$ (45,4 %); КГ – $H_k^0 = 2,35$ (47,0 %), з різницею 1,6 %. Цю різницю перевірено на достовірність за формулою 2.3.

Критерій К. Пірсона складає 7,65, що є менше 9,49, а отже, приймається нульова гіпотеза, за якою розподіл за рівнями в групах однаковий. Це означає, що на отримані показники впливали випадкові чинники.

Для діагностики рівня сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи за *праксеологічно-технологічним критерієм* застосовано методики, спрямовані на виявлення рівнів її сформованості (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Комплекс методів діагностики рівня сформованості праксеологічно-технологічного критерію

Складові праксеологічно-технологічного критерію	Методи діагностики
1. Визначення ступеня оволодіння способами і прийомами діяльності.	вивчення продуктів діяльності

2. Визначення ступеня мотиваційної готовності до економічної діяльності.	анкетування
3. Виявлення готовності практично застосовувати економічні знання при створенні об'єктів характерних для підприємницької трудової діяльності на базі освітнього закладу.	вирішення проблемних завдань

Студентам запропоновано для вирішення такі проблемні завдання.

1. Як відомо, явним мотивом і стимулом підприємницької діяльності в ринковій економіці є дохід, прибуток, одержуваний від діяльності. Найчастіше гонитва за прибутком суперечить загальнолюдській моралі. Уявімо, Ви є власником фірми. Як Ви думаєте, чому не вважаються аморальними такі економічні результати підприємництва, як збитковість, нульовий прибуток, нерентабельність? Назвіть позитивні сторони конкурентної ринкової економіки. Які, на Ваш погляд, її негативні сторони з погляду індивідуального підприємця?

2. Якими міркуваннями керується комерсант при вирішенні проблем: чи треба знижувати ціни товарів; якщо треба – то на скільки? Наскільки можна підвищити ціну при очевидному зростанні попиту? У що обійдеться утримання цін на колишньому рівні?

3. Нові технології виробництва обходяться для фірм досить дорого, але їх використання сприяє розширенню випуску товарів. Чому фірми не бояться затоварення ринку? Як би Ви протидіяли цьому?

Аналіз отриманих результатів дозволив установити, що 3,7 % опитаних КГ, 4,2 % – ЕГ можуть об'єктивно оцінити рівень своїх економічних можливостей, значна частина здобувачів (48,7 % – КГ, 47,3 % – ЕГ) не може дати характеристику своїм підприємницьким здібностям, 32,3 % – КГ, 30,9 % – ЕГ занижують власну самооцінку, а 15,3 % КГ, 17,6 % ЕГ – завищують її.

Здобувачам було запропоновано питання: «Чи готові Ви до організації підприємницької діяльності у сфері

освіти?» Відповіді розподілилися так: 24,8 % респондентів КГ, 23,1 % – ЕГ вважають, що вони цілком готові до такого виду діяльності, хоча мають неповне уявлення про форми і методи ведення економічної діяльності; 70,1 % респондентів КГ, 71,4 % – ЕГ відповіли, що їм не вистачає для цього знань і вони сподіваються отримати їх до кінця терміну навчання у ЗВО; 5,1 % опитаних КГ, 5,5 % – ЕГ вважають, що вони не готові до ефективної економічної діяльності. Аналіз результатів анкетування підтвердив наше припущення про те, що є недоліки у формуванні економічної культури майбутніх учителів.

Під час дослідження визначали рівень оволодіння професійно-педагогічними вміннями в аспекті економічної освіти шляхом проведення письмового опитування респондентів, зміст якого визначався відповідно до виділених нами вмінь, а також через розгляд продуктів їх діяльності (майбутнім учителям давали завдання розробити план-конспект уроку з кожного предмета з елементами економічної освіти і позакласного заходу економічної спрямованості). Опитувальник містив такі завдання:

1. Перерахуйте можливі способи отримання інформації про рівень сформованості економічних знань і економічно значущих якостей особистості молодших школярів.

2. Розставте за значущістю предмети початкової школи, які мають потенційні можливості для надання економічної освіти молодшим школярам (українська мова, трудове навчання (технології), літературне читання, я у світі, природознавство, математика).

3. Запропонуйте найбільш оптимальні методи і форми економічної освіти в початковій школі.

4. Назвіть і проаналізуйте причини, які можуть негативно позначитися на результаті економічної освіти молодших школярів.

З першим завданням упоралися 33,4 % респондентів КГ, 32,7 % – ЕГ. Труднощі викликали способи отримання

інформації про рівень сформованості економічно значущих якостей особистості.

Аналіз відповідей майбутніх учителів на друге питання дозволяє визначити середній бал для кожного предмета початкової школи за ступенем наявності в них потенційних можливостей для економічної освіти молодших школярів: математика – 4,5; трудове навчання (технології) – 3,7; природознавство (я у світі) – 3,1; літературне читання – 1,8; українська мова – 1,5. Такі результати, на наш погляд, свідчать про недостатнє усвідомлення здобувачами всіх можливостей для економічної освіти молодших школярів. Свої відповіді здобувачі доводили тільки тісним зв'язком відповідних наук: економіки і математики, екології та економіки. Отримані дані також вказують на відсутність відповідної методичної підготовки здобувачів з економічної освіти молодших школярів.

Перерахувати найбільш оптимальні методи і форми економічної освіти в початковій школі змогли 21,7 % респондентів КГ, 20,6 % – ЕГ. Це зумовлено тим, що для освітнього процесу в початкових класах можуть бути використані традиційні, ігрові методи, а також інтегрований підхід; з усіма названими методами і формами здобувачі знайомляться під час вивчення методики викладання інших предметів курсу початкової школи.

На останнє запитання лише 15,9 % респондентів КГ, 16,3 % – ЕГ дали вичерпну відповідь. Отримані дані, на наш погляд, свідчать про те, що фактичний рівень оволодіння майбутніми вчителями професійно-педагогічними вміннями в аспекті економічної освіти явно недостатній. Здобувачі переважно виконали запропоновані завдання, проте не змогли обґрунтувати або обмежилися загальними формулюваннями. До цієї групи також увійшли респонденти, які, досить чітко відповівши на перші питання, не змогли дати відповідь на четверте питання. В інших респондентів спостерігалися

відсутність логіки, доказовості в судженнях, невміння відстоювати свою позицію, деякі питання залишилися нерозкриті, що свідчить про низький рівень сформованості в них професійно-педагогічних умінь в аспекті економічної освіти.

Результати дослідження наочно продемонстрували здатність здобувачів (31,7 % – КГ, 30,2 % – ЕГ) швидко самостійно інтегрувати навчальний матеріал з різних дисциплін і переносити його на рішення конкретних економічних завдань. Однак, велика свобода економічних умінь відрізняє здобувачів, включених в конкретну економічну діяльність (5,7 % КГ, 6,4 % ЕГ). Ця група демонструє здатність на абстрактному рівні вільно апелювати конкретними економічними категоріями і поняттями значно ефективніше, ніж здобувачі, знайомі з економікою на рівні теорії.

Аналіз результатів тестування показує, що рівень розвитку економічних умінь респондентів може бути оцінений як задовільний для початку формування економічної культури, але недостатній для її вдосконалення.

Показником сформованості економічної культури вважаємо потребу здобувачів реалізувати отримані економічні знання і вміння в конкретній економічній діяльності. Ця потреба може бути проявлена здобувачами під час виробничої практики, оцінюючи результати якої, звертаємо увагу на такі аспекти: чи включатиме здобувач у зміст уроку економічну інформацію, відповідну його предмету; яка частка його участі в позакласній роботі з економіки; чи проявлятиме практикант інтерес до організації бюджету школи.

Користуючись усередненими показниками, зазначимо, що тільки 6,5 % здобувачів КГ, 7,1 % – ЕГ планують брати участь в економічній діяльності. За самооцінкою 27,6 % – КГ, 26,5 % – ЕГ респондентів уміють узагальнювати випадкові економічні явища. Високий рівень вимогливості до себе та інших відзначають 62,5 % респондентів КГ, 61,8 % – ЕГ. Значна кількість опитаних

(80,6 % – КГ, 79,6 % – ЕГ) констатують, що вони не можуть прийняти рішення, пов'язані з нестандартними ситуаціями. Проведене анкетування дозволило оцінити показники рівня володіння елементами економічної культури: економіко-педагогічної, комерційної, підприємницької.

У таблиці 2.17 охарактеризована сформованість елементів економічної культури: економіко-педагогічної, комерційної, підприємницької.

Таблиця 2.17

Оцінка рівня володіння елементами економічної культури, %

Елемент економічної культури	Показники оцінки	КГ	ЕГ
Економіко-педагогічна	1. Уміє ставити мету	12,8	13,6
	2. Уміє давати оцінку моральним і етичним вчинкам	10,9	11,8
	3. Уміє організувати економіко-педагогічну діяльність	11,4	10,7
	4. Уміє планувати організацію навчально-виробничої кампанії зі школярами	10,6	95
	5. Планує впроваджувати педагогічні проекти у свою професійну діяльність	9,5	9,9
	6. Володіє інноваційними технологіями	14,2	13,8
Комерційна	1. Бере участь у сфері виробництва товарів і послуг	2,1	3,8
	2. Уміє проводити маркетингове дослідження	4,6	3,0
	3. Володіє менеджерськими здібностями	5,3	6,5
	4. Укладає ділові угоди	3,1	4,1
	5. Встановлює інтеграційні зв'язки	15,8	14,2
Підприємницька	1. Орієнтується у конкурентному середовищі	5,7	4,3
	2. Аналізує етичні норми різних форм конкуренції	8,2	9,0
	3. Займається малим бізнесом	1,9	2,1
	4. Займається фермерською діяльністю	0,6	1,1
	5. Надає благодійні послуги	10,5	11,2

Аналіз таблиці показав, що сформованість елементів економічної культури у майбутніх учителів початкової школи знаходиться на низькому рівні.

На нульовому зрізі експерименту на підставі характеристик за окремими показниками економічної культури за запропонованими завданнями визначено узагальнені дані, що характеризують рівень оволодіння даним видом культури (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Результат розподілу здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості праксеологічно-технологічного критерію економічної культури

Бали	ЕГ		КГ	
	Виконано завдань	%	Виконано завдань	%
5	–	–	–	–
4	3	1,6	5	2,4
3	24	12,7	31	15,0
2	162	85,7	171	82,6
Всього	189	100	207	100

З таблиці видно, що на констатувальному етапі експерименту рівень сформованості економічної культури в здобувачів КГ і ЕГ істотно не відрізняється. Дані таблиці констатують переважання респондентів з низьким рівнем, що зумовлено відсутністю цілеспрямованого формування економічної культури респондентів. Це підтверджують отримані результати сформованості економічної культури за праксеологічно-технологічним критерієм, який в ЕГ складає $H_e^0 = 2,15$ (43,0 %), КГ – $H_k^0 = 2,19$ (43,8 %) з різницею 0,8 %, яку перевірено на достовірність за формулою 2.3 (п. 2.3).

Розрахунок критерію К. Пірсона показав, що він складає 8,03, що є менше 9,49, а отже, приймається нульова гіпотеза, за якою розподіл за рівнями в групах однаковий. Це означає, що на отримані показники впливали випадкові чинники.

Отже, ми прийшли до висновку: на початковому етапі немає суттєвої різниці між КГ і ЕГ. Оскільки в кожному випадку розподіл за рівнем оволодіння економічною культурою майбутніми вчителями початкових класів однаковий, отже, приймається нульова гіпотеза.

Отримані результати з визначення вихідного рівня економічної культури майбутніх учителів початкової школи за кожним її критерієм представлені в балах та відсотках у табл. 2.19.

Таблиця 2.19

Сформованість економічної культури майбутніми вчителями початкової школи за кожним критерієм (констатувальний експеримент)

Групи	Критерії					
	АМ		КЗ		ПТ	
	бали	%	бали	%	бали	%
ЕГ	2,14	42,8	2,27	45,4	2,15	43,0
КГ	2,12	42,4	2,35	47,0	2,19	43,8

Аналіз таблиці показав, що вибіркове середнє значення AM_e сформованості економічної культури в майбутніх учителів початкової школи в ЕГ складає 2,14 бала, що становить 42,8 %, KZ_e – 2,27 (45,4 %), PT_e – 2,15 (43,0 %), у КГ: AM_k – 2,12 (42,4 %), KZ_k – 2,35 (47,0 %), PT_k – 2,19 (43,8 %). Отримані результати свідчать, що сформованість економічної культури майбутніх учителів початкової школи за усіма критеріями знаходиться на низькому рівні.

Порівняльні дані сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи КГ і ЕГ зафіксовані на рисунку 2.1.

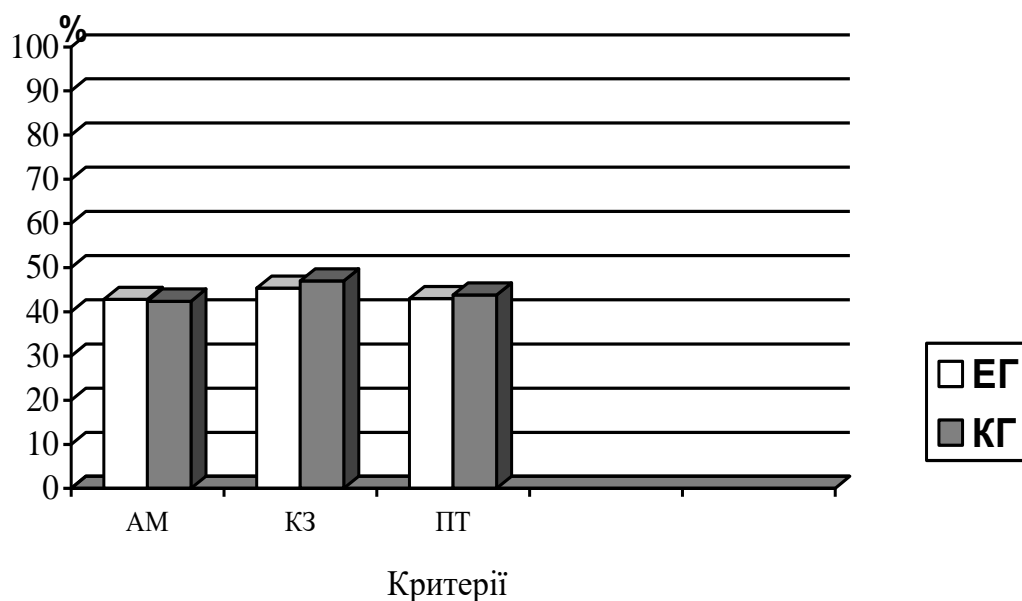

Рис. 2.1. Порівняльні дані сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи КГ та ЕГ (констатувальний експеримент)

Аналіз рисунку підтвердив низький рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи за усіма критеріями.

Різниця в ЕГ між аксіологічно-мотиваційним та когнітивно-змістовим критеріями складає 2,6 %, праксеологічно-технологічним – 0,2 %, у КГ відповідно 4,6 %, 1,4 %. Результати вказують на те, що між рівнями сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи на констатувальному етапі експерименту майже відсутня різниця.

Для розподілу здобувачів за рівнями (високий, середній, низький) сформованості в них економічної культури використовували дані, отримані за результатами зрізів після завершення певного етапу експерименту. Результати дослідження показані в табл. 2.20.

Таблиця 2.20

Рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи (констатувальний експеримент)

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	4 (2,1 %)	6 (2,9 %)
Середній	82 (43,4 %)	77 (37,2 %)
Низький	103 (54,5 %)	124 (59,9 %)

Кількість здобувачів вищої освіти, які опанували економічну культуру на високому рівні, становить у КГ – 2,1 %, ЕГ – 2,9 %, середньому у КГ – 43,4 %, ЕГ – 37,2 %, низькому у КГ – 54,5 %, ЕГ – 59,9 %. Це означає, що кількісний показник у цих групах у більшості випадків тяжіє до низької межі, а саме: недостатня сформованість мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій особистості здобувача, недостатній рівень і можливості використання знань різних дисциплін з проблем економічної освіти молодших школярів, фрагментарність знань; слабкі вміння аналізувати економічні процеси, що відбуваються в реальному житті; незнання форм і методів вирішення завдань економічної освіти на уроці, у позаурочний час, у роботі з батьками; низький рівень економічного мислення та пізнавальної активності здобувачів.

Ці проблеми зумовлені такими причинами: відсутністю цілеспрямованого формування економічної культури майбутніх учителів в освітньому процесі ЗВО; недосконалістю навчальних програм, планів, невідповідністю їх потребам суспільства у формуванні економічної культури здобувачів вищої освіти; наявністю реальної потреби у формуванні економічної культури майбутніх учителів інтенсивним шляхом, а не за рахунок збільшення їх навчального навантаження; відірваністю теоретичних курсів від проблем дійсності, відсутністю зв'язку і взаємодії зі школою, підприємствами.

Висновки до другого розділу

Аналіз змісту обов'язкових дисциплін (гуманітарної («Філософія», «Політична та соціологічна науки»), фундаментальної («Математика», «Основи природознавства та екології»), психолого-педагогічної («Педагогіка», «Вступ до спеціальності», «Педагогічні технології в початковій школі») та науково-предметної підготовки («Методика навчання математики», «Методика навчання інформатики в початковій школі», «Методика виховної роботи в закладах освіти», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання» та ін.) свідчить про те, що вони можуть мати достатній потенціал для формування економічної культури майбутніх учителів. Однак роз'єднаність їх впливу на цей процес не дозволяє отримати бажаний результат. Крім того, матеріал економічного змісту в них складає 1,8 % від загальної кількості годин.

Аналіз навчальних планів і програм засвідчує, що освітній процес не спрямований належно на формування в майбутнього вчителя початкової школи економічної культури та відповідну його підготовку до провадження економічної освіти учнів. Не використовуються повною мірою наявні можливості дисциплін фундаментальної, психолого-педагогічної та методичної підготовки. Не повністю виявлені резерви педагогічної практики здобувачів, їх науково-дослідницької, аудиторної і позааудиторної роботи.

Аналіз пілотажного дослідження дозволив виявити характерні риси стану сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи, що зумовлений низьким рівнем економічної культури майбутніх учителів і нерозумінням ними необхідності формування її в школярів; нерозробленістю самої проблеми підготовки майбутніх учителів до формування основ економічної культури школярів, що підтверджується незначним колом теоретичних і практичних досліджень у

цій галузі; відставанням системи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя в педагогічних закладах освіти від вимог ринкових відносин в економіці. Відсутнє розуміння вчителями необхідності нових стратегічних напрямів в освіті, зокрема, формування основ економічної культури в школярів під час набуття ними економічної освіти.

Отже, можливості освітнього процесу для досліджуваного виду підготовки здобувачів практично не реалізуються.

Уточнено критерійно-рівневий склад економічної культури майбутніх учителів початкової школи, представлений аксіологічно-мотиваційним (мотиви, характер установок і поведінки особистості; прояв інтересу до економічної освіти молодших школярів, наявність системи суспільно і професійно значущих цінностей, моральних ідеалів та особистісно-педагогічних якостей: соціальної активності, громадянської ініціативи, діловитості, творчості, колективізму, чесності, порядності, працьовитості, відповідальності, дисциплінованості, рефлексивної позиції, що регулюють професійно-економічну діяльність учителя), когнітивно-змістовим (повнота, усвідомленість, глибина, системність, оперативність, гнучкість і креативність знань (економічних категорій і законів економічного розвитку, базових економічних понять (економіка, фактори виробництва, попит, пропозиція, товар та ін.), законів, правил, методів формування економічної культури), умінь провадити економічну освіту в початковій школі, використовувати економічні знання в різних ситуаціях, розвиненість економічного мислення), праксеологічно-технологічним (економічна активність; сформованість умінь (діагностичних, прогностичних, конструктивних, мобілізаційних, організаторських, орієнтаційних, розвивальних, комунікативних, гностичних), досвід використання економічних знань і вмінь у професійній діяльності; досягнення високої якості праці за рахунок

самоконтролю, відповідальності, вимогливості до себе) критеріями.

Виокремлено три рівні сформованості економічної культури вчителя: високий, середній, низький.

Проведено констатувальний експеримент, результати якого засвідчили низький рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи за всіма критеріями. Це означає, що кількісний показник

у цих групах переважно тяжіє до низької межі, а саме: недостатня сформованість мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій особистості здобувача, недостатній рівень і можливості використання знань різних дисциплін з проблем економічної освіти молодших школярів, фрагментарність знань; слабкі вміння аналізувати економічні процеси, що відбуваються в реальному житті; незнання форм і методів вирішення завдань економічного виховання на уроці, у позаурочний час, у роботі з батьками; слабка орієнтація в змісті, плануванні та організації роботи з економічної освіти школярів; низький рівень економічного мислення та пізнавальної активності здобувачів.

Ці проблеми зумовлені такими причинами: відсутністю цілеспрямованої роботи з формування економічної культури майбутніх учителів в освітньому процесі ЗВО; недосконалістю навчальних програм, планів, невідповідністю їх потребам суспільства у формуванні економічної культури здобувачів вищої освіти; наявністю реальної потреби у вирішенні завдань формування економічної культури майбутніх учителів інтенсивним шляхом, а не через збільшення їх навчального навантаження; відірваністю теоретичних курсів від проблем дійсності, відсутністю зв'язку і взаємодії зі школою, підприємствами.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1. Модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки

Використання методу моделювання не є новим у вирішенні проблем організації економічної освіти, економічної підготовки та формування економічної культури: у будь-якій науці глибше проникнення сутність дослідження об'єктів означає перехід до об'єктів, що відрізняються від спостережуваних. Моделювання являє собою метод дослідження об'єктів пізнання на їх моделях, побудову й вивчення моделей реально існуючих предметів, явищ і конструйованих об'єктів для визначення або поліпшення їх характеристик, раціоналізації способів їх побудови, прогнозування їх розвитку, управління ними тощо.

Вибір методу моделювання на цьому етапі дослідження обґрунтовано тим, що:

– моделювання характеризує процес створення моделей і, як метод наукового дослідження, передбачає «відтворення характеристик певного об'єкта на іншому об'єкті, спеціально створеному для їх вивчення» [56, с. 58];

– моделювання зумовлене заздалегідь поставленою метою і орієнтоване на практичне застосування результатів [158, с. 62];

– моделювання допомагає систематизувати знання про явища або процеси, підказує шляхи їх більш цілісного опису, визначає більш повно зв'язки між компонентами, відкриває можливості для створення цілісних класифікацій;

– моделювання дає можливість перейти від аналітичного вивчення окремих властивостей, форм і процесів до синтетичного пізнання цілісних систем в контрольованих умовах [187, с. 94];

– будь-яка модель передбачає відоме спрощення того класу педагогічних явищ, яке виступає як предмет пізнання, і не може бути тотожним об'єкту, аналогічним йому в усіх відношеннях [134, с. 93];

– моделювання будь-якого процесу є системою, у якій відносини між елементами в деяких межах відображають іншу систему. Формування економічної культури, як модель, повинно розглядатися в загальній системі, якою є процес підготовки майбутніх учителів початкової школи.

У педагогічній науці використання моделювання в підготовці фахівців має три аспекти. По-перше, моделювання служить тим змістом, який має бути засвоєним майбутніми фахівцями в результаті навчання, тим методом пізнання, яким вони повинні опанувати. По-друге, моделювання є навчальною дією і засобом, без якого неможлива повноцінна підготовка майбутнього фахівця. По-третє, моделі, побудовані на основі знаково-символічних засобів, наочно представляють усю педагогічну систему підготовки фахівців, отриману в результаті і на основі створення абстрактних образів.

З іншого боку, побудова моделі підготовки фахівців дає можливість: систематизувати на рівні категорій усі поняття, що входять до системи їх підготовки за конкретною спеціальністю; узагальнити спостережувані педагогічні явища, побачити наочно їх структуру і структурні взаємозв'язки та взаємовпливи; на рівні абстрагування провести мисленевий експеримент і уникнути недоліків і помилок у проведенні педагогічного експерименту; порівняти нову модель з іншими моделями з метою виявлення загального та особливого, оригінального і застарілого, зрілого і того, що знаходиться ще в стадії розвитку [41, с. 101].

У нашому дослідженні об'єктом моделювання є

підготовка майбутніх учителів початкової школи, що сприяє формуванню в них економічної культури.

Моделювання прийнято трактувати через поняття «модель». Модель (від лат. *modulus* – міра, зразок, норма) – це штучний або природний об'єкт (речовий агрегат або знакова система), що знаходиться в певній об'єктивній відповідності з досліджуваним об'єктом, здатний його замінювати на певних етапах пізнання, що дає в процесі дослідження достовірну інформацію.

Т. Шевирева під моделлю розуміє не просто сутність (внутрішній зміст предмета, що виражається в єдності всіх його різноманітних властивостей і відносин), а швидше спосіб дії, який становить його сутність [187, с. 95].

Модель має кілька застосувань: по-перше, вона чітко визначає компоненти, що складають систему, по-друге, досить схематично і точно представляє зв'язки між компонентами, зв'язки всередині модельованого об'єкта можна порівняти зі зв'язками всередині моделі, по-третє, модель генерує, породжує питання і, нарешті, вона стає інструментом для порівняльного вивчення різних сфер явища, процесу [158, с. 63].

Отже, в науковій інтерпретації слово «модель» багатозначне. Під моделлю в широкому значенні розуміють теоретично або практично створену структуру, що відображає ту чи ту частину дійсності в спрощеній (схематизованій або ідеалізованій) і наочній формі.

Разом з тим, моделі як абстракції особливого роду проміжною ланкою між теорією і дійсністю: модель є проявом теорії в наочній формі тому, що містить не тільки і не стільки кількісну залежність, скільки відображає якісну характеристику явища; розкриття специфіки застосування моделі неможливе без спеціального, конкретного аналізу; побудова системи, в якій виконуються всі умови, що формулюються теорією і виражаються сукупністю певних функціональних можливостей [45, с. 162].

Модель дозволяє чітко визначити компоненти, що складають систему формування економічної культури; досить наочно і точно уявити зв'язки між її компонентами; перевірити відповідність виявлених зв'язків всередині моделі з реально існуючими зв'язками всередині модельованого об'єкта [134, с. 96].

Отже, модель має такі характеристики: 1) об'єктивну відповідність до об'єкта, що моделюється; 2) здатність заміщати пізнаваний об'єкт на певних етапах пізнання; 3) здатність під час дослідження давати деяку інформацію, що допускає досліду перевірку; 4) наявність деяких досить чітких правил переходу від модельної інформації (тобто інформації, отриманої при вивченні моделі) до інформації про найбільш модельований об'єкт.

На основі аналізу досліджень (К. Балашов [11], О. Будник [25], О. Коваленко [72], В. Комаровська [77], Т. Кропочева [86], С. Луконіна [96], О. Межедова [104], О. Міщенко [105], С. Раскіна [137], С. Стеблюк [153] та ін.) ми виявили, що розроблені такі моделі: формування економічної культури здобувачів, економічної підготовки здобувачів, особистісно-орієнтованої соціально-економічної підготовки фахівців, економічного виховання школярів, економічної підготовки молодших школярів у системі розвивального навчання тощо.

Однак моделювання формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки не знайшло належного відображення в теорії та практиці педагогічних досліджень.

Модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки подаємо у вигляді структурної схеми. Вона включає насамперед мету, зміст, принципи, організаційні форми, методи, технології, результат, умови підготовки.

Пропоновану нами модель утворюють ціле-методологічний, змістово-процесуальний, контрольнорезультативний блоки (рис. 3.1).

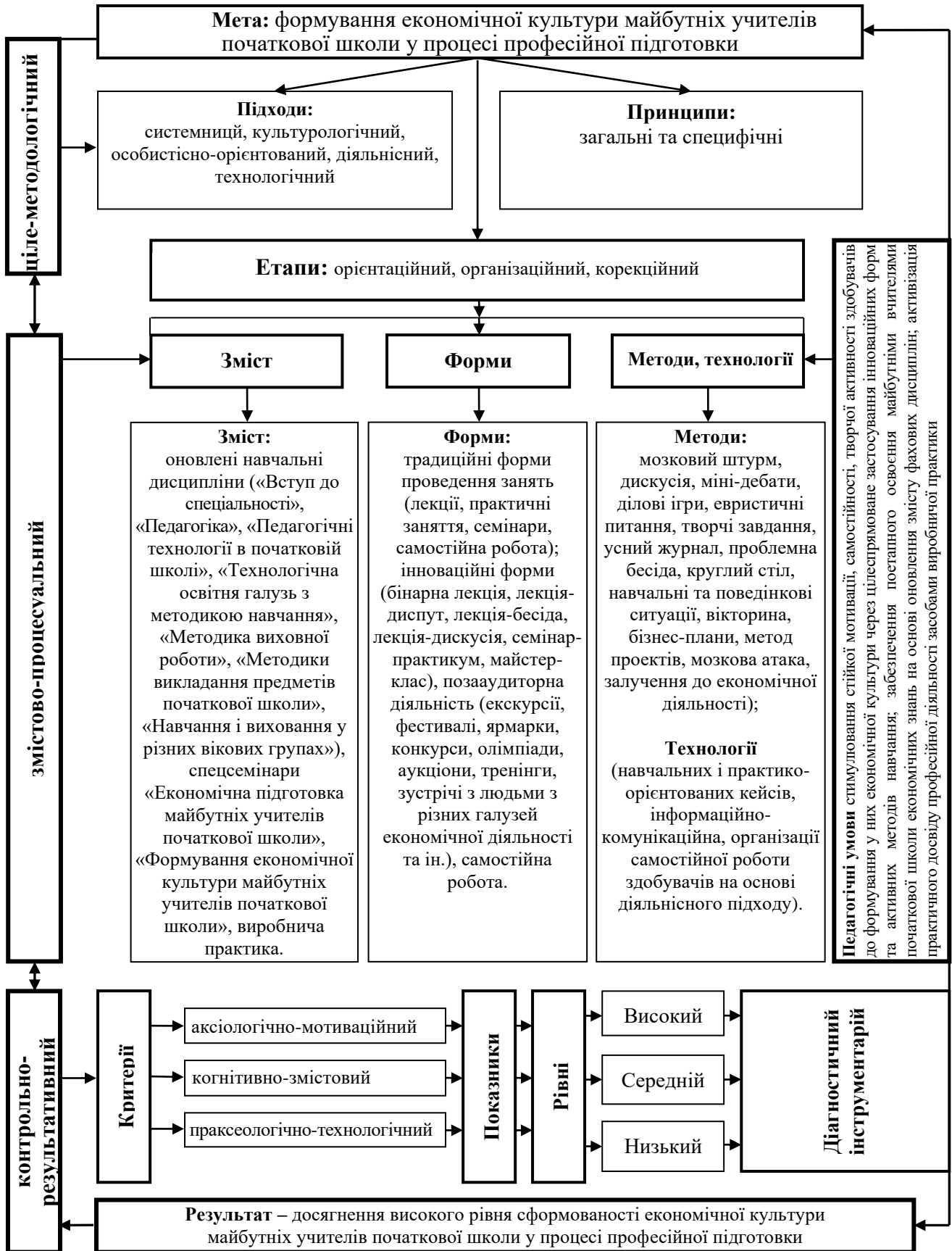

Рис. 3.1. Модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки

Мета визначається насамперед якістю підготовки майбутніх фахівців, які володіють високим рівнем економічної культури, інтелектуального розвитку, конкурентоспроможних в активній професійній та соціальній діяльності. Саме від вибору мети найбільше залежить вибір змісту, методів і засобів навчання. З урахуванням соціального замовлення суспільства головною метою нашого дослідження є формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

Здобувач є об'єктом педагогічного впливу (здобувач-викладач, здобувач-колектив), суб'єктом пізнання, суб'єктом самоврядування, саморегулювання, саморозвитку.

Моделювання здійснювалося на основі методологічних підходів: системного, культурологічного, особистісно-орієнтованого, діяльнісного, технологічного.

При розробці моделі формування економічної культури ми спиралися на основні аспекти системного підходу (Т. Боровикова [23], Т. Джагаєва [45], Р. Канбекова [60], Т. Кропочева [86], А. Нуртдинова [116], О. Савіна [141], Т. Шевирєва [187]). У наукових дослідженнях авторів системний підхід трактується з урахуванням базового розуміння системи як стійкої єдності і цілісності, що володіє інтегральними властивостями і закономірностями. Іншими словами, система являє собою певну кількість елементів, об'єднаних у щось ціле. Створювати систему можуть тільки ті елементи, які в сукупності здатні забезпечити досягнення загальної для всієї системи мети.

Системний підхід заснований на положенні про те, що специфіка складного об'єкта (системи) не вичерпується особливостями складових її елементів, а пов'язана насамперед з характером взаємодій між елементами [56, с. 57].

З позиції системності Т. Кропочева розглядає: систему підготовки вчителя до активізації освітнього процесу в

початковій школі, що являє собою впорядкований зв'язок різних елементів; процес навчання здобувачів; навчальну діяльність здобувача як систему потреб, цілей, ціннісних орієнтацій та відносин особистості майбутнього вчителя [86, с. 62].

Якщо розглядати економічну культуру як сутність, як певне особистісне утворення, то з позицій системного підходу необхідно розглянути її як структурний компонент загальної культури особистості, що стосовно економічної культури є метасистемою, взаємопов'язаною, взаємообумовленою системою культури суспільства [23, с. 94].

Системний підхід до будь-якого об'єкта або явища дійсності вимагає системного аналізу, який передбачає розгляд «комплексу елементів – носіїв загальносистемних і своїх особливих ознак, взаємодії і відносин цих елементів, що утворюють цілісність, тісно пов'язану і зумовлену всією суспільною системою» [60, с. 23]. Тому система професійної підготовки майбутнього вчителя розглядається в діалектичній залежності від соціальних вимог, у взаємозв'язку її цілей, завдань, принципів, змісту і методів, її структури і змісту, функції та взаємозв'язку окремих компонентів [60, с. 23].

Усі дослідники визнають науково-практичну роль системного підходу в сучасній науці як єдиного загальнонаукового методологічного напрямку, який має завдання – розробку принципів, методів і засобів вивчення об'єктів, що являють собою систему [60, с. 24].

Отже, системний підхід реалізується через своєрідний системоутворювальний елемент – економічну культуру особистості, яка формується і по горизонталі, і по вертикалі освітнього процесу. По горизонталі системність забезпечує взаємозв'язок трьох компонентів економічної культури особистості, які в практиці реалізуються через змістовий блок навчальних дисциплін, блок методик загальноосвітніх предметів, інтегрованих з економікою та блок варіативних дисциплін, спецсеминарів, виробничої

практики. По вертикалі змістова модель являє собою безперервну динамічну систему взаємозв'язків між горизонтальними змістовими щаблями.

Включення культурологічного аспекту формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи передбачає формування аналогічного елемента культурологічного спрямування як складника цієї системи (Н. Гречаник [40], С. Григор'єва [41], С. Луконіна [96], О. Орлова [119]). Прямий зв'язок характеру професійної підготовки із професійною діяльністю дозволяє стверджувати, що культурологічне наповнення професійної діяльності вчителя початкової школи означає, що до змісту професійної підготовки повинен бути включений блок формування культурологічних знань, умінь, навичок і механізмів їх актуалізації в діяльнісній сфері. Якщо майбутній учитель у своєму фаховому багажі буде мати «культурологічний кейс» і сформовану мотиваційно-ціннісну складову частину культуротворчості, то в професійній діяльності ця здатність проявлятиметься у всіх виробничих моментах [40, с. 80].

Врахування культурологічного аспекту полягає у вивченні рівня розуміння здобувачами актуальних цілей економічної освіти, наявності доцільних педагогічних технологій, вільне володіння майбутнім педагогом актуальним навчальним змістом, вмінням аналізувати та оцінювати соціокультурну ситуацію розвитку особистості дитини [96, с. 50].

Аналіз досліджень у галузі культурології освіти дозволило О. Орловій зробити такі висновки: культура визначає новий зміст освіти; освіта може зумовлювати генерацію нових форм культури. Це співвідношення необхідно розглядати з позицій розуміння культури як багатоаспектного явища. З іншого боку, сама освіта, пов'язана зі становленням людини, також є багатозначним феноменом, що відображається в різноманітті складних зв'язків культури й освіти [119, с. 16].

У контексті особистісно-орієнтованого підходу (С. Григор'єва [41], Н. Ігнат'єва [56], Т. Кропочева [86], О. Мехедова [104], Н. Шадріна [185]) «особистість» розглядається через «систему відносин» (С. Рубінштейн), до яких вона включена й орієнтована на систему відносин людини, в основі яких лежить те, як людина взаємодіє з природою, з іншими людьми, з культурою; як вона взаємодіє, враховуючи індивідуальні якості і способи взаємодії [185, с. 38].

Особистісно-орієнтований підхід дає майбутньому вчителю інструменти врахування індивідуальних психофізіологічних та інтелектуальних особливостей учнів, подолання шкільних перевантажень, формування позитивної мотивації навчання та пізнавальних інтересів [86, с. 69].

Особистісно-орієнтований підхід в основі своїй має:
а) типовий, характерний для окремої людини спосіб «вирішення»; б) індивідуальний підхід до розпредмечування суспільної сутності особистої культури людини; в) інтеграцію суспільних і природних якостей особистості, її суспільної позиції, особливостей життя [41, с. 38].

Особистісно-орієнтований підхід передбачає орієнтацію навчання на потреби і можливості особистості. Основними характеристиками такого підходу є суб'єктивність, діалог, свобода, саморозвиток, рефлексія як форма самопрояву особистості. Відповідно змінюються і функції педагога: він повинен уміти організувати індивідуальну й колективну економічну освіту учнів, їх самостійну роботу, стимулювати і спрямовувати їх зусилля, залучати учнів до економічної діяльності.

Економічна культура реалізує свою функцію розвитку особистості тільки в тому випадку, якщо вона активізує, спонукає її до діяльності. Чим різноманітніше і продуктивніше значуща для особистості діяльність, тим ефективніше вона оволодіває економічною культурою.

З урахуванням психологічної закономірності єдності

свідомості та діяльності особистісний підхід у навчанні узгоджений з діяльнісним підходом.

Використання діяльнісного підходу до формування економічної культури майбутніх учителів початкових класів обґрунтовано тим, що він:

1. Забезпечує розгляд діяльності викладачів і здобувачів через єдину функційну систему управління (тобто основні функції послідовно і циклічно змінюють одна одну). Викладач керує навчально-пізнавальним процесом, а здобувач – самоосвітою. У результаті такої взаємодії здобувачі активізують внутрішні процеси, що приводять до функціонування механізму самоуправління підготовкою до майбутньої діяльності.

2. Дозволяє розглянути функційну систему управління відповідно до структури діяльності (Т. Джагаєва [45], О. Неустроєва [113], А. Нуртдинова [116], С. Раскіна [137], Н. Шадріна [185]). Згідно з цим підходом, людина як особистість розвивається лише в спільній активній діяльності з іншими людьми, коли відбувається засвоєння особистістю соціального досвіду, формування особистісних якостей і властивостей, мотивів і потреб. Від того, як людина осмислює діяльність, якими мотивами керується, залежать реалізація визначеної мети і її результат.

Діяльнісний підхід до дослідження феномену культури особистості приводить до структурування культури особистості на основі видів діяльності, у яких формуються і проявляються ці компоненти культури особистості [113, с. 60].

Діяльнісний підхід допомагає знайти здобувачу точку опори для прояву своєї індивідуальності безпосередньо в навчальній діяльності, яка не повинна підмінятися викладацькою діяльністю вчителя [185, с. 38].

Суть діяльнісного підходу полягає в тому, що оволодіння змістом соціально-економічного досвіду, накопиченим людством за всю історію існування, відбувається під час активної діяльності суб'єкта, а не

шляхом словесної трансляції інформації від педагога до учня [116, с. 36].

За діяльнісним підходом, діяльність – головне джерело формування особистості і фактор її розвитку. Грунтуючись на основних положеннях цього підходу, ми розглядаємо оволодіння економічними знаннями і практичними вміннями на основі їх органічної інтеграції без розриву в часі, оскільки підвищення рівня оволодіння економічною культурою можливо тільки на основі організації спільної діяльності основних суб'єктів освіти в атмосфері співпраці.

Отже, розглядаючи процес формування економічної культури майбутнього вчителя в контексті діялісного підходу, вважаємо, що діялісний підхід дозволяє змоделювати процес формування економічної культури, заснований на ідеї єдності свідомості і діяльності, виховання і розвитку особистості.

Дійсно, за діялісним підходом, людина засвоює певні види діяльності, отримуючи і переробляючи відповідну інформацію про її способи і прийоми [60, с. 30].

Формування економічної культури під час діяльності ми розглядаємо як необхідну умову для самореалізації і самовизначення особистості. Безумовно, наявність міцних економічних знань є необхідною умовою успішної економічної діяльності і одночасно умовою формування економічної культури. Тому у формуванні діялісного складника економічної культури беруть участь всі структурні компоненти навчально-виробничого та виховного процесів суспільства. Культура особистості і формується, і проявляється в діяльності, а мета формування економічної культури особистості – забезпечення її готовності до раціональної економічної діяльності.

Технологічний підхід передбачає, що технологізація освітнього процесу вимагає чіткого і детального визначення кінцевої мети, відповідної сучасним стратегіям підготовки педагогічних кадрів; наукового

підходу до проектування навчального процесу (цілей, завдань, засобів досягнення якості процесу і результату діяльності); аргументованості та гарантованості в досягненні спроектованого результату (Ф. Киргуєва [67], Т. Кропочева [86]). Спроектований і гарантований результат професійної підготовки забезпечує зниження ступенів ризику у формуванні економічної культури майбутнього вчителя початкових класів.

Технологізація освітнього процесу спрямована на його модернізацію, що забезпечує адекватність технологій підготовки педагогів світовим стандартам, розширення професійних компетентностей майбутнього вчителя як у технологіях навчання, виховання і розвитку молодших школярів, так і в засобах інформаційних комунікацій в освітньому середовищі [67, с. 250].

Технологічний підхід до освітнього процесу передбачає розвиток у здобувачів умінь використання технологій активізації освітнього процесу в початковій школі, зокрема технологій кейсів, інформаційно-комунікаційних, організації самостійної роботи студентів на основі діяльнісного підходу, а також уведення спецсемінарів.

Модель формування економічної культури майбутніх учителів побудована на таких загальних принципах: гуманізації, зв'язку теорії з практикою, інтегративності, систематичності і послідовності, безперервності, цілісності, доступності, науковості, культуровідповідності (С. Григор'єва [41], Р. Канбекова [60], Т. Кропочева [86] та ін.).

Принцип гуманізації передбачає, що мета, зміст, організація формування економічної культури орієнтуються на пріоритет особистості здобувача, її моральне становлення в умовах особистісно-гуманної, педагогічної взаємодії. Принцип гуманізації пов'язаний із формуванням системи загальнолюдських цінностей, зокрема моральних принципів.

Принцип зв'язку теорії з практикою в нашому

експерименті базувався на основі таких правил: поєднання теорії та практики; навчальна діяльність повинна залежати від змісту навчального матеріалу, етапу його вивчення, індивідуальних можливостей здобувачів; щоб система творчих завдань, завдань з деяких тем поєднувала теорію з практикою. Принцип зв'язку теорії з практикою, навчання з життям передбачає, що процес навчання стимулює здобувачів використовувати отримані знання у вирішенні практичних завдань, аналізувати і перетворювати навколишню дійсність, виробляючи власні погляди.

Принцип інтегративності дозволяє знайти оптимальний варіант формування економічної культури майбутніх учителів. Розуміння значущості інтеграційних процесів створює необхідність поглибленого дослідження різноманіття предметних взаємодій, інтеграційних процесів, що здійснюються в навчанні на різних рівнях.

Принцип систематичності і послідовності передбачає викладання і засвоєння знань у певній послідовності, що визначається внутрішньою логікою навчального матеріалу і його пізнавальними можливостями. Разом з тим, під час навчання необхідно не тільки забезпечити засвоєння знань, а й сформувати вміння їх використання для самостійного набуття нових.

Принцип безперервності означає наступність між усіма ступенями навчання на рівні методології, змісту і методики. Особливої актуальності з появою різних програм і різних педагогічних систем набула проблема наступності у зв'язку.

Принцип цілісності передбачає взаємозв'язок процесів формування економічної культури, професійної підготовки до економічної освіти молодших учнів.

Принцип доступності означає, що економічні знання повинні даватися на такому рівні, який би відповідав навчальним можливостям особистості, оскільки економічні поняття є досить складними і необхідна адаптація процесу навчання до особистості здобувачів.

Принцип науковості вимагає, щоб зміст економічної інформації, був чітко науковим, об'єктивно відображав сучасний стан економіки (теоретичної і прикладної), що враховує тенденції розвитку економічної науки на окремих історичних етапах. Реалізація принципу науковості виражається в тому, щоб створити правильні умови для відображення, розуміння і засвоєння здобувачем закономірностей у навчальному матеріалі. Вона виражається у відборі системи економічних понять, наукових фактів, гіпотез, що відображають рівень сучасних знань про педагогічну діяльність і дають змогу розглядати її як складну інноваційну систему «економіка – педагогіка».

Принцип культуровідповідності розуміється як ефект співвіднесення освіти з культурою як безлічі соціальних просторів, включеності в різноманітні поточні культурні процеси і відповідність їх особливостям (і навпаки). Це передбачає введення певних культурних компонентів у педагогічні системи.

До специфічних відносимо принципи: рефлексії, саморозвитку, свідомості, активності особистості, мотивації професійної діяльності, продуктивної освіти, варіативності, суперечливості.

Принцип рефлексії. Розвиток рефлексивної здатності майбутнього вчителя вимагає постійного переосмислення свого і чужого позитивного і негативного життєвого досвіду, вироблення механізму творення власного життя, його сенсу.

Принцип саморозвитку – забезпечення ефективної підтримки розвитку та стимулювання процесів самореалізації, самоорганізації і самопроекування професійно-методичної підготовки вчителя до активізації освітнього процесу в початковій школі.

Принцип свідомості, активності особистості відображає її роль у самостійному набутті, засвоєнні і застосуванні економічної інформації. Свідомість і творча активність у навчальному процесі виражаються в тому,

що здобувачі розуміють мету навчання, планують і організовують свою діяльність, усвідомлюють прикладне значення теоретичних знань, володіють прийомами оперування цими знаннями в навчальній, науковій та практичній роботі. Рівень сформованості економічної культури залежить від того, наскільки здобувачі будуть готові свідомо і творчо використовувати отримані знання, уміння і навички в економічній діяльності.

Принцип мотивації професійної діяльності передбачає створення умов для формування в здобувачів позитивної мотивації організації освітнього процесу на метапредметній основі, формування стійкого бажання поліпшити власну педагогічну діяльність.

Принцип продуктивної освіти вимагає оцінки якості освіти здобувачів не через повноту вивчення навчальної інформації, через збільшення нового освітнього продукту у вигляді самозміни, самовдосконалення професійних навичок, що здійснюється на основі проблематизації (співвіднесення нової інформації з уже засвоєною і з наявним досвідом вирішення навчальних завдань через усвідомлення і формулювання актуальної педагогічної проблеми) і діалогізації (сприйняття учасниками діалогу один одного як рівних при вирішенні проблеми, організація педагогічного спілкування здобувачів і викладачів під час лекційно-практичних занять) освітнього процесу.

Принцип варіативності передбачає розвиток у здобувачів варіативного мислення, розуміння можливості різних варіантів вирішення завдань, умінь систематично перебирати варіанти, порівнювати їх і знаходити оптимальні. Навчання, під час якого реалізується принцип варіативності, знімає в здобувачів страх перед помилкою, учить сприймати невдачу не як трагедію, а як сигнал для виправлення ситуації. З іншого боку, принцип варіативності забезпечує право майбутнього вчителя на самостійність у виборі навчальної літератури, форм і методів роботи з урахуванням ступеня їх адаптованості до

освітнього процесу.

Принцип суперечливості. Особистісні потенційні утворення можуть розвиватися як під прямими соціальними впливами правових і моральних норм, зовнішніх умов життєдіяльності, так і під впливом власне соціальних вимог людини до самої себе, внутрішніх умов життєдіяльності. У більшості випадків актуалізація потенційних утворень індивіда відбуваються під час розвитку протиріч.

Названі принципи виражають не тільки ідеї педагогів, психологів, філософів, соціологів, а дозволяють вибудувати систему, що в цілому забезпечує вирішення сучасних завдань формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Змістово-процесуальний блок моделі відображає поетапну організацію процесу формування економічної культури майбутніх учителів через певні методи, організаційні форми та технології.

Перший етап – орієнтаційний (I і II курс навчання). Мета – допомогти здобувачам адаптуватися до необхідності економічних знань; усвідомити їх значимість для майбутньої професії. Результатом є сформована потреба в отриманні знань через використання активних методів навчання. На цьому етапі організовано роботу з формування позитивної мотивації до економічних знань, орієнтації інтересу на економічні цінності через організовані соціально-економічні ситуації шляхом створення атмосфери переконання, успіху, стимулювання, професійної спрямованості в ролевих іграх, кейсах, завданнях тощо.

Мета другого етапу, організаційного (III курс), полягає в досягненні такого стану діяльності здобувача, коли він здатний не тільки вирішувати, але й ставити перед собою типові навчальні завдання; у нього сформовані загальні засади професійної діяльності, а також цілі формування економічної культури. Для освоєння здобувачами цінностей економічної діяльності чергувалися конкретні

проблемні ситуації і ситуації відповідальних рішень.

Третій етап, корекційний (IV курс), відповідає сформованості економічної культури здобувача, коли він може повноцінно вирішувати завдання, що виникають у конкретних ситуаціях економічної діяльності у сфері освіти, швидко й ефективно перебудовувати свою діяльність відповідно до нових завдань. Мета його – діагностика і коригування рівня сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи. Етап завершується виробничою практикою.

Змістовий складник моделі розкриває основні ідеї економічної освіти: людина і раціональне використання часу, людина і трудова діяльність, ставлення людини до продуктів праці, місце людини в навколишньому середовищі.

Ці основні напрями економічних питань знаходять прояв у змістових лініях економічного навчального матеріалу: раціональне використання навчального та вільного часу, правильна організація роботи; дотримання режиму дня; трудова діяльність: праця як створення матеріальних цінностей; гроші як еквівалент людської праці; людина у світі професій; уявлення про економіку як сферу діяльності; ставлення людини до продуктів праці: дбайливе ставлення до особистого і громадського майна; збереження майна; вартість навчального обладнання; раціональне використання продуктів праці; місце людини в довкіллі; вплив людини на стан навколишнього середовища; взаємозв'язок екологічних проблем та економічної діяльності людини; діяльність людини з охорони природи; природні ресурси і їх розумне використання; культура поведінки в природі; дбайливе ставлення до природи; різноманіття об'єктів і явищ природного і соціального оточення людини.

Відповідно виокремлено три напрями змісту формування економічної культури майбутніх учителів: теоретичний, методичний, практичний.

Теоретичний напрям змісту передбачає формування в

здобувачів фундаментальних наукових і прикладних знань у галузі економіки, знань про зміст правових норм, що визначають економічну діяльність у сфері освіти, про специфіку ділового спілкування, професійної етики в роботі вчителя; економічних категорій і законів економічного розвитку, базових економічних понять (економіка, фактори виробництва, попит, пропозиція, товар та ін.); основ економіки в сфері освіти (знання законів, правил, методів формування економічної культури).

Теоретичний блок спрямований на забезпечення оволодіння здобувачами системою загальнотеоретичних знань, а також знань з проблем економічної освіти. У нього включені знання фундаментальних педагогічних положень і теорій, що мають методологічний сенс; знання про методи педагогічного дослідження, про структуру та функції педагогічної діяльності; знання сучасних концепцій, положень, ідей економічної освіти, а також історії розвитку питання з цієї проблеми; знання про роль економічної освіти в соціалізації особистості, в розвитку і формуванні її базової культури; знання психологічних особливостей особистості молодшого шкільного віку; знання змісту економічної освіти молодших школярів.

Основною метою методичного блоку є оволодіння майбутніми вчителями методичними знаннями про провадження економічної освіти молодших школярів. Цей блок дозволяє здобувачам пізнати способи реалізації отриманих теоретичних знань на практиці.

Методична підготовка включає знання про потенційні можливості різних предметів початкової школи в досліджуваному аспекті; оволодіння вмінням використовувати різні методики викладання предметів початкової школи при провадженні економічної освіти; оволодіння методикою діагностики сформованості економічно значущих якостей особистості, економічних знань; оволодіння вміннями планувати свою професійно-педагогічну діяльність у досліджуваному аспекті з

урахуванням різних показників.

Важливість виокремлення практичного блоку визначена тим, що діяльність є основою формування активності особистості. Головна мета реалізації цього блоку підготовки полягає в оволодінні здобувачами практичним досвідом провадження економічної освіти молодших школярів на основі отриманих загальнотеоретичних і предметно-методичних знань і умінь. Розглянутий блок підготовки включає в себе реалізацію на практиці набутих умінь здобувачів, а також проведення заходів для вдосконалення цих умінь.

Практична підготовка включає формування умінь проводити творчі уроки з елементами економічних знань на задану тему; здатності до самостійної оцінки результатів своєї діяльності; формування навичок роботи з різними економічними джерелами; уміння планувати, проводити позаурочні заняття, використовувати ефективні методи навчання, виховання; початковий досвід економічної освіти тощо.

Практичне спрямування змісту формування економічної культури в здобувачів включає підготовку із включенням у професійно-економічну діяльність. Значні можливості для реалізації практичного спрямування має комплекс освітніх послуг, що надають ЗВО.

Методична підготовка передбачає формування вмінь самостійно прогнозувати і планувати економічну освіту молодших учнів; спостерігати, оцінювати педагогічні явища; визначати цілі, завдання на кожному етапі своєї діяльності з економічної освіти, прогнозувати її результати тощо.

Змістова складова в моделі формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки розроблена нами у вигляді комплексної програми, що включає:

– оновлення навчальних дисциплін за етапами: орієнтаційним («Вступ до спеціальності», «Педагогіка» (1–2 сем.), «Педагогічні технології в початковій школі»,

«Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи» (3–4 сем.), організаційним («Методики викладання предметів початкової школи» (3 сем.), «Навчання і виховання в різних вікових групах» (5–6 сем.), корекційним (спецсемінари «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», виробнича практика (7–8 сем.)).

– удосконалення позааудиторної діяльності (організація практики на підприємствах малого та середнього бізнесу, зустрічі «за круглим столом» з представниками ділових і наукових кіл, економічні практико-орієнтовані заходи, ярмарок економічних проєктів, екскурсії, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.);

– виконання завдань на виробничій практиці (професійно-педагогічних, пізнавально-аналітичних, конструктивно-прогностичних, творчих, діагностико-рефлексивних): завдань-ситуацій, ситуацій-тренінгів, практичних задач тощо.

Розглянуті блоки тісно взаємопов'язані, оскільки зміст кожного блоку відображає один із аспектів досліджуваної економічної культури.

Запропонована модель відображає різні аспекти формування економічної культури майбутніх учителів, має динамічний характер і дозволяє, на наш погляд, оперативно оновлювати відповідні напрями змісту підготовки.

Серед організаційних обрані такі форми аудиторної роботи: традиційні форми проведення занять (лекції, практичні заняття, семінари, самостійна робота); інноваційні форми (бінарна лекція, лекція-диспут, лекція-бесіда, лекція-дискусія, семінар-практикум, майстер-клас), позааудиторна діяльність (екскурсії, фестивалі, ярмарки, конкурси, олімпіади, аукціони, тренінги, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.), самостійна робота. Серед активних методів навчання: мозковий

штурм, дискусія, міні-дебати, ділові ігри, евристичні питання, творчі завдання, усний журнал, проблемна бесіда, круглий стіл, навчальні та поведінкові ситуації, вікторина, бізнес-плани, метод проектів, мозкова атака, залучення до економічної діяльності.

До технологій віднесено такі: технологію навчальних і практико-орієнтованих кейсів (Case study) як метод аналізу ситуацій, що дозволяє зрозуміти, осмислити педагогічну ситуацію і знайти її оптимальне рішення, що забезпечує здобувачам можливість проводити економічну освіту в перспективі; інформаційно-комунікаційну технологію для роботи з економічно-педагогічними ситуаціями, класифікованими за змістом: інформаційні, нормативно-навчальні, виховні, проблемно-пошукові, спрямовані на формування мотивів економічно-педагогічної діяльності, рефлексію стилів власної поведінки.

Контрольно-результативний блок моделі характеризує досягнуті завдання відповідно до поставленої мети і відображає ефективність формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи.

Результат як досягнення високого рівня сформованості економічної культури майбутніх учителів є заключним компонентом нашої моделі. Результативний компонент процесу розкриває ефективність його протікання, характеризує досягнення відповідно до поставленої мети і передбачає сформованість економічної культури.

Отже, модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки має ціле-методологічний, змістово-процесуальний, контрольно-результативний блоки.

Ціле-методологічний блок включає мету (формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки), підходи (системний, культурологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, технологічний), загальні (гуманізації, зв'язку

теорії з практикою, інтегративності, систематичності і послідовності, безперервності, цілісності, доступності, науковості, культуровідповідності) та специфічні принципи (рефлексії, саморозвитку, свідомості, активності особистості, творчої активності і особистісної спрямованості практичної підготовки, мотивації професійної діяльності, продуктивної освіти, варіативності, суперечливості).

Змістово-процесуальний блок включає етапи (орієнтаційний, організаційний, корекційний), зміст (оновлені навчальні дисципліни («Вступ до спеціальності», «Педагогіка», «Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи», «Методики викладання предметів початкової школи», «Навчання і виховання в різних вікових групах»), спецсемінари («Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи»), виробничу практику); традиційні форми проведення занять (лекції, практичні заняття, семінари, самостійна робота); інноваційні форми (бінарна лекція, лекція-диспут, лекція-бесіда, лекція-дискусія, семінар-практикум, майстер-клас), позааудиторна діяльність (екскурсії, фестивалі, ярмарки, конкурси, олімпіади, аукціони, тренінги, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.), самостійна робота; методи активного навчання (мозковий штурм, дискусія, міні-дебати, ділові ігри, евристичні питання, творчі завдання, усний журнал, проблемна бесіда, круглий стіл, навчальні та поведінкові ситуації, вікторина, бізнес-плани, метод проектів, мозкова атака, залучення до економічної діяльності); технології (навчальних і практико-орієнтованих кейсів, інформаційно-комунікаційна, організації самостійної роботи здобувачів на основі діяльнісного підходу).

Контрольно-результативний блок включає діагностичний інструментарій, критерії (аксіологічно-

мотиваційний, когнітивно-змістовий, праксеологічно-технологічний), показники, рівні (високий, середній, низький), результат (досягнення високого рівня сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки).

3.2. Обґрунтування та реалізація педагогічних умов формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки

Для розкриття сутності педагогічних умов формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки проаналізовано наукову літературу. Узагальнюючи визначення терміну «педагогічні умови» подане різними авторами (М. Алферова [4], О. Бажина [8], К. Балашов [11], Н. Ігнат'єва [56], О. Неустроєва [113], А. Нуртдинова [158], М. Рамазов [136], О. Савіна [141] С. Фридман [167], Т. Шевирева [187]) розумітимемо під ними взаємопов'язаний комплекс заходів освітнього процесу, який забезпечує перехід здобувача на більш високий рівень сформованості економічної культури.

Для визначення педагогічних умов формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки проаналізовано дотичні дослідження науковців, які їх обґрунтовують у своїх дослідженнях відповідно до їх специфіки (Т. Боровикова [23], О. Будник [26], С. Григор'єва [41], Т. Джагаєва [45], Н. Ігнат'єва [56], Л. Корольова [82], А. Кравцова [84], А. Крижановський [85], О. Мехедова [104], С. Раскина [137], М. Свіржевський [146], Л. Тандир [160], Н. Шадріна [185], О. Шквир [189] та ін.). Їх повна характеристика подана у додатку Д.

Педагогічними умовами формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи є такі: стимулювання стійкої мотивації, самостійності, творчої

активності здобувачів до формування у них економічної культури через цілеспрямоване застосування інноваційних форм та активних методів навчання; забезпечення поетапного освоєння майбутніми вчителями початкової школи економічних знань на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізація практичного досвіду професійної діяльності засобами виробничої практики.

Перша умова – стимулювання стійкої мотивації, самостійності, творчої активності здобувачів до формування у них економічної культури через цілеспрямоване застосування інноваційних форм та активних методів навчання.

Особливу увагу в ході формування у майбутніх учителів економічної культури ми приділяли вибору оптимальних форм і методів навчання.

Для здійснення цілісного освітнього процесу використовували інноваційні форми: проблемну лекцію, лекцію-візуалізацію, лекцію вдвох, лекцію-прес-конференцію тощо. Так, з дисципліни «Педагогіка» проведено бінарну лекцію на тему «Сутність і зміст економічної культури», лекцію-диспут «Сучасні засоби і методи навчання у процесі формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», з дисципліни «Вступ до спеціальності» організовано лекцію-бесіду (тема «Інноваційні форми економічної освіти вчителя початкових класів»).

На лекції-прес-конференції здобувачам було запропоновано питання про відмінні риси економічної діяльності вчителя початкових класів і учителів, які працюють у середній ланці (тема «Особливості економічного підходу до навчання молодших школярів»).

При проведенні семінарів використано прийом «видозміна питання». Наприклад, на семінарі «Можливості використання різних прийомів розумових дій під час навчання економіки» (дисципліна «Фінансова грамотність у початковій школі» замість запланованого питання «Прийом порівняння» здобувач отримує завдання:

«Обґрунтуйте доцільність застосування прийому порівняння при знайомстві молодших школярів з поняттями: «можливість» і «потреба» або «Наведіть приклади економічних тем для початкової школи, при вивченні яких найбільш доцільно застосовувати прийом порівняння».

Систематична робота зі здобувачами з проблеми організації економічної освіти в початковій школі дозволила нам успішно організувати семінар-практикум «Ділові діти» з метою контролю над формуванням економічної інформованості у молодших школярів. Завдання практикуму: виявити основні економічні поняття і дати їм визначення, адаптоване до розуміння молодшими школярами; узагальнити методи і форми роботи, які сприяють оптимальному засвоєнню молодшими школярами економічних понять і вмінь оперувати ними; розробити матеріали для перевірки якості засвоєння економічних понять; узагальнити накопичений досвід.

Системність підбору методів активного навчання базується на тому, що кожен з них, з одного боку, дозволяє вирішувати цілком певне завдання під час підготовки здобувачів, а з іншого, – доповнює собою інші методи.

Розглянемо, як застосування методів активного навчання забезпечує комплексність і безперервність управління процесом формування економічної культури майбутніх учнів початкової школи.

Так, на 2 курсі метою досліджуваного виду підготовки є спонукання і закріплення первинного інтересу до економічної освіти за допомогою активізації пізнавальної діяльності здобувачів, підбору завдань, що дають стимулюють діяльність.

На 3 курсі мета полягає у формуванні інтересу до пізнання в галузі економічної освіти, розвитку потреб в удосконаленні та розширенні наявних знань, умінь, навичок у цій галузі.

На 4 курсі – подальше зміцнення професійного

інтересу до досліджуваної проблеми, створення умов для апробації та вдосконалення наявних знань, умінь і навичок з підготовки до провадження економічної освіти молодших школярів. На цьому етапі основною ланкою змісту процесу формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи є неімітаційні активні методи навчання, а педагогічна практика.

Ми визначили методи, що активізують навчально-пізнавальну діяльність і є засобами ефективного формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Взаємозв'язок методів активного навчання та завдань формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи

Завдання	Методи навчання
Переконати здобувачів в актуальності і необхідності здійснення економічної освіти молодших школярів. Виявити рівень знань, уточнити програму.	Контроль знань (тестування, експрес-контроль, співбесіда та ін.), умінь (розробка та захист проєктів).
Порушити інтерес до досліджуваного виду підготовки, спонукати до творчого мислення та формування продуктивних знань з економічної освіти.	Проблемні лекції у формі: бесіди, лекції-дискусії, лекції з розбором конкретної ситуації тощо.
Закріпити і поглибити отримані знання, формувати й удосконалювати вміння і навички їх застосування.	Лекція-консультація, семінари, аналіз ситуацій, розбір конкретного матеріалу, ділові ігри тощо.
Виявити й усунути хибні уявлення та неправильне практичне застосування вивченого матеріалу.	Вирішення конкретних завдань щодо здійснення економічної освіти на практиці.
Створити умови для практичного застосування отриманих знань і перевірки умінь їх застосовувати.	Аналіз і обговорення конкретних результатів економічної освіти молодших школярів.

Неімітаційні методи застосовувалися під час проведення різних форм лекційних занять. При ознайомленні здобувачів з поняттями «економічна освіта, виховання», «економічно значущі якості особистості», «економічна культура» в аспекті досліджуваної проблеми використано лекцію з елементами «мозкового штурму».

Проілюструємо використання семінару-дискусії. На початку заняття представлено здобувачам проблему, що вимагає обговорення: «Варіанти усунення причин, які блокують економічну освіту молодших школярів». Порушена проблема складається з двох частин: а) необхідно визначити і обґрунтувати можливі причини, що заважають широкому поширенню передового педагогічного досвіду з питань економічної освіти; б) знайти варіанти усунення цих причин і довести спроможність запропонованих варіантів.

Заняття проходило так: група здобувачів розділилася на чотири команди, кожна з яких самостійно аналізувала, опрацьовувала визначену для обговорення тему. Після цього команда обрала доповідача, який представив думку групи.

Іншу дискусію проведено у формі дебатів. На обговорення ми винесли питання «Кому належить пріоритет у здійсненні економічної освіти?». Здобувачі розділилися на три команди, кожна з яких мала відстояти одну з точок зору: пріоритет мають учителі (У), батьки (Б), засоби масової інформації (І). У кожній з груп був обраний опонент і доповідач.

Хід заняття: 20 хвилин для обговорення, вироблення спільної думки, складання виступу, у якому група повинна чітко аргументувати свою точку зору. Далі доповідач з групи «У» представив і обґрунтував свою позицію, навів необхідні аргументи. Потім опонент з групи «Б» відтворив процедуру опонування і назвав вразливі, дискусійні місця або помилки в позиції доповідача. Після цього виступав доповідач «Б», який продовжив розвивати тему, пропонуючи аргументи, які підтверджують точку зору

його групи. Далі виступив опонент і доповідач з «І», на закінчення слово було надано опонентові групи «У». Отже, були вислухані і проаналізовані різні погляди на цю проблему.

Під час реалізації першої умови розроблені та апробовані комп'ютерні ділові ігри, кожна з яких мала свою мету і сценарій, разом вони формували у здобувачів досвід толерантної поведінки і позицію майбутнього вчителя в освітньому середовищі. Ділова гра «Розумію і приймаю» полягала в тому, що на моніторі з'являвся учень і розповідав учителю скрутну економічну ситуацію, у якій він опинився з однокласником (сварка через гроші з товаришем, конфлікт з приводу покупки тощо). Здобувачі повинні побудувати діалог з учнем, відповісти на його питання, сформулювати правильну пораду, яка має примирити сторони, що конфліктують. Якщо здобувач правильно виконав завдання, на моніторі висвічувалася оцінка його діяльності в балах.

Під час експериментального дослідження розроблено комп'ютерні ігри «Сімейний бюджет», «Підприємець», «Скажені гроші», тести «Грамотний споживач» та ін.

Електронна версія «Скажені гроші», розроблена під час експериментальної роботи для здобувачів, розкриває сутність і роль монополії, олігополії та конкуренції в ринковій економіці. Здобувачі беруть участь в аукціонах, укладають договори, угоди з партнерами, користуються дозволеними прийомами, відомими у світі міжнародної торгівлі та бізнесу, вчаться прогнозувати майбутні події.

Під час роботи з тестом здобувачі відповідають на питання. Сума правильних відповідей фіксується й аналізується машиною в кінці роботи (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Сума правильних відповідей

№/№	Правильні відповіді комп'ютера	Відповіді здобувача

Педагогічна цінність електронних ділових ігор полягала в тому, що здобувачі самостійно моделювали діалоги і лінії поведінки в різних за типом ситуаціях, які характерні для спілкування молодших школярів в освітньому середовищі школи. Запропоновано різноманітні навчальні та поведінкові ситуації подані в Додатку Е.

Для вирішення навчальної ситуації з перших курсів здобувачі за допомогою технології кейсів накопичували ситуації, в яких розкривався характер взаємодії вчителя й учня. Це накопичення здійснювалося з наукових джерел, де наведено приклади з практичного досвіду; з власних спостережень під час педагогічної практики.

Здобувачам пропонували протягом періоду навчання заповнювати кейс та писати реферати «Як зробити освітній бізнес ефективним?», «Способи виявлення потенційних підприємців серед школярів», «Організація реклами в освітніх організаціях» тощо.

Як активний метод навчання використовувалися завдання, спрямовані на оволодіння способами діяльності на основі засвоєної інформації шляхом її відтворення і застосування. Здобувачі повинні були засвоїти методи розрахунків основних економічних показників (рентабельність, норма прибутку тощо); методичку проведення елементарного аналізу господарської діяльності підприємства або закладів освіти.

Запропоновано ділову гру «Акціонерна компанія», під час якої учасники отримали знання про акціонерні товариства, специфіку управління акціонерною компанією, дивіденди і механізми їх формування; розвиток навичок придбання акцій і прийняття рішень про розподіл прибутку акціонерного товариства. Ця гра вимагала активної участі координатора, який роз'яснює учасникам зміст, послідовність дій, безпосередньо впливає на хід ділової гри (Додаток Е).

До заключного заняття всі здобувачі експериментальної групи представили бізнес-плани

(бізнес-план – детальне обґрунтування концепції, призначеної для реалізації підприємницької ідеї, що дозволяє передбачити всі необхідні заходи, розробити схему фінансового забезпечення заходів, виявити можливий підхід і визначити рівень прибутковості).

Здобувачі представили свої проекти на підсумковому занятті-презентації: створення умовного малого підприємства (освітніх курсів, приватної школи тощо) з 4–5 осіб (на розсуд здобувачів), що включало проведення маркетингового дослідження, придбання обладнання, оренду приміщення, оформлення документації). На заняття-презентацію було запрошено журі, що складалося з фахівців із підприємницької діяльності (викладачі економіки, підприємці, керівники, менеджери, здобувачі економічних спеціальностей), що оцінюють економічну доцільність і ефективність проведеної кампанії.

Наведемо приклади використання методу проектів під час упровадження програми з формування економічної культури здобувачів.

Приклад 1: Творчі проекти використовувалися при вивченні маркетингу, а саме етапів просування освітніх послуг на ринку. Під час роботи здобувачі представляли різні види реклами своїх послуг (телереклама, демонстрація, друкована реклама, афіші, стенди).

Приклад 2: При вивченні теми «Ринок праці» знайомилися з роботою бірж праці. Функції біржі праці з надання допомоги безробітним у пошуку роботи та їх соціальна підтримка зрозумілі, а для детального вивчення питання застосуємо метод рольової гри – ігрового проекту. Перед здобувачами порушена проблема: кого вважають безробітним. Необхідно було відвідати центр зайнятості або біржу праці і знайти відповіді на такі питання: 1) які умови постановки на облік по безробіттю; 2) які документи повинен подати громадянин; 3) який соціальний захист безробітного. Після підготовки всієї необхідної інформації здобувачі звітували в ігровій формі, виконуючи ролі працівників біржі праці та їх відвідувачів.

Метод мозкової атаки заснований на принципі відстроченого критичного аналізу висунутих ідей. Здобувачам пояснювали завдання, вони висловлювали ідеї протягом 10–30 хвилин, потім ідеї аналізувалися експерти. Наведемо приклади проблем, що вирішуються методом мозкової атаки: здобувачі пропонують варіанти, серед яких необхідно знайти оптимальне вирішення завдань.

Завдання 1: Викладач: Припустимо, ви маєте у своєму розпорядженні певну суму грошей, яку хочете збільшити. Запропонуйте найкращі шляхи вкладання грошей.

Здобувач: Купити квартиру і здати в найм. Помістити гроші на строковий вклад у банку й отримувати відсотки. Дати гроші в борг під відсотки. Відкрити платні курси й отримати високооплачувану роботу.

Завдання 2: Викладач: Припустимо, вам потрібно обрати банк для розміщення ощадного вкладу. За якими критеріями ви будете обирати цей банк?

Здобувач: Я виберу банк за його зовнішнім виглядом. Солідний банк має і солідний зовнішній вигляд. Я буду орієнтуватися на рекламу. Я прислухаюся до думки знайомих. Я вивчу умови вкладів у різних банках і виберу банк, який пропонує найбільш вигідні умови.

Метод евристичних питань або проблемної бесіди застосовується для збору додаткової інформації в умовах проблемної ситуації. Евристичні питання послужили додатковим стимулом формування нових стратегії і тактики рішення творчого завдання. Наведемо приклади.

Приклад 1: Викладач створює проблемну ситуацію і спонукає здобувачів до формулювання проблеми: в Україні поряд з національною валютою широко розповсюджений долар. Доларова маса в країні зростає. Як це позначається на економіці нашої країни і на економіці США?

Приклад 2: Відомо, що держава може фінансувати свої витрати чотирма способами. Назвіть ці способи. Чи пов'язані вони з розвитком інфляційних процесів у країні?

Чи вигідна інфляція державі? Чи збільшуються доходи держави при емісії грошей?

Одним із ефективних методів є проблемно-пошукова робота. Ми використовували такі технологічні прийоми організації цієї роботи.

Проблемна ситуація 1. Виникає парадоксальна ситуація: торішній сніг на вулицях міста має нульову ціну. Коли цей сніг вивезуть з міських вулиць у місця його звалища, можна говорити про його конкретну, що має кількісне вираження, ціну. Чому так відбувається? Ця проблема зумовлює вивчення витрат і собівартості.

Проблемна ситуація 2. Як відомо, головним мотивом і стимулом підприємницької діяльності в ринковій економіці є прибуток, одержуваний від цієї діяльності. Прибуток буде тим вище, чим дорожче підприємство реалізує свої товари і послуги. Чому багато підприємств використовують демпінг – продаж товарів за спеціально заниженими цінами?

Застосовано ділові ігри, зокрема гру «Ринок». В основі гри лежить ринковий механізм формування рівноважної ціни. Для проведення гри ми розділили групу на дві частини: продавці і покупці. Продавці отримують товар у вигляді карток, покупці отримують певну кількість грошових коштів. З початком гри здобувачі почали шукати партнерів для укладання угоди купівлі – продажу. Після того, як продавець і покупець дійшли згоди про взаємоприйнятну ціну, вони реєстрували свою угоду у ведучого гри й отримували нові картки. Після закінчення торгів кожен підводив свій результат (виводить прибуток або збиток).

Для ефективного формування економічної культури майбутніх учителів залучили в економічну діяльність. Здобувачі мали можливість взяти участь у наданні освітніх послуг населенню за кількома напрямками: як викладачі в школі, як методисти з проведення екскурсій на курсах «Організація і методика проведення екскурсій», як репетитори з підготовки груп дітей до школи, як

закрійники та швачки в швейній майстерні та ін. Тим самим здобувачі були залучені в господарсько-підприємницьку діяльність.

Для реалізації першої умови організовано спеціальну позааудиторну діяльність, спрямовану на формування економічної культури здобувачів. Організовано такі заходи: виставку саморобних виробів з природного матеріалу та їх розпродаж на аукціоні з «молотка», практику на підприємствах малого та середнього бізнесу, регулярні зустрічі «за круглим столом» з представниками ділових і наукових кіл, економічні практико-орієнтовані заходи: «Сімейний бюджет», «Гроші, гроші...», «Я – майбутній економіст», «Досвід домашньої економіки», круглий стіл «Якості підприємця», вікторина «Економічний калейдоскоп», усний журнал «Діловий етикет», ігри «Школа ділової людини», «Як скласти бізнес-план шкільних кампаній», благодійний ярмарок «Твори добро», «Економіка навколо нас», ярмарок економічних проєктів, екскурсії, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.

Друга педагогічна умова – забезпечення поетапного освоєння майбутніми вчителями початкової школи економічних знань на основі оновлення змісту фахових дисциплін.

Спираючись на теоретичні основи побудови процесу формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи визначено приблизний зміст їх підготовки.

Першим етапом було отримання інформації про стан формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи. На основі отриманої інформації та відповідно до розробленої моделі сплановано можливий варіант досліджуваного виду підготовки здобувачів. Отже, були визначені дисципліни, під час викладання яких можливо збагачувати програмний мінімум економічним змістом і використовувати спеціально розроблені завдання для здобувачів. Наведемо перелік цих дисциплін,

розташували їх у хронологічній послідовності (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Послідовність дисциплін, які використовуються для формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки

Етапи підготовки	Терміни	Дисципліни
орієнтаційний	1 курс (1–2 сем.)	«Вступ до спеціальності», «Педагогіка»
	2 курс (3–4 сем.)	«Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи»
організаційний	3 курс (5–8 сем.)	«Методики викладання предметів початкової школи», «Навчання і виховання у різних вікових групах»
корекційний	4 курс (7–8 сем.)	Спецсемінари «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», виробнича практика

Для кожної дисципліни розроблено план конкретних дій з підготовки здобувачів: систему завдань, орієнтовану на формування у майбутніх учителів економічної культури. Відзначимо, що ця дана система завдань відповідає трьом, виокремленим блокам підготовки: теоретичному, методичному та практичному.

На першому етапі під час вивчення дисциплін психолого-педагогічного циклу ми приділяли увагу тим питанням, які за змістом частково входять до теоретичного блоку досліджуваного виду підготовки. Проілюструємо це на прикладі заняття з дисципліни «Вступ до спеціальності», тема «Особистість педагога». Одним із завдань лекційного заняття було донести до здобувачів той факт, що економічна культура є невід'ємною частиною базової культури особистості та педагогічної культури; що завданням педагога є

підготовка молоді до життя в нових соціально-економічних умовах, що вимагає провадження економічної освіти з раннього віку.

Семінарське заняття з цієї теми присвячено дослідженню професійно значущих якостей педагога. При цьому раціональність, ощадливість, розважливість та інші економічно значущі якості особистості були предметом організованих міні-дебатів.

На першому етапі підготовки були поставлені пізнавально-аналітичні й конструктивно-прогностичні завдання, що сприяють формуванню вмій виокремлювати проблеми, що стоять перед економічною освітою, збирати та інтерпретувати навчальний матеріал з досліджуваної проблеми та ін.

Під час вивчення дисципліни «Вступ до спеціальності» запропоновані такі завдання: доведіть необхідність підготовки майбутнього вчителя до провадження економічної освіти; охарактеризуйте професійно-особистісні якості, необхідні вчителю початкової школи, і визначте у себе їх наявність; визначте роль і місце економічної культури в базовій культурі особистості педагога; наведіть приклади, які свідчать про важливість економічно значущих якостей особистості в педагога; наведіть приклади, як можна професійно саморозвиватись у питаннях економіки; дисципліни «Педагогіка»: визначте, взаємодія яких наук забезпечує успішну економічну освіту; охарактеризуйте значення кожної з них; визначте й охарактеризуйте зв'язки між такими поняттями, як економічна культура, економічна освіта і виховання, економічна соціалізація; назвіть теоретичні та емпіричні методи дослідження, які використовують для економічної освіти тощо.

Для нас інтерес становить дисципліна «Технологічна освітня галузь з методикою навчання». В результаті аналізу змісту і методів технологічного навчання молодших школярів були виявлені значні можливості освітньої галузі «Технології» для вирішення завдань

формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи і подальшої економічної освіти учнів початкових класів.

Як інструментарій оптимізації її вивчення використовувалися: 1) активні методи і прийоми (дискусія, гра, моделювання, рішення нестандартних методичних завдань, захист проєкту), форм навчання (лекція-дискусія, майстер-клас); 2) проєктування і реалізація технологій навчання, завданням яких є оптимізація технологічної підготовки вчителя початкової школи.

Оновлення дисципліни «Методика викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» передбачало застосування технології організації самостійної роботи здобувачів на основі діяльнісного підходу.

При виконанні самостійної роботи всі здобувачі виконували базову частину роботи, а додаткові види роботи – за вибором. В обов'язковій частині самостійних робіт передбачалися завдання на відтворення й реконструкцію та частково – евристичні завдання. Додаткові види самостійної роботи включали евристичні і творчі завдання. Навчальні завдання самостійної роботи здобувачів за методикою викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ми розділили на групи: інформаційні, інтелектуальні й практичні.

Прикладом інформаційних навчальних завдань є пропонування здобувачам після вивчення класифікації методів і прийомів на лекції обрати будь-який метод і подати його як сукупність методичних прийомів з обґрунтуванням дидактичної задачі методу; інтелектуальних – під час практичного заняття запропонована здобувачам будь-яка дискусійна педагогічна ситуація, яку необхідно вирішити на основі використання наукових психолого-педагогічних і методичних даних: «Учні відмовляються досліджувати трав'янисті рослини прищільної ділянки, мотивуючи це відсутністю інтересу. Що повинен зробити вчитель?»;

практичних – здобувачам запропоновано скласти комплект обладнання для конкретної теми для дослідження навколишнього світу. Під час практичного заняття здобувачі демонструють обрані види допомоги і пояснюють дидактичну цінність кожного з них в активізації освітнього процесу.

Для перевірки самостійної діяльності здобувачів запропоновані вікторини за темою «Ознайомлення молодших школярів з економічними поняттями на уроках української мови» (дисципліна «Методика навчання української мови»). Вони були різної складності, наприклад: оберіть найкращий показник рівня життя: а) грошовий дохід населення б) реальний дохід на душу населення в) рівень безробіття. Що буде з цінами, якщо уряд підвищить: а) мінімальну заробітну плату б) мита на імпортні товари в) прибутковий податок.

Командам-учасницям надавали можливість завчасно сформулювати питання або підібрати завдання для суперника на основі вивченої літератури.

Другий етап підготовки – організаційний – відбувався на третьому році навчання майбутніх учителів і був найбільш інтенсивним за змістом формування в них економічної культури. На цьому етапі вирішували питання теоретичного і методичного блоків досліджуваного виду підготовки здобувачів, частково – завдання практичного блоку.

Обговорюючи різні аспекти підготовки здобувачів під час вивчення методичних дисциплін, ми орієнтувалися на: а) збагачення економічним змістом практичного матеріалу, який використовують здобувачі; б) використання розроблених нами завдань, які сприяли плануванню, організації і контролю роботи здобувачів.

Завдання на третьому етапі – корекційному – спрямовані на формування умінь застосовувати комплекс форм, методів, прийомів економічної освіти; на формування вмінь визначати рівень економічної грамотності учнів для успішної подальшої роботи в цьому

напрямі; зацікавити учнів, інструктувати і контролювати їх при виконанні завдань економічного характеру. Здобувачі підготували і провели бесіди з батьками з питань економічної освіти дітей, що дозволило їм набути навичок соціологічного проведення опитування батьків молодших школярів з метою встановлення можливих причин економічної неграмотності учнів і залучення батьків до спільної роботи з економічної освіти дітей.

У дослідженні використано різні варіанти поєднання педагогічної практики з вивченням теоретичного курсу.

I варіант. Тема: «Формування позитивних економічно значущих якостей в учнів» (дисципліна «Навчання і виховання в різних вікових групах»). Здобувачі на педагогічній практиці виконували самостійно практичні завдання для вивчення сформованості економічно значущих якостей у школярів, результати яких колективно обговорювали й аналізували на лабораторно-практичних заняттях після вивчення теми. На семінарських вивчали такі теоретичні питання: Особливості вивчення виховної роботи економічного спрямування. Критерії ефективності роботи з економічного виховання учнів. Позитивні і негативні економічно значущі якості.

На лабораторному занятті здобувачі розробляли різні методики вивчення результатів виховної роботи, ефективності виховного заходу, складали анкети для учнів і батьків з вивчення результатів сформованості позитивних економічно значущих якостей; досліджували рівень вихованості класу і робили висновки і рекомендації щодо подальшої роботи з цим колективом.

II варіант. Здобувачі 4-ого курсу під час виробничої практики провели разом з учителем батьківські збори. Тема зборів – «Економічне виховання дітей молодшого шкільного віку» (дисципліна «Методика виховної роботи»). Здобувачі знайомилися з сучасними підходами до роботи з батьками в галузі економічної освіти, з досвідом роботи вчителя і школи в цілому з цієї теми, аналізували досвід, а потім розробляли методичні рекомендації, зокрема: план

підготовки і проведення спільної справи учнів, батьків і вчителя в класному колективі, план проведення заняття з батьками з підвищення їх економічної культури, план роботи з батьківським активом.

Оновлення змісту підготовки майбутніх учителів початкової школи передбачало впровадження спецсемініарів. Запропоновано спецсемінар «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи» з метою її вдосконалення та поглиблення (Додаток Ж).

Спецсемінар був організований на основі реалізації таких положень: єдність мети і варіативність змістової і особистісної основи підготовки професіонала; спрямованість на формування моральних якостей майбутнього вчителя; безперервна і поетапна підтримка розвитку особистості, діагностування очікуваних результатів економічної освіти.

Відбір змісту спецсемінару враховував вимоги сучасної школи до особистості фахівця та відображав специфіку економічної діяльності вчителя.

Під час вивчення теоретичного блоку спецсемінару здобувачі повинні були отримати знання: про роль і місце вчителя у вирішенні завдань модернізації освіти; про сутність і структуру економічної культури школярів; про форми і методи формування основ економічної культури школярів з урахуванням їх вікових та індивідуальних особливостей; про економічні основи організації освітньої діяльності.

Під час його реалізації вирішувалися інформаційно-теоретичні, аналітичні, діяльнісно-практичні, аксіологічні завдання.

Інформаційно-теоретичні завдання передбачали: повідомлення здобувачам системних знань про сутність і зміст економічних основ освітньої галузі; формування цілісного уявлення про професійно-педагогічну діяльність учителя на сучасному ринку освітніх послуг; поглиблення знань про роль економічної освіти школярів в освітньому процесі.

Вирішення аналітичних завдань спрямоване на формування в здобувачів умінь аналізу і проектування економічних явищ і процесів у сфері освітніх послуг, роботи з джерелами економічної інформації та діагностики рівня сформованості економічної культури особистості.

Діяльнісно-практичні завдання полягали у формуванні в здобувачів умінь застосування отриманих економічних знань, організації формування основ економічної культури учнів.

Аксіологічні завдання передбачали формування в здобувачів таких особистісних якостей, як самостійність мислення, ініціативність при аналізі ситуацій і прийняття рішень, гуманність, соціальна відповідальність, наполегливість, мобільність, комунікабельність. Формування в майбутніх учителів організаторської та ділової культури, таких властивостей особистості, як прагнення до лідерства, соціальна відповідальність, наполегливість, мобільність, комунікабельність під час вивчення спецсемінару мало, на наш погляд, сприяти підготовці економічно грамотних, компетентних, соціально відповідальних і конкурентоспроможних працівників.

На нашу думку, спецсемінар доцільно проводити у формі відпрацювання зі здобувачами навчальних ситуацій і проведення соціально-психологічних тренінгів з використанням методик самоаналізу і самозвітів.

В основу розробленого спецсемінару «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи» покладено принцип уведення навчальної інформації від абстрактної до конкретної (Додаток Ж).

До завдань спецсемінару входять: формування в здобувачів стійкого інтересу до економічних питань; реалізація теоретичної підготовки здобувачів в аспекті економічної діяльності; формування методичних економічних знань і практичних умінь.

Проблемами, які розробляли під час спецсемінару,

обрано: поняття про економічну культуру, розвиток педагогічних ідей у галузі економічної культури; актуальність економічної культури на сучасному етапі розвитку суспільства; сутність і зміст категорій «економічна культура», «економічна освіта», «економічне виховання» та їх взаємозв'язок; взаємодія економічного виховання з моральним вихованням, екологічним та іншими видами; особливості економічної культури учнів молодших класів тощо.

Аналізуючи зміст предметів курсу початкової школи з метою виявлення потенційних можливостей дисциплін для здійснення економічної освіти дітей 6–9 років, здобувачі набувають умінь використовувати інтегрований підхід при навчанні школярів економіці.

Конструктивні вміння, які виконують орієнтовні функції в пропедевтичній економічній роботі вчителя початкових класів, доцільно формувати в здобувачів на етапі вивчення теми «Завдання і зміст економічної освіти молодших школярів». Для цього експериментальна програма передбачає: визначення завдань економічної освіти молодших школярів, шляхів і засобів їх реалізації; відбір необхідних дидактичних матеріалів відповідно до цілей навчання і виховання, з урахуванням вікових, індивідуальних особливостей дітей; створення умов, що забезпечують ефективність економічної освіти молодших школярів; складання конспектів, планів роботи з дітьми з економічної освіти.

Для зручності роботи викладачів і здобувачів ми виокремили основні професійно значущі вміння з кожної теми програми. Наприклад, вивчення теми «Праця – один з основних засобів економічної освіти молодших школярів» передбачає наявність у майбутнього фахівця таких умінь: аналізувати чинну програму з метою визначення можливостей провадження економічної освіти, закладених в уроках трудового навчання; визначати зміст, форми організації, прийоми керівництва працею молодшого школяра на основі спостереження й аналізу роботи

вчителя, вивчення календарного плану його роботи; складати й аналізувати конспекти трудових занять для дітей різних вікових груп, робити висновки і рекомендації.

Третя педагогічна умова – активізація практичного досвіду професійної діяльності засобами виробничої практики.

Метою реалізації умови є цілісне включення здобувачів у самостійну професійно-практичну діяльність.

Перед виходом здобувачів на виробничу практику проведено установчу конференцію, під час якої звернуто увагу на необхідність вирішення на практиці завдань, характеристика яких подана в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Види завдань для здобувачів на виробничій практиці

Типи професійно-педагогічних завдань	Види завдань
Пізнавально-аналітичні	Визначте можливості навчальної та позанавчальної діяльності школярів для розвитку в них економічно значущих якостей особистості; порівняйте ефективність різних форм і методів цих видів діяльності в розвитку досліджуваних особистісних якостей учнів початкової школи; визначте рівень економічної навченості та вихованості учнів вашого класу; проведіть опитування вчителя початкових класів з метою визначення місця економічної освіти в освітньому процесі взагалі.
Конструктивно-прогностичні	Складіть план економічної освіти з опорою на рівень економічної навченості і вихованості дітей; підберіть необхідний матеріал з економічним змістом для циклу уроків з певної теми і визначте його місце на кожному з цих уроків; сплануйте систему творчих самостійних робіт і домашніх завдань для молодших школярів з економічної освіти;

	визначте найбільш раціональні види навчальної роботи учнів на кожному етапі уроку.
Творчі	Подайте після закінчення практики педагогічну скарбничку з економічної освіти: конспект уроку і позакласного заходу з економічним змістом, різноманітний методичний матеріал з економічним змістом (прислів'я, приказки, математичні задачі, список художніх творів для молодших школярів та ін.).
Діагностико-рефлексивні	Проаналізуйте власну діяльність по провадженню економічної освіти молодших школярів, виявіть недоліки, визначте шляхи їх усунення; сконструйте програму самовдосконалення економічної освіти, зробіть відбір каналів інформації, отримання якої необхідно для всебічного розвитку в аспекті економічної освіти та інші.

Здобувачам третього курсу запропоновано таку схему спостереження за організацією економічної освіти в початковій школі: Чи веде педагог роботу з усіма учнями з формування економічно значущих якостей? Наскільки вміло, на Ваш погляд, відбирає навчально-виховний матеріал? Чи досягає він позитивних результатів при емоційно-вольових діях на економічну свідомість, почуття і поведінку учнів? Чи вміло реагує на негативні судження учнів стосовно економічної ситуації, що склалася в країні? Які підходи використовує вчитель для організації економічної діяльності молодших школярів? Чи вміло педагог організовує дітей під час спільних трудових заходів? Чи видно результати роботи вчителя над формуванням економічної культури в дітей?

Практика 4-го курсу, крім проведення позакласного заходу, насамперед передбачає вивчення досвіду вчителів у вирішенні виховних та освітніх завдань на уроці, в підборі ефективних методів і прийомів їх вирішення.

Під час виробничої практики здобувачі провели ряд відкритих уроків і позакласних заходів з економічної освіти молодших школярів.

Розглянемо приклади запропонованих завдань.

1. Завдання-ситуації. Завдання-ситуація 1. Освітній заклад надає інформаційно-консультаційні послуги, послуги із забезпечення харчування, проживання, платні додаткові освітні послуги, має навчально-виробничі майстерні та навчальний магазин, у якому реалізує товари власного виробництва та покупні товари, а також надає посередницькі послуги. Які з названих видів діяльності і за яких умов не є підприємницькою діяльністю? Доведіть з посиланнями на чинне законодавство.

Завдання-ситуація 2. Приймається рішення про надання в освітньому закладі додаткових платних освітніх послуг. Які необхідно скласти документи? Як розрахувати передбачувану вартість навчання?

2. Дискусії-діалоги за темами «Соціальна необхідність формування в педагога економічної культури як складової частини професійної культури», «Точки дотику в діяльності вчителя і менеджера», «Підприємницька діяльність педагога в освітніх закладах» та ін.

3. Ситуації-тренінги за темами «Лідерські навички», «Рішення конфліктів», «Створення ефективної команди» та ін.

4. Практичні завдання та задачі: 1) з елементами творчості; 2) з правом вибору варіантів виконання; 3) з неповними ситуаційними даними; 4) підсумкові творчі роботи.

Наприклад, запропоновано такі завдання:

Завдання 1. Розрахувати ціну освітньої послуги, якщо вчитель української мови передбачає вести платні заняття в групі, що складається з двадцяти учнів, два рази на тиждень по одній годині і при цьому вчитель хотів би, щоб оплата його праці проводилася з розрахунку 50 грн за годину.

Завдання 2. Розрахувати вартість додаткових платних освітніх послуг.

Крім практичних завдань, під час формування економічної культури використовували такі види

діяльності, як самоперевірка практичних робіт, цікаві завдання, кросворди, рішення і розбір ситуацій.

Для вирішення поставлених завдань розроблено програму практики.

Перший тиждень – «занурення», сенс якого полягає в тому, що здобувачі вивчають досвід учителів початкової школи взагалі і досвід з економічної освіти учнів зокрема.

1-й день: знайомство зі школою, режимом її роботи, традиціями, завданнями на майбутній навчальний рік; знайомство з учителем і класним колективом; бесіда з вчителями: особливості класного колективу, методи та засоби економічної освіти, що використовують учителі.

2-й день: знайомство з навчальним кабінетом; відвідування уроків у закріплених класах з метою вивчення поведінки учнів (метод – спостереження за планом).

3-й-день: навчальна консультація «Можливості уроку у формуванні основ економічної культури школярів» (аналіз ефективності уроку з формування основ економічної культури школярів) (для студентів 4 курсу); відвідування та аналіз уроку з метою вивчення його можливостей для формування основ економічної культури;

4-й день: семінарське заняття «Ігрові технології під час формування економічної культури школярів», «Технології проектного навчання як важливий засіб формування економічної культури школярів» (для студентів 4 курсу).

5-й день: розробка плану роботи з формування основ економічної культури школярів (на заняттях, у позакласній роботі тощо).

Самостійно складені плани роботи здобувачі почали реалізовувати на другому тижні практики. Така організація практики дозволяла здобувачам виконати всі етапи педагогічної діяльності: діагностику – конструювання педпроцесу – реалізацію – аналіз.

На третьому тижні практики здобувачі приступили до виконання індивідуального економічного завдання. Вони

пропонували на обговорення власний проєкт міні-підприємства, школярі або брали його, або пропонували свій варіант діяльності підприємства. Як правило, корективи школярі вносили рідко. Далі у формі навчально-ділової гри, з огляду на рівень підготовки її учасників, майбутні педагоги реалізували власний проєкт. Після вибору типу підприємства і підготовчої діяльності розвивали ідеї реалізації проєкту. Потім, залежно від ситуації та індивідуальних особливостей кожного зі здобувачів, вони обирали свій шлях вирішення проблеми. В основному це були ділові ігри на кшталт тих, які проводили вони ж під час вивчення методик навчання предметів.

Отже, ми обґрунтували такі педагогічні умови формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки: стимулювання стійкої мотивації, самостійності, творчої активності здобувачів до формування у них економічної культури через цілеспрямоване застосування інноваційних форм та активних методів навчання; забезпечення поетапного освоєння майбутніми вчителями початкової школи економічних знань на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізація практичного досвіду професійної діяльності засобами виробничої практики.

Для реалізації першої педагогічної умови використовували традиційні форми проведення занять: лекції, практичні заняття, семінари, самостійну роботу; інноваційні форми (бінарна лекція «Сутність і зміст економічної культури», лекція-диспут «Сучасні засоби і методи навчання у процесі формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», лекція-бесіда «Інноваційні форми економічної освіти вчителя початкових класів», лекція-прес-конференція «Особливості економічного підходу до навчання молодших школярів», семінар «Можливості використання різних прийомів розумових дій у процесі навчання економіки» з використанням прийому «видозміна питання», семінар-

практикум «Економічно грамотні діти»; позааудиторна діяльність (організація практики на підприємствах малого та середнього бізнесу, зустрічі «за круглим столом» з представниками ділових і наукових кіл, економічні практико-орієнтовані заходи: «Сімейний бюджет», «Гроші, гроші...», «Я – майбутній економіст», благодійні ярмарки «Твори добро», «Економіка навколо нас»; ярмарок економічних проєктів, екскурсії, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.); методи активного навчання: лекція з елементами «мозкового штурму», дискусія «Варіанти усунення причин, які блокують економічну освіту молодших школярів», дебати «Кому належить пріоритет у провадженні економічної освіти?», ділові ігри «Акціонерна компанія», «Ринок», «Школа ділової людини», «Як скласти бізнес-план шкільних кампаній», евристичні питання, усний журнал «Діловий етикет», проблемна бесіда, круглий стіл «Якості підприємця», навчальні та поведінкові ситуації, вікторина «Економічний калейдоскоп», бізнес-плани, метод проєктів, мозкова атака, вирішення творчого завдання, залучення до економічної діяльності; технології: технологія кейсів, інформаційно-комунікаційні (комп'ютерні ігри «Розумію і приймаю», «Сімейний бюджет», «Підприємець», «Скажені гроші» і тести «Грамотний споживач» та ін.).

Для реалізації другої педагогічної умови оновлено зміст фахових дисциплін за етапами: орієнтаційним («Вступ до спеціальності», «Педагогіка» (1–2 сем.), «Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи» (3–4 сем.), організаційним («Методики викладання предметів початкової школи» (3 сем.), «Навчання і виховання в різних вікових групах» (5–6 сем.), корекційним (спецсемінари «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», виробнича практика (7–8 сем.). Застосовано організаційні форми: лекцію-дискусію, семінарські

заняття, майстер-клас тощо); активні методи: міні-дебати; пізнавально-аналітичні, конструктивно-прогностичні, евристичні й творчі завдання; дискусію, гру, проекти, вікторини тощо.

Третю педагогічну умову реалізовано на виробничій практиці через професійно-педагогічні, пізнавально-аналітичні, конструктивно-прогностичні, творчі, діагностико-рефлексивні завдання: завдань-ситуацій, ситуацій-тренінгів «Лідерські навички», «Рішення конфліктів», «Створення ефективної команди», практичних задач (з елементами творчості, з правом вибору варіантів виконання, з неповними ситуаційними даними, підсумкові творчі роботи), індивідуального економічного завдання (обговорення і реалізація проекту міні-підприємства), дискусій-діалогів «Соціальна необхідність формування в педагога економічної культури як складової частини професійної культури», «Точки дотику в діяльності вчителя і менеджера», «Як зробити освітній бізнес ефективним», «Підприємницька діяльність педагога в освітніх закладах», навчально-ділові ігри.

3.3. Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи

Констатувальний етап експерименту показав недостатній рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи, тому під час формувального етапу вирішували такі завдання:

- оновлення змісту, відбір активних методів, інноваційних форм навчання, що сприяють найбільш успішному формуванню економічної культури респондентів;
- організація процесу формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи на основі розробленої моделі;
- експериментальна перевірка ефективності розроблених педагогічних умов формування

економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки.

Формувальний експеримент передбачав розробку діагностичної програми вивчення сформованості економічної культури здобувачів, яку впроваджували в три етапи. I етап розвивальний: з'ясування впливу оновленого змісту підготовки здобувачів вищої освіти на якість і міцність професійних знань і вмінь здобувачів експериментальних груп. Контрольні групи займалися за традиційною системою навчання. Навчання здобувачів експериментальної групи відрізнялося тим, що воно було організоване на основі особистісно-діяльнісного підходу, при якому критерієм засвоєння знань вважається оволодіння узагальненими способами діяльності, адекватної змісту і призначенням знань. При формуванні видів діяльності акцентували на економічній (комерційній) спрямованості. Рівень сформованості економічної культури визначали за кількістю та рівнем сформованості економічних знань і вмінь.

Розроблено тематику лекцій, практичних занять, які передбачають озброєння здобувачів навичками теоретичної, практичної, методичної підготовки. Тому при практичній реалізації завдань були послідовно використані різні форми організації занять: традиційні (лекції, практичні заняття) та інноваційні (проблемна лекція, лекція вдвох, лекція із задалегідь запланованими помилками, лекція – прес-конференція тощо).

II етап орієнтаційний: з'ясування впливу спецсемінарів на навчальну активність здобувачів, визначення та обґрунтування найбільш прийнятних організаційних форм підготовки фахівців до економічної освіти учнів. Завдання цього етапу вирішували за допомогою спеціально організованих занять з використанням активних методів навчання (ділові ігри, сюжетно-рольові ігри, практико-орієнтовані екскурсії, зустрічі, ярмарки, конкурси, фестивалі тощо).

III етап коригувальний: вплив активізації освітнього процесу на навчальну активність здобувачів під час виробничої практики, коли освоєння методики ними завершено.

Порівняльний етап експериментального дослідження спрямовано на уточнення і конкретизацію основних положень гіпотези, виявлення динаміки в рівнях сформованості економічної культури здобувачів в процесі професійної підготовки; розробку методичних рекомендацій до формування економічної культури особистості в навчальному та виробничому процесах, формулювання висновків проведеного дослідження.

Сформованість аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури здобувачів відстежувалася за допомогою педагогічних спостережень та анкетування на виявлення в здобувачів показників групи мотивів, властивих сучасному вчителю (позитивних, позитивно-ситуативних, нейтральних і негативних).

Нульовий і підсумковий зрізи дали змогу виявити динаміку розвитку мотиваційної сфери здобувачів. Результати подані в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Динаміка розвитку мотиваційної сфери майбутніх учителів початкової школи (результати нульового і підсумкового зрізів)

Вид мотивації	Характерні ознаки мотиву	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Позитивна активна	Активна участь у трудовій діяльності та економічних відносинах; мотиви відповідальності за результати своєї діяльності, самостійність	9,8	10,1	18,5	55,2
Позитивна – ситуативна	Пізнавальні мотиви, інтерес до економічних відносин і трудової діяльності	29,6	30,7	30,6	33,8

Нейтральна	Нестійкий інтерес до діяльності та її результатів	36,8	36,5	31,8	8,4
Негативна	Переважають мотиви уникнення трудової діяльності, невпевненість у власних силах	23,8	22,3	19,4	2,6

Аналіз даних таблиці показав, що в ЕГ позитивне ставлення до економічної діяльності (активна і ситуативна мотивація) спостерігалось у 89,0 % респондентів (КГ – 49,1 %), нейтральне – у 8,4 % (КГ – 31,8 %) і негативне – у 2,6 % (КГ – 2,6 %). Підсумковий зріз підтвердив розвиток мотиваційної сфери при реалізації педагогічних умов: наприклад, в експериментальній групі відсоток позитивної мотивації підвищився на 45,1 % (КГ – 8,7 %); нейтральна мотивація в ЕГ знизилася на 23,4 % (КГ – 5,0 %).

Вивчалася мотиваційна спрямованість здобувачів на провадження економічної освіти учнів початкових класів, а також оцінювався особистісно-значущий сенс її здійснення. Зазначені показники виявлені шляхом анкетування респондентів КГ і ЕГ.

Результати анкетування, отримані в обох групах на основі двох вимірів: перший проведено на початку експерименту, другий – на заключному етапі, показують, що у більшості респондентів ЕГ відчутно змінилося ставлення до міжпредметних взаємодій з економікою в позитивну сторону, до кінцевого етапу навчання мотивація зросла в ЕГ на 49,6 %; КГ – на 10,3 %. Результати оброблено й подано в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Вивчення мотиваційної спрямованості здобувачів на провадження економічної освіти учнів початкових класів

№	Мотиваційна спрямованість	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Вважають здійснення економічної освіти в процесі вивчення фахових дисциплін необхідним	8,7	9,5	19,0	59,1

2	Вважають цей процес ситуативним явищем, що не має системності	18,4	17,9	12,7	18,8
3	Не мають повної впевненості в необхідності реалізації економічної освіти під час вивчення фахових дисциплін	21,8	22,0	19,0	11,5
4	Заперечують необхідність економічної освіти під час вивчення фахових дисциплін	51,1	50,6	49,3	10,6

З таблиці видно, що здобувачі контрольних груп, як на початку, так і на заключному етапі експерименту, недооцінюють важливості економічної освіти школярів при вивченні фахових дисциплін в умовах модернізації освіти. Позитивну динаміку, як бачимо, відзначемо переважно в експериментальній групі. Для 59,1% респондентів економічна освіта під час вивчення фахових дисциплін є необхідною.

Зміни відбулися в системі ціннісних орієнтацій. Мотиви «щоб допомогти», «щоб доставити радість», які переважали на констатувальному етапі експерименту перейшли в мотиви «мені подобається це робити», «хочу навчитися робити це краще» та ін. Зміни в системі цінностей здобувачів показані в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Зміни в системі цінностей здобувачів вищої освіти, %

№	Показники	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1.	Здоров'я	71,8	70,6	62,3	80,6
2.	Сім'я	62,6	63,7	69,0	71,3
3.	Матеріальне багатство	50,3	50,6	51,3	32,7
4.	Освіта	41,8	40,1	56,4	71,5
5.	Вірні друзі	38,4	39,0	39,1	41,8
6.	Відпочинок і розваги	37,6	38,1	45,2	32,1
7.	Цікаве навчання	36,5	37,6	37,6	55,3
8.	Праця	35,2	34,9	37,0	53,6
9.	Допомога близьким	30,9	29,1	23,7	52,8
10.	Повага тих, що поряд	24,7	25,0	25,9	34,0

Дані засвідчують, що матеріальне багатство із третього за значимістю місця перейшло на дев'яте, поступившись цінностям «цікаве навчання», «вірні друзі», «допомога близьким». Здобувачі сформувавши переконання в тому, що багатство – явище минуле, що незмінно цінними для особистості й суспільства залишаються здоров'я, друзі, навчання і любов близьких людей.

Ці цифри підтверджують нашу думку про те, що під впливом педагогічних умов у ціннісній мотивації здобувачів переважає опосередкований інтерес, тобто інтерес до матеріальних результатів праці. Однак, 23,7 % КГ, 52,8 % ЕГ пов'язують матеріальний успіх з можливостями своєї майбутньої професії.

У відповіді на питання про п'ять найважливіших груп особистісних характеристик учителя жоден із здобувачів не залишив поза увагою професійні потреби. Зміна характеру потреб показана в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Зміна характеру потреб здобувачів вищої освіти, %

№	Види потреб	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1.	Матеріальні	39,7	38,4	40,5	35,1
2.	Альтруїстичні	18,5	17,2	17,5	32,7
3.	Пізнавального характеру	31,5	32,0	39,8	48,6
4.	Пов'язані з майбутньою професією	28,3	27,4	45,1	67,9

Відповідаючи на питання про свої плани після закінчення університету, респонденти вказали, що будуть працювати в школі тільки в тому випадку, якщо ця робота забезпечить їм необхідний матеріальний достаток (КГ – 40,5 %, ЕГ – 25,1 %), пов'язують своє майбутнє із здобутою професією (КГ – 45,1 %, ЕГ – 77,9 %).

Для встановлення рівня сформованості ділових якостей використано тест, результати якого показано в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Оцінка характеристик ділових якостей респондентів, %

№	Якість	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Підприємливість	20,0	21,9	23,5	45,3
2	Діловитість	23,8	24,7	25,4	41,8
3	Творчий підхід до справи	24,7	25,1	26,9	38,7
4	Комунікабельність	38,1	39,6	40,1	70,3
5	Ініціативність і самостійність	23,6	22,8	26,4	39,5
6	Розум	65,7	66,4	66,8	55,4
7	Незалежність	33,7	32,5	36,0	43,7
8	Гнучкість мислення	18,6	19,4	21,6	31,8
9	Впевненість	61,6	60,8	63,5	69,6
10	Уміння йти на ризик	55,7	54,1	59,8	67,3
11	Благодійність	21,0	19,3	24,3	27,8

Названі якості не завжди асоціюються в респондентів з приналежністю до професійної діяльності вчителя. На пропозицію проранжувати за ступенем значущості в роботі вчителя складові ціннісної сфери економічної культури, найпопулярнішою відповіддю в респондентів ЕГ виявилася комунікабельність – цю якість поставили на перше місце 70,3 % учасників опитування, за нею впевненість – 69,6 %, уміння йти на ризик 67,3 %, розум – 55,4 %. У КГ ранжування якостей таке: розум – 66,8 %, впевненість – 63,5 %, уміння йти на ризик – 59,8 %, комунікабельність – 40,1 %.

Отримані дані анкетування на завершальному етапі дослідження показують, що багато здобувачів змінили своє ставлення до різних видів економічної діяльності у зв'язку з організацією освітнього процесу та залученням здобувачів до студентських фірм. Відповідно змінилися і ділові якості респондентів. Значна кількість здобувачів віддали перевагу участі в продуктивній економічній діяльності.

Якісний і кількісний аналіз результатів дослідження дозволив розподілити здобувачів вищої освіти за

виконаними завданнями для визначення рівня сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Результати розподілу здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури

Бали	ЕГ		КГ	
	Виконано завдань	%	Виконано завдань	%
5	10	5,3	26	12,6
4	37	19,6	117	56,5
3	68	35,9	54	26,1
2	74	39,2	10	4,8
Всього	189	100	207	100

Щоб статистично достовірно визначити вплив експериментального чинника на рівень сформованості аксіологічно-мотиваційної сфери, скористаємося тими ж методиками математичної статистики, які були застосовані для обробки результатів констатувального етапу.

Отже, вибіркове середнє значення сформованості економічної культури здобувачів за аксіологічно-мотиваційним критерієм в ЕГ складає $N_e^0 = 3,76$ (75,2 %); КГ – $N_k^0 = 2,91$ (58,2 %), з різницею 17,0 %.

Аналіз отриманих даних свідчить про те, що середній бал у КГ і ЕГ суттєво відрізняється після експерименту.

Цю різницю перевірено на достовірність. Застосовано критерій К. Пірсона, який вираховано за формулою 2.3 (п. 2.3).

Розрахунок критерію К. Пірсона показав, що він складає 132,76 і є більшим 9,49. У цьому випадку є підстави прийняти альтернативну гіпотезу про те, що здобувачі експериментальної групи показують більш високий рівень сформованості економічної культури. Обираючи альтернативну гіпотезу, робимо висновок про

перевагу експериментального навчання.

На діаграмі 3.2 представлено розподіл здобувачів ЕГ і КГ за рівнями сформованості в них економічної культури за аксіологічно-мотиваційним критерієм.

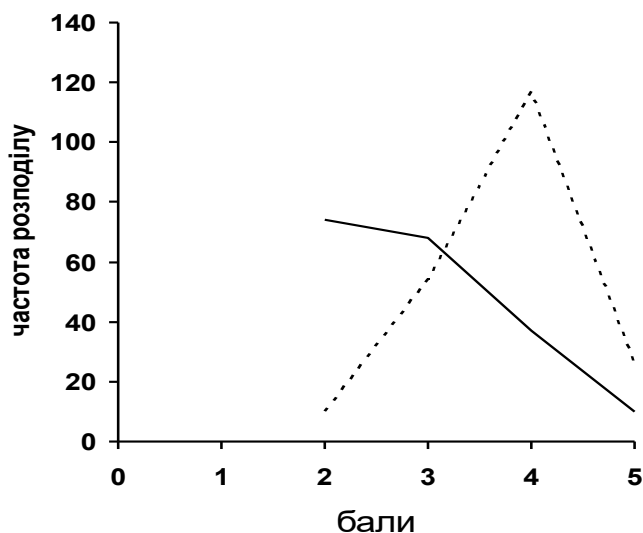

Рис. 3.2. Розподіл здобувачів експериментальної і контрольної груп за аксіологічно-мотиваційним критерієм сформованості економічної культури

----- експериментальна група, _____ контрольна група

Діаграма наочно свідчить про схожість обраних груп (ЕГ і КГ) здобувачів вищої освіти за показниками сформованості в них економічної культури за аксіологічно-мотиваційним критерієм.

Під час дослідження сформованості когнітивно-змістового критерію оцінювався вплив модернізованого змісту дисциплін на: а) підвищення ступеня повноти і системності знань здобувачів із методик викладання предметів; б) ступінь оволодіння практичними вміннями в навчальній діяльності; в) вплив оновленого способу побудови навчального матеріалу на параметри навченості здобувачів.

Для оцінки ефективності впливу оновленого змісту навчання на ступінь повноти і системності засвоєних знань використовувалися тести-комплекти з методики викладання предметів (додаток В). На основі виконаних тестових робіт встановлено, що середній показник

повноти знань в ЕГ виявився на 39,4 % вище, ніж у КГ; середній показник системності знань в ЕГ на 27,1 % вище, ніж у КГ.

В ході виконання запропонованих тестових завдань виявлено, що 74,3 % респондентів ЕГ (41,6 % КГ) впоралися із завданнями репродуктивного рівня складності. Завдання, які передбачають вирішення проблемних ситуацій, виконали 33,4 % респондентів КГ і 79,1 % – ЕГ, завдання більш високого рівня складності – творчого характеру виконали правильно 56,8 % здобувачів ЕГ і 16,4 % КГ.

За допомогою тестування встановлено суттєві відмінності між рівнем операційної структури мислення в респондентів КГ і ЕГ. Результати порівняльного аналізу вирішення завдань представлені в табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Порівняльні результати вирішення тестових завдань респондентами контрольних і експериментальних груп, %

№	Види завдань	Результати рішення різних завдань	
		контрольні групи	експериментальні групи
1	Логічні завдання	33,8	78,6
2	Завдання на класифікацію	44,7	79,4
3	Завдання на аналогію	61,9	89,6
4	Узагальнювальні завдання	60,5	83,2
5	Завдання на абстрагування	41,0	86,3
6	Завдання на з'ясування причинно-наслідкових зв'язків	40,8	84,9

Дані таблиці показують, що рівень загальних логічних здібностей респондентів ЕГ порівняно з КГ вище в середньому на 1,5–2,1%. Більшу різницю показали завдання на абстрагування і з'ясування причинно-наслідкових зв'язків і логічні завдання.

Формувальний експеримент дозволив встановити істотне підвищення рівня економічних знань здобувачів вищої освіти (табл. 3.12).

Таблиця 3.12

Сформованість економічних знань у здобувачів вищої освіти, %

№ п/п	Показники	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Засвоєння мінімуму економічних знань і вмінь	3,7	3,6	10,8	77,5
2	Розвиток економічного мислення	19,0	20,5	27,1	64,9
3	Оволодіння практичними навичками економічної діяльності	3,4	3,1	34,9	56,4
4	Уміння використовувати економічні знання на практиці	11,8	12,6	45,3	72,1
5	Уміння користуватися економічною літературою	32,1	33,9	59,8	80,9
6	Уміння працювати зі статистичною інформацією	–	–	29,7	61,7

Так, до початку експерименту майбутні вчителі володіли мінімумом економічних знань і вмінь (КГ – 3,7 %, ЕГ – 3,6 %), після завершення експерименту, здобувачі, які брали участь у реальній економічній діяльності, оволоділи економічними поняттями (КГ – 10,8 %, ЕГ – 77,5 %). Установлено, що респонденти, які брали участь у реальній економічній діяльності, змогли виокремити із загального переліку понять, практично всі, які стосуються економічної культури.

До початку експерименту здобувачі практично не цікавилися економічною літературою, яка була в бібліотеці університету (КГ – 32,1 %, ЕГ – 33,9 %). Під час формувального експерименту здобувачі почали інтенсивно користуватися економічною літературою (КГ – 59,8 %, ЕГ – 80,9 %). Основою отримання економічних знань для більшості респондентів є спеціальна економічна література

(КГ – 29,7 %, ЕГ – 40,3 %), друге за популярністю джерело – газетні й журнальні публікації на економічні теми (КГ – 31,5 %, ЕГ – 51,4 %), дізнаються про основні економічні поняття, закони і події на заняттях з дисциплін економічного циклу – (КГ – 44,0 %, ЕГ – 55,4 %).

На питання, чи збираються здобувачі застосовувати економічні знання в майбутній професійній діяльності, ствердно відповіли КГ – 11,8 %, ЕГ – 12,6 % опитаних до експерименту, КГ – 45,3 %, ЕГ – 72,1 % після експерименту. Як видно з наведених цифр, близько половини респондентів КГ не знає, чим буде займатися після закінчення ЗВО.

Наступне питання, респондентам стосувалося мотивів оволодіння економічними знаннями. КГ – 17,2 %, ЕГ – 39,3 % як основні спонукальні мотиви вважають вимогливість до себе і отримання високої оцінки. Значна частина мотивом навчальної діяльності вважає вимогливість викладачів (КГ – 23,8 %, ЕГ – 33,2 %), прагнення виправдати довіру батьків – КГ – 5,3 %, ЕГ – 11,9 %. Здобувачі КГ – 37,5 %, ЕГ – 56,4,3 % пов'язують необхідність оволодіння економічними знаннями з майбутньою життєдіяльністю. Розглядаючи мотиваційну сферу майбутніх учителів початкової школи як систему смислів, ми розуміємо, що походження кожного з компонентів цієї системи пов'язане як із зовнішніми обставинами (дидактичними особливостями навчання, атмосферою в групі, характером взаємодії з викладачами тощо), так і з внутрішніми (світорозумінням, структурою потреб, системою цінностей).

Респондентам КГ і ЕГ була запропонована анкета з переліком питань, спрямованих на виявлення теоретичних знань про економічну освіту школярів початкової школи. Наведемо окремі питання з анкети: У чому полягає сутність економічної освіти як потреби розвитку суспільства й одиниці сучасної освіти? Оцініть економічний компонент як варіативну частину уроків,

його роль та напрями використання. Розробіть одну з нетрадиційних форм уроку та обґрунтуйте її можливості в економічній освіті школярів початкової школи.

Ми визначили критерії оцінювання знань: 1) повнота залучення економічних, педагогічних, методичних знань у відповідях; 2) точність наведених визначень понять; 3) самостійність і доказовість суджень.

Рівень сформованості економічних знань оцінено під час аудиторної й позааудиторної роботи (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Порівняльні дані сформованості економічних знань здобувачів вищої освіти, %

№	Економічні знання	До експерименту		Після експерименту	
		КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
1	Основи ринкового господарства	2,7	2,6	2,9	3,9
2	Закономірності формування ринкових цін	3,8	3,9	3,9	4,8
3	Регулятори ринкового господарства	3,4	3,5	3,7	4,1
4	Соціально-економічні умови регіону	4,2	4,0	4,3	4,9

Аналіз даних таблиці свідчить про середній рівень економічних знань у респондентів КГ та високий – в ЕГ.

Для виявлення в здобувачів усвідомленого розуміння необхідності економічної освіти молодших школярів запропоновано відповісти на питання: Чи вважаєте Ви за необхідне провадження економічної освіти молодших школярів? Письмове опитування, проведене серед здобувачів до початку і після завершення експерименту, дозволило отримати результати, подані в табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Усвідомлення розуміння необхідності економічної освіти в розвитку особистості молодшого школяра, %

До експерименту				Після експерименту			
Вважають необхідною економічну освіту молодших школярів		Не вважають необхідною економічну освіту молодших школярів		Вважають необхідною економічну освіту молодших школярів		Не вважають необхідною економічну освіту молодших школярів	
КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
34,6	33,8	65,4	66,2	55,7	91,8	44,3	8,2

Як видно з таблиці, приріст кількості респондентів, які вважають необхідною економічну освіту молодших школярів, склав 21,1 % у КГ, 58,0 % – ЕГ. Показником усвідомленого розуміння є здатність здобувачів навести аргументи на користь своєї відповіді. Для виявлення усвідомлення необхідності економічної освіти учнів початкових класів ми вивчали відповіді майбутніх учителів, зокрема наявність аргументованого обґрунтування (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Порівняльна таблиця усвідомлення здобувачами контрольної та експериментальної груп необхідності економічної освіти учнів початкових, %

Критерії оцінки відповідей	Контрольна група			Експериментальна група		
	до експерименту	після експерименту	короткий аналіз відповідей	до експерименту	після експерименту	короткий аналіз відповідей
Наукове обґрунтування відповідей	9,1	26,8	Недостатні, поверхневі і, найчастіше, «побутові» знання економічних категорій	8,6	69,7	Відповіді відрізняються повнотою, апеляцією до економічних понять і категорій
Знання	32,6	34,8	Нечітке	31,8	72,4	Розуміння

цілей і завдань економічної освіти молодших школярів			уявлення цілей, завдань і змісту економічної освіти			економічної освіти як складової частини загальної освіти
Знання особливостей впливу економічних категорій на молодших школярів	6,4	32,1	Відбирається матеріал із зазначеної тематики не відповідає віку дітей	5,9	65,8	Враховуються вікові та психологічні особливості молодших школярів при відборі оптимального змісту на задану тематику
Методичні вміння проводити заходи економічного змісту	3,6	40,3	Зазначені методи і прийоми впливу на молодших школярів не відповідають поставленим цілям	4,1	80,6	Визначаються методи, прийоми і форми організації економічної освіти

Результати дослідження показали, що респонденти ЕГ значно збільшили економічні знання, вони грамотно застосовують методичні навички і вміння проведення економічних заходів із молодшими школярами, на відміну від респондентів КГ.

Аналіз результатів анкетування та тестування дає змогу зробити такі висновки. Економічні знання, уміння, пропедевтичні економічні навички респондентів ЕГ, які отримали додаткові матеріали на посилення економічного знань набагато перевищують знання і вміння здобувачів КГ.

Для виявлення рівня економічної освіченості та володіння здобувачами економічними поняттями проведено опитування, результати якого показано в табл. 3.16.

Таблиця 3.16

Рівень економічної освіченості та володіння здобувачами економічними поняттями, %

Поняття	До експерименту		Після експерименту	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Економічна функційна грамотність	35,3	34,2	41,2	78,5
Економічна освіченість	18,6	19,3	22,6	77,6
Економічна компетентність	16,8	17,4	21,7	75,0
Економічна культура	9,3	9,1	15,4	79,3

Результати дослідження показали, що респонденти ЕГ досить високо оцінили рівень економічної культури (79,3 %), у КГ – 15,4 %; рівень сформованості економічної компетентності (75,0 %), у КГ – 21,7 %; рівень економічної функціональної грамотності (78,5 %), у КГ – 41,2 %.

Під час співбесіди з респондентами КГ і ЕГ встановлено, що 76,3 % вважають роботу з формування економічної культури своїм професійним обов'язком і висловлюють упевненість, що вони будуть займатися цим після закінчення університету. Серед здобувачів КГ тільки 32,7 % вважають таку роботу своєю професійною справою.

Результати дослідно-експериментальної роботи переконують у тому, що зміст, форми, методи і прийоми економічної освіти в системі роботи початкової школи дозволяють формувати в учнів початкових класів ціннісні орієнтації особистості молодшого школяра.

Кількісні результати діагностики початкового рівня сформованості економічної культури респондентів за когнітивно-змістовим критерієм через виконані завдання для їх подальшого розподілу на основі середніх арифметичних значень їх оцінок подані в табл. 3.17.

Таблиця 3.17

Результат розподілу здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості когнітивно-змістового критерію економічної культури

Бали	ЕГ		КГ	
	Виконано завдань	%	Виконано завдань	%
5	15	7,9	44	21,3
4	76	40,2	137	66,2
3	37	19,6	21	10,1
2	61	32,3	5	2,4
Всього	189	100	162	100

Дані таблиці свідчать, що вибіркове середнє значення сформованості економічної культури здобувачів за когнітивно-змістовим критерієм в ЕГ складає $H_e^0 = 4,06$ (81,2 %); КГ – $H_k^0 = 3,23$ (64,6 %), з різницею 16,6 %. Цю різницю перевірено на достовірність за формулою 2.3.

Розрахунок критерію К. Пірсона показав, що він складає 96,73, що є більшим 9,49, а отже, нульова гіпотеза відкидається, приймається альтернативна гіпотеза, яка означає, що на отримані показники сформованості когнітивно-змістового критерію впливали експериментальні чинники.

Графік щільності розподілу оцінок за знаннями, необхідними для здійснення економічної освіти молодших школярів, здобувачів в ЕГ і КГ представлений на рисунку 3.3.

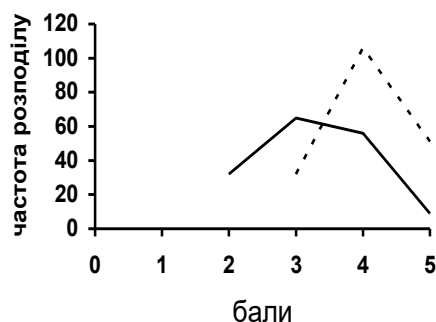

Рис. 3.3. Розподіл здобувачів експериментальної і контрольної груп за когнітивно-змістовим критерієм сформованості економічної культури

----- експериментальна група, ____ контрольна група

Аналізуючи діаграму, зробимо висновок про те, що в результаті дослідно-експериментального навчання спостерігається тенденція збільшення середнього бала. Зона розсіювання оцінок зменшується, що свідчить про збільшення щільності високих оцінок, а отже, і про підвищення рівня знань здобувачів, необхідних для провадження економічної освіти молодших школярів.

Становлення праксеологічно-технологічної сфери здобувачів вищої освіти здійснювалося на основі системи завдань педагогічної практики з формування вміння вивчати, а потім і творчо використовувати досвід кращих учителів в економічній освіті молодших школярів; планувати виховну роботу в позакласній роботі, знаходити ефективні методи економічної освіти; простежити результати проведеної роботи на уроці і в позаурочний час; урахувувати вікові та індивідуальні особливості учнів при проведенні позакласної роботи; визначати виховний вплив проведеного заходу; визначати рівень економічної вихованості та грамотності школярів; використовувати прийоми і методи, що сприяють найбільш ефективній економічній освіті.

Якщо первинний зріз з визначення інтересу до економічної культури виявив, що 21,9 % респондентів КГ, 22,7 % ЕГ не бачать у їх діяльності економічної спрямованості, а 41,7 % КГ, 40,9 % ЕГ взагалі не змогли відповісти; то після експерименту, організації педпрактики і використання особистісно-активізуючих технологій на теоретичних і практичних заняттях респонденти зрозуміли необхідність формування в школярів основ економічної культури як умови оптимізації процесу навчання (КГ – 39,0 %, ЕГ – 79,6 %).

Далі важливо було виявити, як в умовах проходження виробничої практики здобувачі можуть формувати економічну культуру школярів. На запитання «Чи приділяли Ви увагу формуванню економічної культури школярів під час педагогічної практики?» відповіли «так» 28,7 % респондентів КГ, 67,5 % – ЕГ.

На питання «З якою метою формується економічна грамотність школярів під час навчання?» відповіді розподілилися так: 31,3 % КГ, 54,4 % ЕГ – для отримання кращих результатів, для оптимізації процесу навчання; 29,7 % КГ, 43,0 % ЕГ – з метою виховання, 39,0 % КГ, 2,6 % ЕГ відповіли, що формується економічна грамотність школярів як данина моді.

З метою визначення рівня сформованості професійних умінь під час педагогічної практики проаналізовано виконання запропонованої нами системи завдань; конспектів уроків; виховних заходів та позакласної роботи з економічного виховання; звіти про проходження практики; доповіді на підсумковій конференції з проблем економічної освіти молодших школярів, а також спостереження за діяльністю здобувачів при проведенні уроків, позакласних заходів, екскурсій під час виробничої практики, бесіди зі здобувачами.

Ми використали такі параметри визначення рівня сформованості професійних вмінь: вміння ставити конкретні виховні та освітні завдання і вирішувати їх у взаємозв'язку як на уроках, так і в позакласній роботі; вміння планувати роботу зазначеного напрямку з молодшими школярами, залучати батьків до спільної роботи з економічної освіти дітей; вміння усвідомлено, цілеспрямовано використовувати теоретичні знання в практичній діяльності; вміння аналізувати свій урок, уроки товаришів, а також учителів для виявлення недоліків і визначення ефективних шляхів вирішення виховних завдань; вміння аналізувати й прогнозувати результати позакласної роботи; здатність і потреба в самоосвіті; вміння вирішувати завдання економічної освіти на основі психологічних особливостей молодших школярів, їх життєвого досвіду, а також змісту навчального процесу, вміння застосовувати різноманітні форми і методи роботи з економічної освіти молодших школярів.

Результати аналізу анкет представлені в табл. 3.18.

Аналіз анкет і тестів показав обмеженість економічного кругозору, вузьке розуміння цілей і завдань економічної освіти в респондентів КГ, тоді як респонденти ЕГ готові в цілому планувати, здійснювати й аналізувати роботу за вказаним напрямом в умовах початкової школи. Отримані результати показали, що порівняно з КГ показники в ЕГ виявилися вищими в середньому на 47,3 %.

Таблиця 3.18

**Сформованість професійних умінь здобувачів
(за підсумками виробничої практики), %**

№	Уміння	Контрольна група	Експериментальна група
1	Уміння планувати роботу економічної спрямованості в освітньому процесі з урахуванням вікових особливостей дітей.	32,8	87,6
2	Уміння чітко ставити цілі і завдання урочної та позаурочної організації економічної освіти.	31,5	82,5
3	Уміння використовувати різноманітну ігрову, творчу діяльність в економічній освіті молодших школярів.	32,9	75,0
4	Уміння діагностувати дітей з метою виявлення рівня економічних знань.	28,6	69,4

Аналізуючи роботу здобувачів на виробничій практиці, зокрема використання методів педагогічного впливу, ми зробили висновок, що більшість здобувачів КГ використовують словесні методи (бесіди, розповіді); найчастіше в навчальному процесі переважають уроки описового характеру. Здобувачі ЕГ при ознайомленні школярів з економічними поняттями частіше використовують проблемно-пошукові методи, що вимагають свідомого вибору при прийнятті рішень;

використовують реальні об'єкти і явища для вироблення вмінь спостерігати, порівнювати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки. Вагоме місце займає самостійна робота учнів, самостійне проектування спільних справ. Здобувачі КГ, якщо і проводять колективні заходи, то не всі з них контролюють їх результати.

Результати дослідження знайшли своє відображення в табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Використання здобувачами методів економічної освіти молодших школярів, %

Методи	Контрольна група	Експериментальна група
Методи пізнавального інтересу, шляхом створення ситуацій:		
– морального переживання	20,4	56,9
– особистої зацікавленості	39,0	22,4
– ігрових ситуацій	19,7	48,6
Наочні методи, з них:		
– метод ілюстрацій	34,1	61,9
– демонстрацій	38,2	57,6
– відеофільми	21,0	33,5
– екскурсії	15,4	77,0
Проблемно-пошуковий метод	17,8	65,4
Практичні методи, з них – виконання:		
– спільних трудових справ	6,5	23,4
– проектної діяльності	48,6	64,8
Словесні методи, з них:		
– бесіди і розповіді	45,8	55,9
– читання книг з подальшим обговоренням економічних ситуацій і поведінки героїв в ситуації вибору	21,8	79,3
– дискусія	5,2	88,5

Порівняльний аналіз дає змогу вважати, що між ЕГ і

КГ є істотні відмінності за всіма параметрами.

Аналіз результатів виробничої практики показав, що респонденти ЕГ показують уміння: поєднати економічну проблему з близькими, доступними для дітей фактами з навколишнього життя, дитячої літератури (відзначено в 74,1 % характеристик респондентів ЕГ, 19,2 % – КГ); здійснювати на уроках міжпредметні зв'язки, включаючи економічні питання в зміст уроків української мови, літературного читання, трудового навчання (відзначено в 67,4 % характеристик ЕГ, 21,6 % – КГ); проводити дієво-практичну економічну роботу (34,8 % – ЕГ, 10,8 % – КГ оформили «куточок економіста», провели в школі «День бізнесмена», інші економічні акції).

Результати дослідження відображено в табл. 3.20.

Дані таблиці свідчать, що вибіркове середнє значення сформованості економічної культури здобувачів за праксеологічно-технологічним критерієм в ЕГ складає $H_e^0 = 3,97$ (79,4 %); КГ – $H_k^0 = 3,11$ (62,2 %), з різницею 17,2 %. Цю різницю перевірено на достовірність за формулою 2.3.

Таблиця 3.20

Результат розподілу здобувачів вищої освіти за виконаними завданнями для визначення рівня сформованості праксеологічно-технологічного критерію економічної культури

Бали	ЕГ		КГ	
	Виконано завдань	%	Виконано завдань	%
5	14	7,4	42	20,3
4	70	37,1	123	59,4
3	39	20,6	36	17,4
2	66	34,9	6	2,9
Всього	189	100	207	100

Розрахунок критерію К. Пірсона показав, що він складає 103,46, що є більшим 9,49, а отже, нульова гіпотеза відкидається, приймається альтернативна гіпотеза. Ухвалення альтернативної гіпотези доводить

статистичну значущість відмінностей, що спостерігаються в обраних нами групах на початок і кінець експерименту.

Графік щільності розподілу оцінок за знаннями, необхідним для здійснення економічної освіти молодших школярів, здобувачів ЕГ і КГ, представлений на рисунку 3.4.

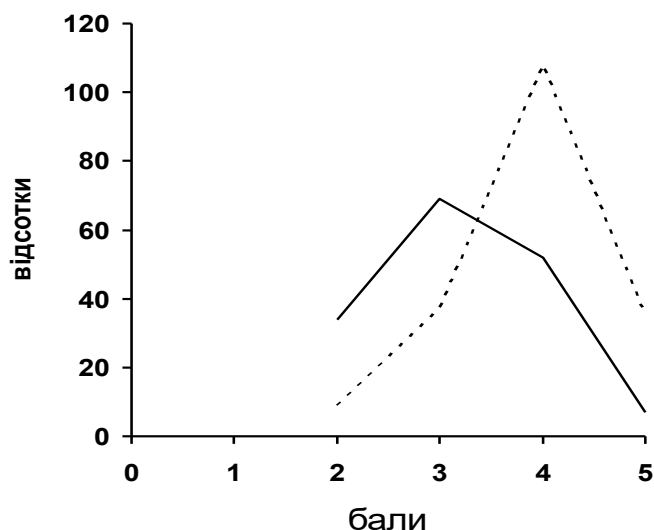

Рис. 3.4. Розподіл здобувачів експериментальної і контрольної груп за за праксеологічно-технологічним критерієм сформованості економічної культури
----- експериментальна група, ____ контрольна група

Зробимо висновок, в результаті дослідно-експериментального навчання спостерігається тенденція збільшення середнього бала. Зона розсіювання оцінок зменшується, що свідчить про збільшення щільності високих оцінок, а отже, і про підвищення рівня знань здобувачів, необхідних для економічної освіти молодших школярів.

Узагальнені результати дослідження рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи за аксіологічно-мотиваційним, когнітивно-змістовим та праксеологічно-технологічним критеріями показані в табл. 3.21.

Таблиця 3.21

**Сформованість економічної культури майбутніх учителів
початкової школи (формувальний експеримент)**

Групи	Критерії					
	АМ		КЗ		ПТ	
	бали	%	бали	%	бали	%
КГ	2,91	58,2	3,23	64,6	3,11	62,2
ЕГ	3,76	75,2	4,06	81,2	3,97	79,4

Аналіз даних таблиці показав, що вибіркове середнє значення $АМ_e$ сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи в ЕГ складає 3,76 бала, що становить 75,2 %, $КЗ_e$ – 4,06 (81,2 %), $ПТ_e$ – 3,97 (79,4 %), у КГ: $АМ_k$ – 2,91 (58,3 %), $КЗ_k$ – 3,23 (64,6 %), $ПТ_k$ – 3,11 (62,2 %).

Докладніше розглянемо закономірності розподілу рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи ЕГ і КГ на формувальному етапі експерименту через наочне відображення на рис. 3.5.

Аналіз графічного відображення рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи підтвердив, що за всіма критеріями в респондентів ЕГ він знаходиться на високому рівні, КГ – середньому.

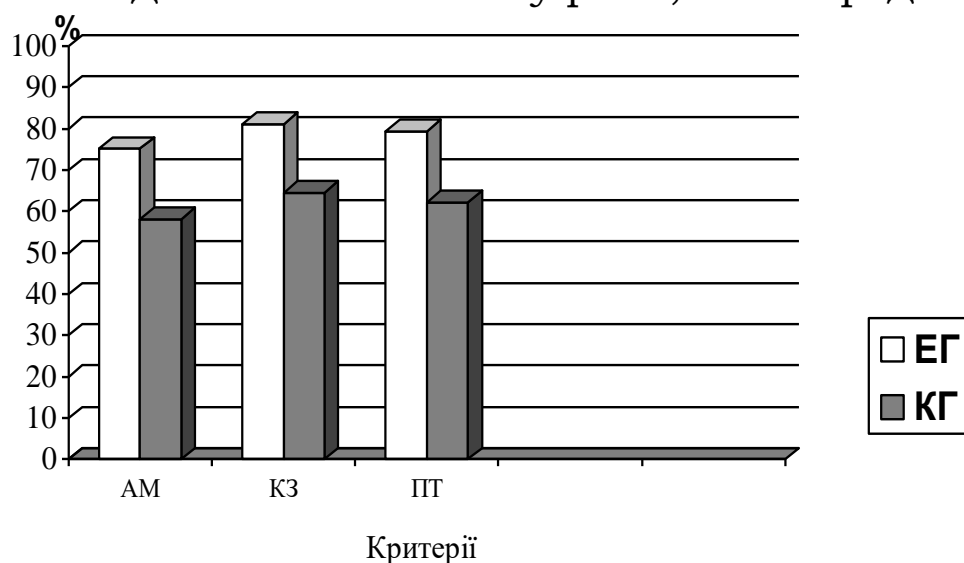

Рис. 3.5. Рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи (формувальний експеримент)

Різниця в ЕГ між АМ та КЗ критеріями складає 6,0 %, за ПТ – 4,2 %, у КГ відповідно 6,4 %, і 4,0 %. Отже, між рівнями сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи у КГ та ЕГ існує незначна різниця.

Узагальнені результати дослідження рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи за аксіологічно-мотиваційним, когнітивно-змістовим та праксеологічно-технологічним показані в табл. 3.22.

Таблиця 3.22

Рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи (формувальний експеримент)

Рівні	Контрольна група	Експериментальна група
Високий	11 (5,8 %)	84 (40,6 %)
Середній	91 (48,1 %)	74 (35,7 %)
Низький	87 (46,1 %)	49 (23,7 %)

Аналіз таблиці показав, що різниця у високому рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи ЕГ і КГ за результатами формувального експерименту склала 34,8 %, середньому – 12,4 %, низькому – 22,4 %.

Інтерпретація результатів дослідження показує зміну рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи КГ із низького на середній, у ЕГ – із низького на високий.

Динаміку рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи показано в табл. 3.23.

Таблиця 3.23

**Динаміка рівнів сформованості економічної культури
майбутніх учителів початкової школи (за результатами
експериментальної роботи)**

Рівні	Констату- вальний експери- мент	Форму- вальний експери- мент	При- ріст	Констату- вальний експери- мент	Форму- вальний експери- мент	При- ріст
	КГ			ЕГ		
Висо- кий	4 (2,1 %)	11 (5,8 %)	3,7	6 (2,9 %)	84 (40,6 %)	37,7
Серед- ній	82 (43,4 %)	91 (48,1 %)	4,7	77 (37,2 %)	74 (35,7 %)	-1,5
Низь- кий	103 (54,5 %)	87 (46,1 %)	-8,4	124 (59,9 %)	49 (23,7 %)	-36,2

Аналіз таблиці засвідчує, що в результаті формувального експерименту у здобувачів ЕГ виявились більш високі показники рівнів сформованості економічної культури, ніж у КГ. Так, у ЕГ високий рівень зріс порівняно із констатувальний етапом на 37,7 %; середній зменшився на 1,5 %; низький – на 36,2 %. У КГ високий рівень зріс на 3,7 %; середній – 4,7 %; низький зменшився на 8,4 %.

Отримані результати свідчать про кількісні зміни в рівнях сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи в ЕГ, що дозволяє зробити висновок про те, що це сприятиме позитивним якісним змінам у підготовці майбутніх учителів до професійної діяльності.

Зміна в рівнях сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи проявилася в якісних показниках: значно більше респондентів ЕГ виявили здібності використовувати інтегровані наукові знання при поясненні сутності економічних процесів, проявили більш розвинене економічне мислення, розширене коло вмінь, необхідних для організації економічної діяльності. Крім того, помітно зріс рівень внутрішньої мотивації, який проявляється в більш

свідомому ставленні до навчальної діяльності та зацікавленості в отриманні загальнотеоретичних економічних знань.

Використані методи математичної статистики при обробці результатів дослідно-експериментального дослідження дали змогу встановити наявність статистично значимого впливу визначених педагогічних умов на рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи, що дає підставу вважати гіпотезу підтвердженою.

Висновки до третього розділу

Отже, модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки має ціле-методологічний, змістово-процесуальний, контрольний-результативний блоки.

Ціле-методологічний блок включає мету (формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки), підходи (системний, культурологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, технологічний), загальні (гуманізації, зв'язку теорії з практикою, інтегративності, систематичності і послідовності, безперервності, цілісності, доступності, науковості, культуровідповідності) та специфічні принципи (рефлексії, саморозвитку, свідомості, активності особистості, творчої активності й особистісної спрямованості практичної підготовки, мотивації професійної діяльності, продуктивної освіти, варіативності, суперечливості).

Змістово-процесуальний блок включає етапи (орієнтаційний, організаційний, корекційний), зміст (оновлені навчальні дисципліни («Вступ до спеціальності», «Педагогіка», «Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи», «Методики викладання предметів початкової школи», «Навчання і виховання в

різних вікових групах»), спецсемінари («Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи»), виробнича практика); традиційні форми проведення занять (лекції, практичні заняття, семінари, самостійна робота); інноваційні форми (бінарна лекція, лекція-диспут, лекція-бесіда, лекція-дискусія, семінар-практикум, майстер-клас), позааудиторна діяльність (екскурсії, фестивалі, ярмарки, конкурси, олімпіади, аукціони, тренінги, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.), самостійна робота; активні методи навчання: мозковий штурм, дискусія, міні-дебати, ділові ігри, евристичні питання, творчі завдання, усний журнал, проблемна бесіда, круглий стіл, навчальні та поведінкові ситуації, вікторина, бізнес-плани, метод проектів, мозкова атака, залучення до економічної діяльності; технології (навчальних і практико-орієнтованих кейсів, інформаційно-комунікаційна, організації самостійної роботи здобувачів на основі діяльнісного підходу).

Контрольно-результативний блок включає діагностичний інструментарій, критерії (аксіологічно-мотиваційний, когнітивно-змістовий, праксеологічно-технологічний), показники, рівні (високий, середній, низький), результат (досягнення високого рівня сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки).

Обґрунтовані такі педагогічні умови формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки: стимулювання стійкої мотивації, самостійності, творчої активності здобувачів до формування у них економічної культури через цілеспрямоване застосування інноваційних форм та активних методів навчання; забезпечення поетапного освоєння майбутніми вчителями початкової школи економічних знань на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізація практичного досвіду професійної

діяльності засобами виробничої практики.

Для реалізації першої педагогічної умови використовувалися традиційні форми проведення занять: лекції, практичні заняття, семінари, самостійна робота; інноваційні форми (бінарна лекція «Сутність і зміст економічної культури», лекція-диспут «Сучасні засоби і методи навчання у процесі формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», лекція-бесіда «Інноваційні форми економічної освіти вчителя початкових класів», лекція-прес-конференція «Особливості економічного підходу до навчання молодших школярів», семінар «Можливості використання різних прийомів розумових дій у процесі навчання економіки» з використанням прийому «видозміна питання», семінар-практикум «Економічно грамотні діти»; позааудиторна діяльність (організація практики на підприємствах малого та середнього бізнесу, зустрічі «за круглим столом» з представниками ділових і наукових кіл, економічні практико-орієнтовані заходи «Сімейний бюджет», «Гроші, гроші...», «Я – майбутній економіст», благодійні ярмарки «Твори добро», «Економіка навколо нас», ярмарок економічних проєктів, екскурсії, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.); методи активного навчання: лекція з елементами «мозкового штурму», дискусія «Варіанти усунення причин, які блокують економічну освіту молодших школярів», дебати «Кому належить пріоритет у здійсненні економічної освіти?», ділові ігри «Акціонерна компанія», «Ринок», «Школа ділової людини», «Як скласти бізнес-план шкільних кампаній», евристичні питання, усний журнал «Діловий етикет», проблемна бесіда, круглий стіл «Якості підприємця», навчальні та поведінкові ситуації, вікторина «Економічний калейдоскоп», бізнес-плани, метод проєктів, мозкова атака, вирішення творчого завдання, залучення до економічної діяльності; технології: технологія кейсів, інформаційно-комунікаційні (комп'ютерні ігри «Розумію і приймаю», «Сімейний бюджет», «Підприємець», «Скажені

гроші» і тести «Грамотний споживач»).

Для реалізації другої педагогічної умови оновлено зміст фахових дисциплін за етапами: орієнтаційним («Вступ до спеціальності», «Педагогіка» (1–2 сем.), «Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи» (3–4 сем.), організаційним («Методики викладання предметів початкової школи» (3 сем.), «Навчання і виховання в різних вікових групах» (5–6 сем.), корекційним (спецсемінари «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», виробнича практика (7–8 сем.). Застосовано такі організаційні форми: лекцію-дискусію, семінарські заняття, майстер-клас тощо); активні методи: міні-дебати; пізнавально-аналітичні, конструктивно-прогностичні, евристичні і творчі завдання; дискусію, гру, проєкти, вікторини тощо.

Реалізація третьої педагогічної умови передбачала виконання завдань на виробничій практиці (професійно-педагогічних, пізнавально-аналітичних, конструктивно-прогностичних, творчих, діагностико-рефлексивних): завдань-ситуацій, ситуацій-тренінгів «Лідерські навички», «Рішення конфліктів», «Створення ефективної команди», практичних задач (з елементами творчості, з правом вибору варіантів виконання, з неповними ситуаційними даними, підсумкові творчі роботи), індивідуального економічного завдання (обговорення і реалізація проєкту міні-підприємства), дискусій-діалогів «Соціальна необхідність формування в педагога економічної культури як складової частини професійної культури», «Точки дотику в діяльності вчителя і менеджера», «Як зробити освітній бізнес ефективним», «Підприємницька діяльність педагога в освітніх закладах», навчально-ділових ігор.

Проведений формувальний експеримент з реалізації педагогічних умов показав зміну рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової

школи КГ із низького на середній, у ЕГ – із низького на високий. Зміна в рівнях сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи проявилася в якісних показниках: значно більше респондентів ЕГ виявили здібності використовувати інтегровані наукові знання при поясненні сутності економічних процесів, проявили більш розвинене економічне мислення, розширили вміння, необхідні для організації економічної діяльності. Крім того, помітно зріс рівень внутрішньої мотивації, який проявлявся в більш свідомому ставленні до навчальної діяльності та зацікавленості в отриманні загальнотеоретичних економічних знань.

Використані методи математичної статистики при обробці результатів дослідно-експериментального дослідження дали змогу встановити статистично значимий вплив визначених педагогічних умов на рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи, що дає підстави вважати гіпотезу підтвердженою.

ПІСЛЯМОВА

У монографії викладено результати теоретичного узагальнення й розв'язання завдання формування економічної культури майбутніх учителів в процесі професійної підготовки, що дозволило обґрунтувати модель забезпечення цього процесу, визначити та експериментально перевірити педагогічні умови в системі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи. Отримано впорядковану сукупність наукових ідей, яку можна подати як аргументовані висновки:

1. Проведений аналіз наукових здобутків із проблеми формування економічної культури майбутніх учителів у процесі професійної підготовки засвідчив, що значна частина праць присвячена окремим питанням і напрямам організації цього процесу, зокрема взаємозв'язку економічної культури з економічним навчанням і вихованням, формуванню економічної культури суспільства і особистості, проблемам економічної освіти, підготовці майбутніх учителів початкової школи, педагогічним умовам підготовки вчителів до запровадження економічної освіти і виховання молодших школярів, формуванню економічної культури майбутніх учителів як умови їх професійної підготовки. Особливу увагу приділено специфіці професійної діяльності майбутніх учителів початкової школи, вимогам до особистості вчителя початкових класів, видам діяльності вчителя початкових класів зі сформованою економічною культурою, функціям професійної діяльності вчителя початкових класів в аспекті економічної освіти.

Проблема формування економічної культури майбутніх учителів у процесі професійної підготовки недостатньо вивчена, хоч і актуальна у зв'язку з глибокими економічними перетвореннями в суспільстві.

На основі вивчення змісту понять «економічна культура», «економічна культура особистості», «економічна культура суспільства», «соціалізація», «формування»,

«підготовка», «професійна підготовка», «підготовка майбутнього вчителя початкової школи», «професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи» уточнено ключове поняття «формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки», під яким розуміємо організований освітній процес спрямований на стимулювання у здобувачів мотивації, ціннісного ставлення до засвоєння норм, знань ринкової економіки, маркетингу, менеджменту, фінансової діяльності, оподаткування та права, уміння приймати нестандартні рішення в різноманітних ситуаціях економічної діяльності, обирати раціональні й морально виправдані варіанти досягнення мети, механізмів їх актуалізації в педагогічній діяльності для економічної освіти учнів молодших класів.

2. Уточнено критерійно-рівневий склад економічної культури майбутніх учителів початкової школи, зокрема; критерії та їх показники: аксіологічно-мотиваційний (мотиви, характер установок і поведінки особистості; прояв інтересу до економічної освіти молодших школярів, наявність системи суспільно і професійно значущих цінностей, моральних ідеалів та особистісно-педагогічних якостей: соціальної активності, громадянської ініціативи, діловитості, підприємливості, творчості, колективізму, чесності, порядності, працьовитості, відповідальності, дисциплінованості, рефлексивної позиції, що регулюють професійно-економічну діяльність учителя); когнітивно-змістовий (повнота, усвідомленість, глибина, системність, оперативність, гнучкість і креативність знань (економічних категорій і законів економічного розвитку, базових економічних понять (економіка, фактори виробництва, попит, пропозиція, товар та ін.), законів, правил, методів формування економічної культури), умінь провадити економічну освіту в початковій школі, використовувати економічні знання в різних ситуаціях, розвиненість економічного мислення); праксеологічно-технологічний (економічна активність, економічна

поведінка; сформованість умінь (діагностичних, прогностичних, конструктивних, мобілізаційних, організаторських, орієнтаційних, розвивальних, комунікативних, гностичних), досвід використання економічних знань і вмінь у професійній діяльності; досягнення високої якості праці за рахунок самоконтролю, відповідальності, вимогливості до себе).

Виокремлено три рівні сформованості економічної культури майбутніх учителів: високий, середній, низький.

3. Здійснено діагностику сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки, що дозволило виявити такі характерні риси: низький рівень сформованості економічної культури майбутніх учителів і нерозуміння ними необхідності формування її в школярів; нерозробленість проблеми підготовки майбутніх учителів до формування основ економічної культури в школярів, що підтверджується незначним колом теоретичних і практичних досліджень у цій галузі; відставання системи професійно-педагогічної підготовки майбутнього вчителя в педагогічних закладах освіти від вимог ринкових відносин в економіці.

Для розроблення моделі та обґрунтування педагогічних умов формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки проведено констатувальний експеримент, результати якого засвідчили переважання низького рівня її сформованості.

4. Розроблено та апробовано модель формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки, яку утворюють такі блоки та їх складники: ціле-методологічний включає мету, підходи, загальні та специфічні принципи; змістово-процесуальний – етапи, зміст, форми; методи; технології; контроль-результативний – діагностичний інструментарій, критерії, показники, рівні, результат.

5. Зреалізовано педагогічні умови формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки: стимулювання стійкої мотивації, самостійності, творчої активності здобувачів до формування в них економічної культури через цілеспрямоване застосування інноваційних форм та активних методів навчання; забезпечення поетапного освоєння майбутніми вчителями початкової школи економічних знань на основі оновлення змісту фахових дисциплін; активізації практичного досвіду професійної діяльності засобами виробничої практики.

Для реалізації першої педагогічної умови використовували традиційні форми проведення занять: лекції, практичні заняття, семінари, самостійну роботу; інноваційні форми (бінарна лекція «Сутність і зміст економічної культури», лекція-диспут «Сучасні засоби і методи навчання у процесі формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», лекція-бесіда «Інноваційні форми економічної освіти вчителя початкових класів», лекція-прес-конференція «Особливості економічного підходу до навчання молодших школярів», семінар «Можливості використання різних прийомів розумових дій у процесі навчання економіки» з використанням прийому «видозміна питання», семінар-практикум «Економічно грамотні діти»; позааудиторна діяльність (організація практики на підприємствах малого та середнього бізнесу, зустрічі «за круглим столом» з представниками ділових і наукових кіл, економічні практико-орієнтовані заходи «Сімейний бюджет», «Я – майбутній економіст», благодійні ярмарки «Твори добро», «Економіка навколо нас», ярмарок економічних проєктів, екскурсії, зустрічі з людьми з різних галузей економічної діяльності та ін.); методи активного навчання: лекція з елементами «мозкового штурму», дискусія «Варіанти усунення причин, які блокують економічну освіту молодших школярів», дебати «Кому належить пріоритет у провадженні економічної освіти?», ділові ігри «Акціонерна

компанія», «Як скласти бізнес-план шкільних кампаній», евристичні питання, усний журнал «Діловий етикет», проблемна бесіда, круглий стіл «Якості підприємця», навчальні та поведінкові ситуації, вікторина «Економічний калейдоскоп», бізнес-плани, метод проєктів, мозкова атака, вирішення творчого завдання, залучення до економічної діяльності; технології: технологія кейсів, інформаційно-комунікаційні (комп'ютерні ігри «Розумію і приймаю», «Підприємець», «Скажені гроші» і тест «Грамотний споживач»).

Для реалізації другої педагогічної умови оновлено зміст фахових дисциплін за етапами: орієнтаційним («Вступ до спеціальності», «Педагогіка» (1–2 сем.), «Педагогічні технології в початковій школі», «Технологічна освітня галузь з методикою навчання», «Методика виховної роботи» (3–4 сем.)), організаційним («Методики викладання предметів початкової школи» (3 сем.), «Навчання і виховання в різних вікових групах» (5–6 сем.)), корекційним (спецсемінари «Економічна підготовка майбутніх учителів початкової школи», «Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи», виробнича практика (7–8 сем.)). Використано такі організаційні форми: лекцію-дискусію, семінарські заняття, майстер-клас тощо); активні методи: міні-дебати; пізнавально-аналітичні, конструктивно-прогностичні, евристичні і творчі завдання; дискусію, гру, проєкти, вікторини тощо.

Реалізація третьої педагогічної умови передбачала виконання завдань на виробничій практиці (професійно-педагогічних, пізнавально-аналітичних, конструктивно-прогностичних, творчих, діагностико-рефлексивних): завдань-ситуацій, ситуацій-тренінгів «Лідерські навички», «Створення ефективної команди», практичних задач (з елементами творчості, з правом вибору варіантів виконання, з неповними ситуаційними даними), індивідуального економічного завдання (обговорення і реалізація проєкту міні-підприємства), дискусій-діалогів

«Точки дотику в діяльності вчителя і менеджера», «Як зробити освітній бізнес ефективним», «Підприємницька діяльність педагога в освітніх закладах», навчально-ділових ігор.

Ефективність педагогічних умов доведено результатами формувального експерименту: зміна в рівнях сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи проявилася в якісних показниках: значно більше респондентів ЕГ виявили здібності використовувати інтегровані наукові знання при поясненні сутності економічних процесів, проявили більш розвинене економічне мислення, розширили коло вмінь, необхідних для організації економічної діяльності. Крім того, помітно зріс рівень внутрішньої мотивації, який проявився в більш свідомому ставленні до навчання та зацікавленості в отриманні загальнотеоретичних економічних знань.

Проведене дослідження показало значущість упровадження його результатів у практику ЗВО та початкової школи, але воно не вичерпує повністю змісту проблеми. Дослідження можна продовжувати за такими напрямками: підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування моральних якостей молодших школярів під час економічного виховання; формування основ економічної культури молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова Г. М., Дембицька Н. М., Москаленко В. В. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства : монографія. Київ : ППП, 2005. 307 с.
2. Аверьянова Л. Н. Экономическая подготовка в условиях рыночных отношений. Москва : [Б. и.], 2007. 278 с.
3. Авраменко О. О. Соціалізація особистості як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 5. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadps_2013_5_3.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
4. Алфёрова М. Л. Формирование экономической культуры младших школьников в процессе дополнительного образования : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 1999. 173 с.
5. Андрійчук В. В. Підготовка майбутніх учителів до формування фінансової грамотності учнів початкової школи. *Мистецтво наукової думки*. 2019. № 8. С. 101–104.
6. Арнольдов А. И. Человек и мир культуры. Введение в культурологию. Москва : Изд-во МГИК, 1992. 240 с.
7. Асадулаева С. А. Организационно-педагогические условия формирования основ экономической культуры младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Махачкала, 2015. 177 с.
8. Бажина О. В. Дидактические условия подготовки будущих учителей начальных классов к осуществлению экономического образования школьников : в процессе обучения технологии : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Брянск, 1998. 202 с.
9. Байкачова К. В. Сучасний стан і проблеми економічної освіти молодших школярів. *Сучасні інформаційні*

- технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2012. Вип. 32. С. 75–79.
10. Балакірева О. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум.* 2007. № 2. С. 7–19.
 11. Балашов К. А. Организационно-дидактические условия формирования экономической культуры будущих учителей экономики и предпринимательства : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Магнитогорск, 2000. 193 с.
 12. Барда С. І. Роль ігрової діяльності у системі дошкільної та початкової освіти. *Дитинство XXI століття: інноваційна освіта* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кременчук, 10–11 жовт. 2019 р.). Кременчук : Методичний кабінет, 2019. С. 72–75.
 13. Бекон Ф. Избранные сочинения : в 2 т. / пер. с англ. З. Е. Александровой, А. Н. Гутермана, С. Красильщикова, Е. С. Лагутина, Я. А. Федорова. 2-е изд. Москва : Мысль, 1978. Т. 2. 575 с.
 14. Бикова Т. Б. Підготовка студентів закладів вищої педагогічної освіти до творчої реалізації основних трудових функцій вчителя початкових класів нової української школи. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 13 бер. 2020 р.). Кременчук : Методичний кабінет, 2020. С. 136–139
 15. Бібік Н. М. Нова українська школа : poradnik dla vchytel'ya / za red. N. M. Bibik. Kyiv : TOB «Vydavnychyy dim «Plyady», 2017. 206 s.
 16. Біленко І. Початкова школа в контексті інноваційних освітніх змін. Використання сучасних технологій, форм та методів у початковій освіті. *Методист.* 2017. № 2. С. 3–7.
 17. Біницька К. М. Тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової освіти у країнах Східної Європи : дис. ... д-ра пед. наук :

- 13.00.01. Тернопіль, 2018. 510 с.
18. Божко О. Програма з курсу «Основи економічних знань». *Початкова освіта*. 2003. № 31. С. 2–3.
 19. Болдіна О., Саган О. Інтегрований підхід до формування економічної грамотності в учнів початкової школи. *Таврійський вісник освіти*. 2006. № 1. С. 40–45.
 20. Бондар В. І. Теоретико-методологічні та технологічні основи модернізації системи підготовки вчителя. *Педагогічна і психологічна науки в Україні*. 2012. Т. 1 : Загальна педагогіка та філософія освіти. С. 291–302.
 21. Бондаренко Г. Л., Ващенко О. М. Професійна підготовка вчителя початкових класів у контексті євроінтеграційних змін : теоретичний аналіз. *Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Умань, 7–8 жовт. 2020 р.). Умань, 2020. С. 15–19.
 22. Бондарчук Н. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2008. № 41. С. 103–106.
 23. Боровикова Т. В. Педагогические основы формирования экономической культуры школьников : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Пермь, 2000. 382 с.
 24. Боровитина Н. М. Значение экономического образования школьников для формирования экономической культуры общества. *Молодой ученый*. 2011. № 10, Т. 1. С. 119–121.
 25. Будник О. Економічні якості в структурі особистісно-професійних характеристик майбутнього фахівця. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 3. С. 66–75.
 26. Будник О. Б. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2015. 552 с.

27. Булавенко С. Застосування методики критичного мислення на уроках економіки. *Географія та основи економіки в школі*. 2004. № 1. С. 17–19.
28. Булавенко С. Д. Вплив економічної освіти на формування соціальної активності учнів початкових класів. *Молодий вчений*. 2019. № 5.2. С. 116–121.
29. Валиева З. А., Розов В. К., Барило И. А., Кулакова Н. П. Роль семьи в экономическом воспитании детей. Москва : Академия, 2008. 264 с.
30. Варецька О. Застосування міжпредметних зв'язків програмного курсу початкової школи з економікою. *Початкова школа*. 2005. № 10. С. 17–20.
31. Варецька О. В. Підготовка учителів початкових класів до економічного виховання школярів у системі післядипломної педагогічної освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2008. 23 с.
32. Варецька О. В. Початки економіки. 4 клас : навч.-метод. посіб. для вчителя. Запоріжжя : Просвіта, 2014. 136 с.
33. Васянович Г. П. Модернізація педагогічної освіти як основа інтенсифікації професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя початкових класів. *Вибрані твори : зб. наук. пр. : в 6 т.* Львів : Сполом, 2012. Т. 6. С. 314–320.
34. Веремійчик І. В. Уроки трудового навчання : 1 клас : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 128 с.
35. Вінник Н. І. Сучасні інформаційні технології у формуванні економічної культури майбутнього вчителя : метод. реком. URL : http://iprood.com.ua/data/NDR/Information_technology/2013_Vinnyk_recommended.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
36. Володина М. Б. Формирование экономических представлений у младших школьников. *Молодой ученый*. 2014. № 6. С. 684–685.
37. Галушка З. І. Фактори формування економічної культури українського суспільства. *Економічна теорія*.

2008. № 1. С. 22–29.
38. Гаргаун Н. М. Модель організаційно-методичної системи формування економічної культури молодших спеціалістів техніків-електриків у процесі фахової підготовки. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19, Т. 1. С. 62–65.
39. Гаргаун Н. М. Формування економічної культури молодших спеціалістів техніків-електриків у процесі фахової підготовки в коледжі. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2019. Вип. 71. С. 61–65.
40. Гречаник Н. І. До сутнісної характеристики формування культурологічної компетентності майбутніх учителів початкової школи. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19, Т. 1. С. 78–81.
41. Григорьева С. Г. Подготовка будущих учителей начальных классов к инновационной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2003. 211 с.
42. Гуревич П. С. Философия культуры. 2-е изд. Москва : Аспект-Пресс, 1995. 218 с.
43. Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. Становлення економічної культури молоді в умовах шкільної освіти : метод. реком. Київ : Педагогічна думка, 2015. 103 с.
44. Демченко О. П. Виховні ситуації в особистісно зорієнтованому просторі початкової школи : монографія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2014. 416 с.
45. Джагаева Т. Е. Формирование экономической культуры личности в условиях региональной образовательной системы (на примере Республики Южная Осетия) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Владикавказ, 2006. 439 с.
46. Дияк В. В. Критерії, показники та рівні сформованості соціально-економічної компетентності курсантів і слухачів національної академії державної прикордонної служби України. *Інноваційна педагогіка*.

2019. Вип. 19, Т. 1. С. 90–93.
47. Діхнич К. Педагогічна практика майбутніх учителів початкової школи в умовах реалізації концепції нової української школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 4. С. 32–43.
48. Дрокіна А. С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до професійної діяльності в умовах інформатизації освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2016. Вип. 5. С. 67–76.
49. Економічна енциклопедія : в 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ : Академія, 2000. Т. 1. 863 с.
50. Єфременко Т. Економічна культура населення сучасної України (за матеріалами експертного опитування). *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 4. С. 174–190.
51. Жидецька Н. М. Шляхи розвитку професіоналізму майбутніх учителів початкових класів в умовах нової української школи. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 13 бер. 2020 р.). Кременчук : Методичний кабінет, 2020. С. 84–86.
52. Завгородня А. І. Системоутворюючі категорії економічної компетентності. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія*. 2015. № 1. С. 113–118.
53. Зайчук В. О. Розвиток мислення у процесі засвоєння економічних знань. Київ : Навчальна книга, 2003. 88 с.
54. Земка О. В. Формування економічного мислення майбутніх педагогів як нагальна вимога суспільства *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 13 бер. 2020 р.). Кременчук : Методичний кабінет, 2020. С. 70–73.

55. Земляченко Л. В. Экономическое образование учащихся начальных классов (на материале факультатива по экономике) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Саранск, 2001. 215 с.
56. Игнатьева Н. Г. Формирование экономической культуры у студентов педвуза как компонента их профессиональной компетентности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Чебоксары, 2007. 188 с.
57. Іващенко М. В. Економічна поведінка як чинник інституціональних перетворень : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.01. Харків, 2011. 16 с.
58. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення в закладах загальної середньої освіти навчальних предметів та організації освітнього процесу в 2018–2019 навчальному році. *Початкова школа*. 2018. № 8. С. 1–15.
59. Калаур С. М. Безперервність соціально-економічної підготовки студентів як вимога сьогодення. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19, Т. 1. С. 118–121.
60. Канбекова Р. В. Профессиональная подготовка учителя широкого профиля для начальной школы : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Стерлитамак, 2003. 322 с.
61. Карбовнічек І. Початкове навчання в перспективі Європейської інтеграції. *Початкова школа*. 2003. № 12. С. 52–54.
62. Каргаполов В. Е. Экономическая культура человека, общества и государства. *Современные проблемы науки и образования*. 2006. № 3. С. 103–104.
63. Касараба В. Методи економічного виховання в школі. *Борщівський НВК «Загальноосвітній навчальний заклад І–ІІІ ст. № 3 – гімназія ім. Романа Андріяшика»*. URL : https://school3ra.ucoz.ua/publ/metodi_ekonomichnogo_vikhovannja_u_shkoli/1-1-0-9 (дата звернення: 12.11.2020).
64. Кашуба Л. Економічне навчання молодших школярів за програмою «Цікава економіка». *Науковий часопис*.

2012. № 3–4. С. 31–37.
65. Кашуба Л. В., Черешнюк О. А. Формування економічної компетентності дітей у процесі наступності (заклад дошкільної освіти – початкова школа). *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*. 2018. Вип. 7. С. 123–139.
66. Кашуба Л., Чабан Н., Черешнюк О. Економічна соціалізація молодших школярів в умовах євроінтеграції. *Вісник Львівського університету. Серія: педагогічна*. 2016. Вип. 30. С. 33–42.
67. Киргуева Ф. Х. Подготовка учителя начальных классов в системе многоуровневого образования на основе компетентностного и полилингвального подходов : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Владикавказ, 2010. 425 с.
68. Киричук Т. В. Особистісно орієнтований підхід до дитини в освітньому просторі ДНЗ. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 14. С. 28–32.
69. Кицкай Л. І. Економічна культура як складова економічної освіти. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Філософія. Психологія. Педагогіка. 2007. № 3, Ч. 2. URL : http://novyn.kpi.ua/2007-3-2/09_Kickai.pdf (дата звернення: 12.11.2020).
70. Кінах Н. В. Структура економічної компетентності педагога нової української школи. *Science Review*. 2017. No. 7, Vol. 4. P. 52–54.
71. Коваленко Є. І. Економічне виховання молодших школярів. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Ніжин, 17 жовт. 2019 р.). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 95–97.
72. Коваленко О. В. Формування економічної культури студентів ВНЗ як педагогічна проблема. *Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2011. Вип. 60. С. 138–140.
73. Коваль Т. О. Професійна підготовка майбутнього

- вчителя початкових класів у контексті парадигмального оновлення сучасної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 3. С. 390–398.
74. Коган А. Н. Человек и его судьба. Москва : Мысль, 1988. 283 с.
75. Когут А. О. Теоретичний аналіз понятійно-термінологічного апарату дослідження готовності майбутніх учителів до організації індивідуальної роботи учнів початкової школи. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія*. 2017. № 277. С. 118–123.
76. Комар О. А. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інтерактивних технологій: теоретико-методичні основи : [монографія]. Умань : РВУ «Софія», 2008. 332 с.
77. Комаровська В. Л. Особливості економічної свідомості студентів вищих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ, 2006. 291 с.
78. Кондратенко Т. М. Формирование основ экономической культуры младших школьников в учебной деятельности : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2002. 200 с.
79. Концепція педагогічної освіти (схвалена колегією МОН України 23.12.1998 р., протокол №17 / 1–5). *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1999. № 8. С. 8–23.
80. Корнійчук О. Е. Еволюція формування економічного мислення. *Педагогіка і психологія*. 2006. № 1. С. 22–29.
81. Коробай У., Якимович О. Педагогічні умови формування соціально-економічних знань студентів. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2018. Вип. 1. С. 82–87.
82. Корольова Л. М. Підготовка майбутніх учителів до розвитку креативних здібностей учнів у навчально-виховній діяльності початкової школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Запоріжжя, 2019.

- 23 с.
83. Костюкова О. Безперервність розвитку економічної культури особистості у системі освіти. *Нова педагогічна думка*. 2013. № 1.2. С. 123–126.
84. Кравцова А. О. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації групових форм пізнавальної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Кривий Ріг, 2019. 219 с.
85. Крижановський А. І. Формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи з використанням веб-технологій у педагогічних коледжах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2017. 264 с.
86. Кропачева Т. Б. Система підготовки будучого учителя к активизации образовательного процесса в начальной школе : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. Москва, 2010. 344 с.
87. Крупський О. П. Економічна культура як фактор інноваційного розвитку економіки країни. *Інноваційна економіка*. 2012. № 9. С. 56–60.
88. Куц І. Ю., Шевчук М. О. Компонентна структура ключових компетентностей учнів молодшого шкільного віку. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Ніжин, 17 жовт. 2019 р.). Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 118–119.
89. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин : Валгус, 1980. 335 с.
90. Лавренко О. В. Моральність та економічна культура студентської молоді. *Науковий вісник УМО «Педагогіка»*. 2017. Вип. 3. С. 1–13.
91. Лавренко О. В. Морально-ціннісні орієнтації економічної соціалізації студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*. 2017. Вип. 46, Т. I. С. 45–50.
92. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность.

Москва : Политиздат, 1986. 304 с.

93. Лобко О. Б. Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. *Вісник Полтавської державної аграрної академії*. 2010. № 3. С. 195–198.
94. Лодатко Є. Формування економічної компетентності майбутнього вчителя у контексті викликів нової української школи. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2018. № 1. С. 216–224.
95. Локшина О. Трансформаційні процеси в початковій школі освіти країн Євросоюзу : перспективні ідеї для України. *Початкова школа*. 2015. № 5. С. 37–39.
96. Луконина С. А. Подготовка студентов педагогического колледжа к экономическому воспитанию младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2004. 216 с.
97. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука. Москва : Мысль, 1983. 284 с.
98. Марчій-Дмитраш Т. М. Педагогічні умови підготовки майбутніх учителів до організації навчальної діяльності учнів початкової школи. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка*. 2011. Вип. 2. С. 44–49.
99. Матвієнко О. Тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в Україні в контексті інтеграції до світового педагогічного простору. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2015. Вип. 53. С. 381–387.
100. Матвісів Я., Федорович А. Педагогічні засади економічної освіти та виховання сучасної української молоді. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2006. № 2. С. 23–27.
101. Медянцева С. Г., Кавкаева Н. В. Экономическая культура студентов в условиях рыночной экономики. *Высшее образование для XXI века*. 2005. № 4. С. 74–79.
102. Мельникова О. В. Зміст економічної освіти в

початковій школі та пріоритети її формування в Україні. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 10. С. 84–88.

103. Мельничук Т. І. Соціально-психологічні особливості економічного самовизначення студентів у сфері зайнятості в умовах суспільних змін. *Актуальні проблеми психології*. 2019. Вип. 52, Т. I. С. 55–61.
104. Мехедова О. А. Межпредметное взаимодействие в подготовке будущих учителей к экономическому воспитанию школьников (на примере гуманитарных дисциплин) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Брянск, 2004. 260 с.
105. Міщенко О. О. Економічна культура особистості та її соціалізуюча функція. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2007. Т. IX, Ч. 1. С. 265–271.
106. Міщенко О. О. Економічна культура особистості як результат економічної соціалізації. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Вип. 13, Ч. 1. С. 265–272.
107. Міщенко О. О. Соціально-психологічні детермінанти економічної культури студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2011. 19 с.
108. Москаленко В. В. Особливості соціально-психологічних чинників економічної культури особистості. *Соціальна психологія*. 2006. № 5. С. 26–39.
109. Москаленко В. В. Соціально-психологічні засади економічної культури особистості. *Соціальна психологія*. 2007. № 4. С. 3–16.
110. Москаленко В. В., Міщенко О. В. Соціально-психологічні детермінанти економічної культури студентської молоді. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Вип. 13, Ч. 1. С. 261–269.
111. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект : [монографія]. Київ :

- Центр соціальних комунікацій, 2012. 348 с.
112. На допомогу вчителю початкових класів. 3 клас. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 160 с.
113. Неустроева Е. Н. Педагогическое обеспечение экономического образования учащихся начальных классов (на материале Республики Саха (Якутия)) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Якутск, 2007. 161 с.
114. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін. Київ : МОН України, 2016. 34 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20sere dna/ nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 12.11.2020).
115. Новик І. М. Особливості підготовки майбутніх учителів початкової школи до діагностування пізнавального інтересу учнів першого класу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 16. С. 193–199.
116. Нуртдинова А. А. Формирование экономической культуры у младших школьников в условиях интеграции учебной и внеучебной работы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 2000. 171 с.
117. Огієнко О. І., Калюжна Т. Г., Красильник Ю. С. та ін. Підготовка сучасного вчителя: інформаційно-технологічне забезпечення : монографія / за ред. О. І. Огієнко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 224 с.
118. Олійник А. П., Коваль Н. М. Використання моделювання у педагогічному процесі вищої школи як засобу професійно-особистісного розвитку майбутнього вчителя початкової освіти. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 13 бер. 2020 р.). Кременчук : Методичний кабінет, 2020. С. 127–132.
119. Орлова Е. О. Культурологические аспекты подготовки учителя начальной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Великий Новгород, 2000. 175 с.

120. Падалка О. С. Професійно-економічна підготовка майбутніх учителів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 47 с.
121. Падалка О. С., Шпак О. Т., Приступа В. В. Дидактико-математичні основи формування економічної компетентності : навч. посіб. Київ : Видво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. 239 с.
122. Паламарчук О. М. Соціально-психологічні умови формування еколого-економічної культури підприємця : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Київ, 2006. 22 с.
123. Пачковський Ю. Підприємницька поведінка: теоретико-методологічні аспекти. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 1. С. 57–63.
124. Перенчук А. І. Формування економічних компетенцій молодших школярів як педагогічна проблема. *Підготовка сучасного педагога дошкільної та початкової освіти в умовах розбудови Нової української школи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Херсон, 19–20 квіт. 2018 р.). Херсон : ТОВ «Борисфен-про», 2018. С. 170–172.
125. Пилипенко В., Титарчук М. Економічна культура та просвіта населення за умов ринкових перетворень. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 1999. № 2. С. 166–174.
126. Поплавська Ж., Поплавський В. Економіко-філософські аспекти людського капіталу. *Вісник НАН України*. 2002. № 12. С. 14–21.
127. Початкова освіта / уклад. О. М. Топузов, А. В. Лотоцька, О. В. Онопрієнко. Київ : УОВЦ Орion, 2018. 160 с.
128. Пришляк О. Ю. Удосконалення професійної підготовки педагогів України у контексті прогресивних ідей зарубіжного досвіду. *Порівняльна професійна педагогіка*. 2013. № 1. С. 269–274.
129. Про затвердження Державного стандарту

- початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.11.2020).
130. Про затвердження концепції розвитку педагогічної освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2018 р. № 776. URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-konceptsiyi-rozvitku-pedagogichnoyi-osviti> (дата звернення: 12.11.2020).
131. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» : Наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2018 р. № 1143. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1143732-18#Text> (дата звернення: 12.11.2020).
132. Пронікова І. В. Проблеми економічної освіти та виховання учнів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки.* 2015. Вип. 125. С. 102–104.
133. Проніна А. Формування основ економічної культури у молодших школярів. *Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Вінниця, 19–20 квіт. 2018 р.). Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. Вип. 7. С. 193–195.
134. Пфлюг В. П. Педагогические основы формирования экономической культуры как условия социализации личности младшего школьника в образовательном процессе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2004. 208 с.
135. Разуменко Д. О. Формування економічної культури майбутніх учителів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2007. 21 с.
136. Рамазов М. Б. Экономическое воспитание школьников. *Педагогика.* 2005. № 12. С. 97–101.

137. Раскина С. В. Управление подготовкой будущих учителей к осуществлению экономического образования младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Челябинск, 2001 186 с.
138. Реброва Г. О. Сутність та компонентна структура економічної культури майбутнього вчителя. *Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Серія: Педагогічні та історичні науки.* 2014. Вип. 117. С. 136–144.
139. Романишина Л. М., Конох А. П., Особливості формування професійної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. *Вісник Запорізького національного університету.* 2012. № 1. С. 90–94.
140. Русскін В. В. Соціалізація особистості: специфіка соціологічного підходу. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія: Соціологія.* 2008. Т. 84, Вип. 71. С. 76–81.
141. Савина Е. В. Формирование базисных элементов экономической культуры младших школьников в учебном процессе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Челябинск, 1999. 160 с.
142. Савченко О. Компетентнісна спрямованість нових навчальних програм для початкової школи. *Гірська школа Українських Карпат.* 2015. № 12–13. С. 38–43.
143. Салогуб О. В. Економічна культура як риса сучасного фахівця з менеджменту. *Науково-методична конференція викладачів, співробітників і студентів : тези доповідей : у 2 ч. (Конотоп, 28 квіт. 2011 р.).* Суми : СумДУ, 2011. Ч. 1. С. 174–175.
144. Сапожников С. В. Професіоналізм майбутнього вчителя початкових класів у вимірі сьогодення. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія.* 2018. № 2. С. 34–39.
145. Сасова І. А., Падалка О. С., Шпак О. Т. Економічна підготовка учнів шкіл : навч. посіб. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2000. 87 с.

146. Свіржевський М. П. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до економічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2003. 22 с.
147. Сигида С. В. Уроки економіки у початковій школі. *Економіка*. 2005. № 2. С. 21–22.
148. Сирота Л. В. Психологічні аспекти готовності вчителя до роботи в новій українській школі. *Актуальні питання сучасної педагогіки: творчість, майстерність, професіоналізм* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 13 бер. 2020 р.). Кременчук : Методичний кабінет, 2020. С. 156–160.
149. Сич В. О. Соціально-психологічні чинники економічного самовизначення студентської молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. Київ, 2014. 20 с.
150. Слободянюк Н. Основи економічних знань у початкових класах. *Початкова школа*. 2003. № 11. С. 20–21.
151. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. под ред. В. С. Афанасьева. Москва : Соцэкгиз, 1962. 250 с.
152. Собчук-Ліва А. Аналіз концептуальних підходів підготовки вчителя початкової школи. *Молодь і ринок*. 2017. № 8. С. 160–167.
153. Стеблюк С. Формування економічної компетентності у майбутніх фахівців в умовах коледжу. *Освітологічний дискурс*. 2018. № 3–4. С. 271–282.
154. Стеблюк С. В. Соціологічні аспекти формування економічної культури майбутніх фахівців сфери кооперації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2011. Вип. 23. С. 177–179.
155. Студінський В. А. Економічна поведінка в трансформаційній економіці : курс лекцій. Київ : Фенікс, 2010. 263 с.
156. Сур'як А. В. Основи економічної культури : навч.

- посіб. Київ : Кондор, 2004. 256 с.
157. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев : Радянська школа, 1969. 245 с.
158. Сысоева А. А. Формирование экономической культуры студентов педвуза как условие их профессиональной подготовки : дис. ... канд. пед. наук. Тула, 1998. 178 с.
159. Тайлор Э. Б. Первобытная культура / пер. с англ. Д. А. Коропчевского. Москва : Политиздат, 1989. 572 с.
160. Тандир Л. В. Формування економічної культури студентів промислово-економічного коледжу в професійній підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2009. 22 с.
161. Товканець Г. В. Педагогічний аналіз завдань вищої економічної освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 31. С. 182–185.
162. Тодріна І., Євсєєв С. Економічна освіта й економічна культура суспільства: сутність та особливості. *Новий колегіум.* 2016. № 4. С. 20–25.
163. Филипповская Т. В. Формирование экономической культуры учащихся в процессе преподавания гуманитарных и социально-экономических дисциплин : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Екатеринбург, 2000. 321 с.
164. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : Политиздат, 1991. 559 с.
165. Философский энциклопедический словарь / редкол.: Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. Москва : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
166. Формування економічного мислення молодших школярів. Методичні знахідки вчителів початкових класів з поглибленим вивченням основ економіки / упоряд. О. В. Палига, М. В. Джус. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 136 с.

167. Фридман С. О. Подготовка студентов педагогического колледжа к формированию экономической культуры младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Москва, 2008. 152 с.
168. Хейне П. Экономический образ мышления / пер. с англ. под ред. Б. Пинскера. Москва : Дело, 1993. 704 с.
169. Хесс К. Так устроен мир: экономика для юношества / пер. с англ. под ред. Ю. Б. Кочеврина. Москва : Дело; СаШаху, 1992, 96 с.
170. Химинець А. Формування еколого-економічних цінностей та компетенцій в учнів початкової школи : європейський вимір. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. 2018. Вип. 1. С. 190–201.
171. Химинець В. В., Химинець А. О. Формування еколого-економічних цінностей в учнів початкової школи. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 1. С. 161–165.
172. Чабан Д. Б. Дослідження економічної свідомості у вітчизняній та зарубіжній соціально-психологічній літературі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. Вип. 13, Ч. 1. С. 418–426.
173. Черненко Г. М. Інноваційні підходи в професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи. *Науковий огляд*. 2016. Т. 3, № 24. С. 1–9.
174. Чернер С. А. Теория и практика личностно ориентированной социально-экономической подготовки школьников : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва, 1998. 40 с.
175. Чичук В. М. Нові підходи до підготовки вчителів початкових класів у контексті євроінтеграційних процесів. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2011. Вип. 8. С. 294–299.
176. Чучаліна Ю. Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи: сутність та проблеми. *Vzdelávanie a spoločnosť V / R. Bernátová, T. Nestorenko (eds.)*. Prešov, 2020. P. 269–272.
177. Чучаліна Ю. М. Бізнес-центр як ефективна форма виховання економічної культури студентів. *Інноваційна*

- педагогіка*. 2020. Вип. 27. С. 180–185.
178. Чучаліна Ю. М. Економічна культура в структурі загальної культури особистості. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Педагогіка та психологія*. 2019. Вип. 2. С. 164–169.
179. Чучаліна Ю. М. Критерії та рівні сформованості економічної культури майбутнього вчителя. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 4. С. 183–191.
180. Чучаліна Ю. М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до економічного виховання учнів. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2020. Вип. 1, Ч. 2. С. 158–163.
181. Чучаліна Ю. М. Поняття «економічна культура» та його проєкція на педагогічний ЗВО. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 25, Т. 2. С. 174–178.
182. Чучаліна Ю. М. Сутність та проблеми формування економічної культури майбутніх учителів. *Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Умань, 7–8 жовт. 2020 р.). Умань, 2020. С. 62–67.
183. Чучаліна Ю. М. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів початкових класів до економічного виховання учнів. *Формування особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи*: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Умань, 27–28 вересня 2017 р.). Умань, 2017. С. 159–162.
184. Чучаліна Ю. М. Формування економічної культури як соціально-педагогічна проблема. *Здобутки молодих науковців*: збірник наукових праць / гол. ред. О. А. Комар. ред. кол. Байдюк Л. М. [та ін.]: Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 188–191.
185. Шадріна Н. В. Формирование экономической культуры будущего учителя технологии и предпринимательства: дис. ... канд. пед. наук:

- 13.00.08. Нижний Новгород, 2005. 229 с.
186. Шайгородський Ю. Динаміка економічних цінностей в умовах ринкових трансформацій. *Політичний менеджмент*. 2011. № 6. С. 145–157.
187. Шевырева Т. П. Формирование нравственных качеств младших школьников в процессе экономического воспитания : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Смоленск, 2012. 209 с.
188. Шейко В. М., Богуцький Ю. П. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.). Київ : Генеза, 2005. 592 с.
189. Шквир О. А. Теоретичні і методичні засади ступеневої підготовки майбутніх учителів початкової школи до проведення педагогічних досліджень : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2018. 572 с.
190. Шпак О., Булавенко С., Примаченко Н. Початкова економічна освіта – важлива ланка підготовки особистості до життя. *Молодь і ринок*. 2018. № 6. С. 17–22.
191. Юрченко О. Особливості підготовки майбутнього вчителя початкової школи до формування соціальної компетентності: теоретичні основи *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2015. № 11. С. 122–129.
192. Ярова О. Б. Тенденції розвитку початкової освіти в країнах Європейського Союзу (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Київ : Педагогічна думка, 2018. 410 с.
193. Vačová D., Popovičová B. Initial teacher training programmes in Slovakia and England : University of Prešov and University of Bolton. *English Matters VI (a collection of papers)* / Z. Straková (ed.). Prešov, 2015. P. 7–22.
194. Chuchalina Y. Training future primary school teachers for economic upbringing of pupils in the context of globalization processes. *Pedagogy and Education Management Review*. Issue 1. Tallinn, 2020. P. 33–38.

195. Colby A., Ehrlich Th. Educating citizens. San Francisco : Jossey-Bass, 2003. 332 p.
196. Darling-Hammond L., Lieberman A. Teacher Education around the World : Changing Policies and Practices (Teacher Quality and School Development). London : Routledge, 2012. 216 p.
197. Davidson N., Major C. H. Boundary crossing : Cooperative learning, collaborative learning, and problem-based learning. *Journal on Excellence in College Teaching*. 2014. No. 25. P. 7–55.
198. Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Communication from the European Commission. Brussels, 2010. 37 p. URL : <https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf> (дата звернення: 12.11.2020).
199. Fertik M., Thompson D. C. The Reputation Economy : How to Optimize Your Digital Footprint in a World Where Your Reputation Is Your Most Valuable Asset. New York : Crown Business, 2015. 256 p.
200. Kottak C. P. Cultural Anthropology. New York : McGraw-Hill, 1991. 396 p.
201. Smibert A., Abbott R., Macdonald D., Hogan A., Leong G. School, community, and family working together to address childhood obesity : Perceptions from the KOALA lifestyle intervention study. *European Physical Education Review*. 2010. Vol. 16. P. 155–170.
202. Wiliam D., Harrison C., Black P. Assessment For Learning: Putting it into Practice. London : Open University Press, 2003. 152 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкети, тести для аналізу стану формування економічної культури в закладах освіти

Додаток А1

Анкета для керівників закладів загальної середньої освіти

1. Чи вважаєте Ви за необхідне провадження економічної освіти в початковій школі?
 - так, оскільки...
 - ні, оскільки...
2. Які з нижче названих форм економічної освіти молодших школярів Ви вважаєте найбільш доцільними? Пронумеруйте за ступенем значущості.
 - інтегровані уроки технології та економіки;
 - уведення елементів економічних знань у зміст інших предметів загальноосвітнього циклу;
 - факультативні заняття з економіки;
 - організація гурткової роботи;
 - позакласні заходи.
3. Оцініть готовність учителів до провадження економічної освіти в початковій школі та виберіть відповідний варіант відповіді:
 - достатньо підготовлені;
 - недостатньо підготовлені;
 - абсолютно не готові.
4. Які з наведених нижче факторів, на Вашу думку, ускладнюють провадження економічної освіти в початковій школі? Пронумеруйте за ступенем значущості.
 - відсутність у вчителів інтересу до економічної освіти;

- недостатня підготовленість учнів до засвоєння економічних знань і вмінь;
 - надмірна завантаженість дітей навчальною інформацією;
 - низький рівень методичної підготовки з економіки вчителів початкових класів;
 - низький рівень економічної підготовки вчителів;
 - невпевненість педагогів у власних здібностях провадження економічної освіти молодших школярів.
5. Які чинники, на Ваш погляд, сприяють економічній соціалізації молодших школярів?
- спілкування в сім'ї, з однолітками;
 - навчання в школі;
 - участь в економічній діяльності;
 - перегляд телевізійних передач, читання літератури за темою.

Додаток А2

Анкета

для вчителів початкової школи

1. Що Ви вважаєте економічною освітою учнів молодших класів?
2. Чи вважаєте Ви за доцільне вивчення молодшими школярами основ економічних знань? Чому?
3. Якщо ваша відповідь на питання 2 ствердна, уточніть, будь ласка, чи вважаєте Ви за доцільне вивчення молодшими школярами основ економічних знань:
 - на спеціальних уроках економіки;
 - під час інтеграції з іншими предметами курсу початкової школи;
 - у позакласній роботі;
 - у сім'ї;
 - ваш варіант відповіді.
4. Чи володієте Ви достатніми знаннями, щоб самостійно

вести курс економічної підготовки молодших школярів?

5. Чи доводилося Вам у своїй педагогічній практиці повідомляти молодшим школярам знання з економіки?
6. Як часто на уроках Ви використовуєте матеріал економічного змісту?
7. У чому відчуваєте труднощі при проведенні уроків з економічним змістом?

Додаток АЗ

для здобувачів вищої освіти

Анкета 1

1. Наскільки активно Ви стежите за станом економіки в країні?
 - цікавлюся постійно;
 - цікавлюся, але не регулярно;
 - практично не цікавлюся.
2. Звідки Ви зазвичай дізнаєтеся про події економічного життя країни?
 - з газет і журналів;
 - з ТВ- і радіопередач;
 - на заняттях з економіки;
 - зі спеціальної літератури.
3. Чи обговорюєте Ви питання економіки з друзями і знайомими?
 - так, часто;
 - так, але рідко;
 - ні.
4. Які матеріали газет на економічні теми Ви зазвичай читаете з особливим інтересом? Респондентам запропоновані варіанти:
 - валютні курси;
 - темпи інфляції;
 - економічні реформи в Україні;
 - механізми ціноутворення.

5. Чи хотіли б Ви поліпшити свої знання з економіки?
 - так, поза сумнівом;
 - так, але не особливо;
 - ні;
 - не думав про це.
6. Якщо Ви хочете поповнити свої знання з економіки, то з яких питань? (напишіть)
7. Як би Ви оцінили свої знання про стан економіки?
 - добре знаю;
 - середньо знаю;
 - слабо знаю;
 - важко визначити.
8. Які найважливіші економічні проблеми стоять перед нашою країною? (напишіть)
 - подолання затяжної кризи в економіці;
 - стабілізація гривні;
 - погашення заборгованостей по зарплаті і пенсіям;
 - важко відповісти.
9. Як Ви вважаєте, чи зможете Ви повною мірою реалізувати свій творчий хист на роботі в сучасних соціально-економічних умовах?
 - так;
 - не завжди;
 - ні;
 - важко відповісти.
10. Якщо Вам будуть створені більш сприятливі умови для роботи, чи зможете Ви реалізувати свій творчий хист з великим ефектом?
 - зможу;
 - ймовірно, зміг би;
 - навряд чи;
 - важко визначити.
11. Що конкретно необхідно зробити, щоб Ви могли працювати ефективніше?
 - підвищити оплату праці;
 - надати велику творчу свободу, можливість проявляти ініціативу;

- немає відповіді.
12. Як Ви думаєте, якщо Ви станете працювати краще, чи збільшиться Ваш заробіток?
- думаю, що так;
 - мабуть, так;
 - ні;
 - важко відповісти.
13. Ґрунтуючись на своїх спостереженнях, скажіть, чи веде погіршення роботи до зменшення заробітку?
- так, завжди;
 - так, але не завжди;
 - зазвичай ні;
 - важко відповісти.
14. Як Ви ставитесь до недоліків у роботі системи освіти?
- вважаю, що їх потрібно долати;
 - моє ставлення залежить від того, наскільки ці недоліки зачіпають мої інтереси;
 - ставлюся байдуже;
 - не думав про це.
15. Чи хотіли б Ви підвищити свій професійний рівень?
- так;
 - мабуть, хотів би;
 - немає необхідності;
 - важко відповісти.
16. Як Ви вважаєте, чи впливає стан дисципліни в колективі на ефективність його роботи?
- так, впливає;
 - впливає, але не завжди;
 - не впливає;
 - важко відповісти.
17. Як би Ви оцінили себе?
- Як фахівця:
- хороший фахівець;
 - задовільний фахівець;
 - незадовільний фахівець;
- Як організатора:
- добре організую будь-яку справу;

- можу допустити прорахунки в організації;
- слабо організую справу;
- важко відповісти.

19. Як Ви оцінюєте роль економічної освіти в передачі інформації, необхідної в економічній діяльності?

- позитивно;
- середньо;
- негативно;
- важко відповісти.

Анкета 2

1. Чи необхідні учням початкових класів ЗСО школи економічні знання про види праці, бюджет, заробітну плату, доходи та витрати сім'ї і т.п.?

- так;
- ні.

2. Хто, на Вашу думку, повинен займатися економічною освітою молодших школярів насамперед?

- учителі;
- батьки;
- засоби масової інформації.

3. Ці знання необхідно давати

- у позанавчальній діяльності;
- у процесі додаткової освіти;

– необхідно інтегрувати звичайні уроки з економічною освітою;

– необхідно в початковій школі ввести спеціальний курс економіки.

4. Які форми роботи з економічної освіти молодших школярів Ви вважаєте найбільш прийнятними та ефективними?

- урок;
- ділова гра;
- суспільно корисна праця;
- екскурсія;
- виховна година.

5. Чи необхідно спеціально готувати вчителів з проблем

економічної освіти дітей молодшого шкільного віку?

- так;
- ні.

6. Чи впевнені Ви, що Ваших знань буде достатньо, щоб дати учням повну, вичерпну відповідь на будь-яке питання, що стосується економічних проблем?

- так;
- ні.

7. Чи орієнтовані уроки на економічну освіту молодших школярів?

- так;
- ні.

8. Чи вважаєте Ви за можливе отримання знань з економічної освіти молодших школярів на «неекономічних уроках»?

Анкета 3

1. Що Ви розумієте під термінами «економічна грамотність», «економічна освіченість», «економічна компетентність», «економічна культура»?

2. Як, на Вашу думку, пов'язані економічна освіта й економічна культура?

3. Яка, на Вашу думку, роль економічної культури в професійній педагогічній діяльності?

4. На яких навчальних дисциплінах Ви «стикалися» з поняттям економічна культура?

5. Які, на Вашу думку, знання і вміння потрібні вчителям, щоб бути підготовленими до формування економічної культури в школярів?

6. Якими, на Вашу думку, якостями й особистісними особливостями повинен володіти вчитель, щоб бути готовим до формування економічної культури учнів?

7. Що, на Вашу думку, заважає формувати економічну культуру в конкретних педагогічних ситуаціях:

- а) молодим учителям?
- б) студентам-практикантам?
- в) учителям зі стажем?

Додаток Б

Таблиця

Критерії і показники сформованості економічної культури здобувачів вищої освіти

Автори	Критерії
3 компоненти	
С. Григор'єва [41, с. 84]	Мотиваційно-ціннісний, когнітивний, операційний.
О. Бажина [8, с. 93]	Мотиваційно-особистісний, науково-теоретичний, функційний.
Д. Разуменко [135, с. 16]	Сформованість мотивацій, ціннісних орієнтацій, пізнавального інтересу; знання екологічних, правових та етичних норм економічної діяльності; умінь (аналізувати і проектувати економічні ситуації, приймати оперативні рішення, здійснювати свідомий і раціональний вибір, співпрацювати в умовах конкуренції); розвивати особистісні якості (чесність, відповідальність, мобільність, діловитість, ініціативність)
О. Міщенко [107, с. 15]	Когнітивний (обізнаність у соціально-економічній сфері), афективний (ціннісно-емоційне ставлення до економічної сфери) та конативний (настановлення на певні форми економічної діяльності)
М. Свіржевський [146, с. 13]	Психологічний, теоретичний і практичний.
О. Варецька [31, с. 9]	Мотиваційний, змістовий, операційно-результативний.
О. Шквир [189, с. 455]	До кожного компонента готовності (ціннісно-мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного) виокремлено критерії, за якими здійснювалося дослідження. Критерійну базу склали три групи: особистісно-мотиваційні (емоційний, перспективний, інтелектуальний); когнітивно-дослідницькі (сформованість дослідницьких знань та педагогічного мислення); діялісно-творчі (сформованість дослідницьких умінь).
А. Крижановський [85, с. 168]	Мотиваційний, когнітивний, проектувальний.

<p>Т. Боровикова [23, с. 97]</p>	<p>Аксіологічний (розуміння феномену економічної культури розкривається при її розгляді як ціннісної установки буття як окремої особистості, так і всього суспільства, яке не в змозі розвиватися далі без певного рівня економічної культури), онтологічний (визначається і змінюється з розвитком самого суспільства, осмислюється суспільством і передається людині у вигляді його прав і обов'язків), гносеологічний (розуміння феномену економічної культури особистості передбачає постановку питань про особливості пізнання людиною цього феномена, його специфіки та можливості вивчення під час постійної зміни як самої культури, так і людини як її носія).</p>
<p>С. Луконіна [96, с. 51]</p>	<p>Мотиваційний (потребово-мотиваційна готовність); когнітивний (теоретична готовність); операційний (практична готовність).</p>
<p>Т. Шевирева [187, с. 10]</p>	<p>Пізнавальний (показує рівень економічних знань, уявлень, наявність пізнавального інтересу), мотиваційний (дозволяє робити висновки про рівень сформованості ціннісних орієнтацій, моральних якостей, мотивації вчинків і поведінки), поведінковий (характеризує досвід моральної поведінки).</p>
<p>С. Фрідман [167, с. 64]</p>	<p>Мотиваційний (підструктура спрямованості), професійно-змістовний (підструктура підготовленості), організаційно-технологічний (динамічний).</p>
<p>В. Пфлюг [134, с. 99]</p>	<p>Пізнавальний, соціально-моральний, діяльнісний.</p>
<p>А. Сисоева [158, с. 68]</p>	<p>Інтелектуальний, емоційно-ціннісний і практичний.</p>
<p>А. Нуртдинова [116, с. 115]</p>	<p>Інформаційно-пізнавальний, емоційно-ціннісний, практично-діяльнісний.</p>
<p>Е. Савина [141, с. 28]</p>	<p>Інформаційний, діяльнісний та емоційно-ціннісний.</p>
<p>Т. Шевирева [187, с. 116]</p>	<p>Пізнавальний, мотиваційний поведінковий.</p>
<p>4 компоненти</p>	

<p>С. Сапожніков [144, с. 38]</p>	<p>Ціннісно-мотиваційний компонент, що полягає в урахуванні замовлення суспільства, мети, завдань, стійкої професійної спрямованості на професію вчителя початкових класів, яка визначає мотивацію на професійне становлення особистості майбутнього педагога; пізнавально-аналітичний компонент є системою знань професійної, особистісної і загальнокультурної діяльності, фундаментальних і методико-математичних дисциплін, які розкривають зміст майбутньої професійної діяльності; технологічний компонент, який є характеристикою ступеня практичного застосування знань теоретичного, операційного характеру, а також продуктивних технологій, які реалізуються в практиці професійній діяльності майбутніх учителів початкових класів; рефлексивно-оцінювальний компонент, який визначає рівень розвитку оцінювання та самооцінювання, розуміння відповідальності за результати своєї професійної діяльності та подальше її переосмислення, спираючись на критерії, показники й рівні сформованості першооснов професіоналізму майбутніх учителів початкових класів.</p>
<p>М. Алферова [4, с. 25]</p>	<p>Потребово-мотиваційний (взаємодія економічних потреб, мотивів поведінки і діяльності), інформаційно-пізнавальний (сукупність економічних знань, які є базовим елементом економічних поглядів; економічна свідомість; переконання); особистісно-ціннісний (сукупність економічних якостей і ціннісних орієнтацій особистості) і діяльнісний (включає економічні вміння і навички особистості молодшого школяра) компоненти.</p>
<p>Г. Реброва [138, с. 141]</p>	<p>Когнітивно-операційний компонент в галузі економічної проблематики; діяльнісно-адаптаційний, що проявляється в економізації життєвого простору, включно і</p>

	професійного; ментально-ціннісний як регулятор економічних дій на основі сформованих цінностей та компонент економічного самозабезпечення, який має в економічній культурі вчителя два вектори: спрямований на себе та спрямований на формування відповідних умінь школярів.
С. Асадулаєва [7, с. 34]	Когнітивний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, емоційно-вольовий.
Н. Ігнат'єва [56, с. 34]	Когнітивний, мотиваційний, аксіологічний і діяльнісний.
О. Неустроєва [113, с. 72]	Когнітивний; мотиваційно-потребовий; діяльнісно-практичний; поведінковий.
Л. Земляченко [55, с. 10]	Когнітивний (економічні знання, уміння), мотиваційно-потребовий (потреби, мотиви економічної діяльності, ціннісні орієнтації), діяльнісно-практичний (уміння економічної діяльності економічна активність, економічно значущі якості особистості), поведінковий (економічно доцільну поведінку, комунікативні вміння).
Л. Тандир [160, с. 11]	Ціле-мотиваційний, змістовий, практично-орієнтований, професійно-орієнтований.
О. Юрченко [191, с. 128]	Когнітивно-мотиваційний – передбачає наявність знань, соціальних уявлень та системи цінностей особистості; соціальний інтелект, дивергентне мислення, творчий пошук, планування власного життєвого сценарію, знання життєвих криз, розуміння соціальної дійсності, обрання фаху тощо; рефлексивний – охоплює психічну саморегуляцію, керування почуттями, психосексуальну грамотність, самостійність, розуміння соціальних ролей, уміння відчувати тонкощі соціальної ситуації, розв'язувати проблемні ситуації, відповідальність; операційно-технологічний – характеризується наявністю певного соціального досвіду, навичок ефективної взаємодії із соціумом, уміння діяти адекватно ситуації, розмаїття технік поведінки, виконання соціальних ролей, уміння

	виходити з конфліктної ситуації тощо.
О. Мехедова [104, с. 69]	Потребово-мотиваційного (особистісного), когнітивного, операційно-практичного (діяльнісного), емоційного.
В. Дияк [46, с. 92]	Мотиваційно-світоглядний, інформаційно-змістовий, конативно-деонтологічний, особистісно-рефлексивний.
І. Куц [88, с. 118]	Мотиваційний, когнітивний, поведінковий та оціночний.
Л. Корольова [82, с. 7]	Мотиваційний, когнітивний, інструментальний і рефлексивний компоненти.
А. Кравцова [84, с. 207]	Мотиваційно-цільовий, когнітивно-пізнавальний, діяльнісно-технологічний і професійно-особистісний – з відповідними показниками. Для мотиваційно-цільового критерію характерними є такі показники: усвідомлення мети професійної діяльності; мотивація до відбору ефективних групових технологій навчання для їх реалізації в професійному середовищі; усвідомлення значущості співробітництва молодших школярів для успішної професійної діяльності; позитивна мотивація до вдосконалення вмінь співпрацювати в професійному середовищі; формулювання цілей співробітницької діяльності майбутніх вихованців; прагнення підвищувати свій професійний рівень. Когнітивно-пізнавальний критерій відображається в таких показниках: наявність знань з фахових, педагогічних, професійно-методичних та психолого-педагогічних дисциплін; знання нормативних освітніх документів; знання про групове навчання (володіння знаннями про сутність, структуру групового навчання, форми та види організацій груп, етапи, технології та можливі

	<p>труднощі в структуруванні колективної діяльності); володіння інформаційно-комунікаційними технологіями та вміння структурувати навчання з використанням змішаних форм роботи в режимі співробітництва. Формування діяльнісно-технологічного критерію передбачає наявність таких показників: наявність професійно-значущих умінь; уміння проектувати групову роботу з урахуванням вимог до діяльності в режимі інтерактивного навчання; уміння організовувати співпрацю в різних малих групах з використанням різних інформаційних джерел та в різних режимах; уміння підбирати навчальні матеріали в друкованих виданнях та інтернет-ресурсах, а також адаптувати їх до психолого-вікових особливостей молодших школярів та відповідних технологій групового навчання. Професійно-особистісний критерій ґрунтується на особистісних якостях та здатностях учителя початкової школи, що сприяють ефективному використанню групових форм навчання. Під цим кутом зору роль учителя змінюється, він переходить від функції прямого керівництва, до фасилітації й супроводу групової пізнавальної діяльності школярів.</p>
5 компонентів	
<p>Т. Кропочева [86, с. 36]</p>	<p>Мотиваційний (потреби, інтереси, мотиви, що забезпечують включення школяра в процес активного навчання та збереження активності на всіх етапах навчальної діяльності); орієнтовний (прийняття учнем мети навчальної діяльності, її планування і прогнозування); змістово-операційний, система провідних знань (уявлення, факти, поняття, правила, закони, теорії) і способи навчання (дії і операції як інструмент отримання, переробки і зберігання інформації); енергетичний (увага, воля, емоції); рефлексивний (самоконтроль і</p>

	самооцінка результату і ходу виконання дій, оцінка себе в діяльності з урахуванням оцінки інших; саморегулювання і корекція навчання, самоврядування вченням в цілому).
О. Будник [26, с. 440]	Мотиваційний, когнітивний, соціально-комунікативний, діяльнісно-технологічний та морально-естетичний.

Додаток В

МЕТОДИКИ

для визначення рівнів сформованості економічної культури майбутніх учителів початкової школи

Додаток В1

Методики

для визначення рівнів сформованості аксіологічно-мотиваційного критерію економічної культури майбутніх учителів початкової школи
(анкети, тести, опитувальники, завдання)

Анкета 1

1. Які завдання, на Ваш погляд, має вирішувати вища освіта?
 - забезпечувати глибокі знання з фахових дисциплін, пов'язаних із майбутньою професією;
 - забезпечувати глибокі знання з дисциплін, які поєднуються з загальногуманітарною підготовкою;
 - знання із фахових дисциплін і формування наукового творчого мислення;
 - усебічний розвиток особистості фахівця, що включає глибокі знання із фахових дисциплін, загальнокультурну ерудицію, формування певного стилю мислення, духовний, моральний розвиток особистості;
 - свій варіант відповіді.
2. З якими труднощами Ви можете зіткнутися, прийшовши працювати в школу?
 - недостатні знання з предмета викладання;
 - погана методична підготовка;
 - брак психолого-педагогічних знань;
 - відсутність практичних навичок позааудиторної роботи з учнями;

- невміння швидко влитися в педагогічний колектив;
- недоліки власної особистості;
- невміння самостійно підвищувати власну кваліфікацію, вирішувати нові проблеми;
- матеріальні труднощі, які завадять повноцінно працювати;
- недостатній культурний рівень, відсутність широкої ерудиції;
- інше.

3. Назвіть причини цих труднощів:

- я недостатньо використовував надані університетом можливості;
- багатьох необхідних знань в університеті не надається;
- сучасна ситуація в суспільстві не дає можливості повноцінно і творчо працювати за обраною спеціальністю;
- труднощі студентського побуту заважали мені краще вчитися;
- викладання в університеті погано пов'язано з реальним життям школи;
- свій варіант відповіді.

4. Що Вам необхідно змінити в собі, щоб стати хорошим учителем?

- підвищити рівень знань з предмета викладання;
- поліпшити методичну підготовку;
- змінити стиль мислення;
- набути навичок спілкування з людьми на професійному рівні;
- змінити власне ставлення до справи, навчання;
- удосконалювати власну особистість: моральне вдосконалення, розвиток вольових якостей, розвиток творчого й ділового потенціалу;
- нічого не треба змінювати;
- свій варіант відповіді.

5. Які дисципліни, на Ваш погляд, необхідно ввести до навчального плану спеціальності?

- предмети, пов'язані зі спеціальними знаннями;
 - предмети психолого-педагогічного циклу;
 - предмети, пов'язані з методикою викладання;
 - предмети гуманітарного циклу;
 - культуру професійного спілкування;
 - предмети економічного циклу;
 - свій варіант відповіді.
6. Які дисципліни, на Ваш погляд, необхідно вивести з навчального плану спеціальності?
- предмети, пов'язані зі фаховими знаннями;
 - предмети психолого-педагогічного циклу;
 - предмети, пов'язані з методикою викладання;
 - предмети гуманітарного циклу;
 - свій варіант відповіді.
7. Які напрями роботи в школі здаються Вам найважливішими?
- економічний;
 - моральний;
 - естетичний;
 - екологічний;
 - світоглядний;
 - фізичний;
 - патріотичний;
 - соціально-психологічний;
 - свій варіант відповіді.
8. До яких напрямів роботи Ви вважаєте себе найбільш підготовленими?
- економічного;
 - морального;
 - естетичного;
 - екологічного;
 - світоглядного;
 - фізичного;
 - патріотичного;
 - соціально-психологічного;
 - свій варіант відповіді.
9. Якби термін навчання в університеті збільшили ще на

один рік, на що б Ви його витратили насамперед?

- на набуття додаткової професії;
- удосконалення теоретичної підготовки за фахом;
- вивчення досвіду вчителів-новаторів, практики роботи авторських шкіл;
- удосконалення методичної підготовки;
- удосконалення психолого-педагогічних знань;
- удосконалення загальнокультурної підготовки;
- удосконалення економічних знань, необхідних у майбутній професійній діяльності;
- на відпочинок і розваги;
- свій варіант відповіді.

10. Яку професійну діяльність Ви плануєте після закінчення університету?

- буду обов'язково працювати в школі;
- буду працювати в школі, якщо ця робота принесе мені необхідний матеріальний достаток;
- буду працювати в іншій сфері діяльності;
- важко відповісти;
- свій варіант відповіді.

11. Які цілі Ви ставили перед собою, вступаючи до університету?

- отримати потрібну, шановану в суспільстві професію;
- матеріально забезпечити своє майбутнє;
- влаштувати своє особисте життя;
- реалізувати свою мрію працювати з дітьми;
- стати освіченою, культурною людиною;
- ніяких;
- свій варіант відповіді.

12. Назвіть п'ять найважливіших груп особистісних характеристик учителя:

- глибокі знання з предмета викладання;
- загальна ерудиція;
- творче ставлення до справи;
- любов до дітей;
- моральні якості;

- вольові якості;
 - свій варіант відповіді.
13. Як, на Ваш погляд, відобразилися соціально-економічні зміни в країні на системі шкільної освіти?
- соціально-економічні зміни в суспільстві поставили ряд нових завдань перед системою шкільної освіти;
 - соціально-економічні зміни практично школа не відчула;
 - ніяк не позначилися;
 - свій варіант відповіді.
14. Що Ви вкладаєте в поняття «економічна культура» (напишіть)?
15. Як Ви оцінюєте роль економічної культури в професійній діяльності вчителя?
- відіграє значну роль;
 - її значення не велике;
 - не впливає на професійну діяльність учителя.
16. Розставте за ступенем значущості в професійній діяльності вчителя такі характеристики:
- комунікабельність;
 - творча ініціатива;
 - самокритичність;
 - соціальна відповідальність за результати і наслідки власної праці;
 - гуманізм у ставленні до тих, хто поряд;
 - цілеспрямованість;
 - сумлінність;
 - рішучість.
17. Відзначте, які з названих якостей Ви маєте:
- працьовитість;
 - дисциплінованість;
 - відповідальність;
 - комунікабельність;
 - громадська активність;
 - ініціативність;
 - здатність до самовиховання.
18. Чи маєте Ви досвід економічної діяльності?

- так, на державному підприємстві;
- так, в умовах приватного бізнесу;
- ні.

19. Як Ви вважаєте, чи допоможе рівень університетської освіти реалізувати Ваші можливості в майбутній професійній діяльності?

- так, безумовно;
- у професійній діяльності мені буде бракувати знань з галузей, які мало вивчали в університеті;
- свій варіант відповіді.

Опитувальник

для діагностики рівня сформованості системи цінностей, мотивів діяльності та вивчення особистісних характеристик здобувачів

1. Чи вважаєте Ви, що навколишній світ може бути поліпшений?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) так, але тільки де в чому.
2. Чи думаєте Ви, що самі зможете змінювати навколишній світ?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) так, у деяких випадках.
3. Чи вважаєте Ви, що деякі з Ваших ідей принесуть значний прогрес у тій сфері діяльності, яку ви обрали?
 - а) так;
 - б) звідки в мене можуть бути такі ідеї?
 - в) може бути і не значний прогрес, але успіх можливий.
4. Чи вважаєте Ви, що в майбутньому будете відігравати таку важливу роль, що зможете щось принципово змінити?
 - а) так, напевно;
 - б) дуже мало ймовірно;
 - в) може бути.

5. Коли Ви вирішуєте щось зробити, чи впевнені в тому, що справа вийде?
 - а) звичайно;
 - б) часто охоплюють сумніви, чи зможу зробити;
 - в) частіше впевнений.
6. Чи виникає у Вас бажання зайнятися справою, у якій на цей момент ви некомпетентні?
 - а) так, невідоме мені приваблює;
 - б) ні;
 - в) усе залежить від самої справи і обставин.
7. Вам доводиться займатися незнайомою справою. Чи відчуваєте Ви бажання досягти в ній досконалості?
 - а) так;
 - б) якщо вийде, то і добре;
 - в) якщо це не дуже важко, то так.
8. Якщо справа, яку Ви не знаєте, Вам подобається, чи хочете Ви знати про неї все?
 - а) так;
 - б) ні, треба вчитися основному;
 - в) ні, я тільки задовольню свою цікавість.
9. Коли Ви зазнаєте невдачі, то:
 - а) якийсь час упираєтеся;
 - б) відразу облишите цю затію, як тільки зрозумієте її нереальність;
 - в) продовжуєте робити свою справу.
10. Професію треба вибирати, враховуючи:
 - а) свої можливості й перспективи для себе;
 - б) стабільність, значущість, потрібність професії, потреби в ній;
 - в) престиж і переваги, які вона забезпечить.
11. Подорожуючи, чи могли б Ви легко орієнтуватися на маршруті, яким вже пройшли?
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) якщо місце сподобалося і запам'яталося, то так.
12. У вільний час ви любите:
 - а) залишатися наодинці, поміркувати;

б) перебувати в компанії;

в) мені байдуже, чи буду я один, чи в компанії.

13. Ви займаєтеся якоюсь справою. Ви вирішуєте припинити її тільки, коли:

а) справа закінчена і, здається вам, відмінно виконана;

б) ви більш-менш задоволені зробленим;

в) справа здається зробленою, хоча їй ще можна робити краще.

14. Коли Ви відстоюєте ідею, то:

а) можете відмовитися від неї, якщо аргументи опонентів здадуться Вам переконливими; залишитеся при своїй думці, які б аргументи не наводили;

в) змініте свою думку, якщо опір виявиться надто сильним.

Відповіді оцінюються за такою системою:

а – 3 бали, б – 2 бали, в – 1 бал.

Анкета

для діагностики рівня сформованості економічно значущих якостей, системи цінностей, ідеалів, мотивів здобувачів

1. Чи здатні Ви до адаптації в незнайомій економічній ситуації?
2. Чи прагнете до пошуку оптимального вирішення проблеми?
3. Чи усвідомлюєте цінність економічних знань?
4. Чи володієте ощадливістю?
5. Чи прагнете до співпраці в економічній діяльності?
6. Чи можете збалансувати свої потреби?
7. Чи віддасте перевагу творчому підходу до вирішення проблеми?
8. Чи вимогливі до себе?
9. Чи ініціативні в економічній діяльності?
10. Чи вмієте управляти собою?

11. Чи схильні до незалежних суджень?
12. Чи володієте способами конкурентної боротьби?
13. Чи прагнете до матеріальних благ?
14. Чи прагнете до самостійності в економічній діяльності?
15. Чи прагнете вдосконалювати свої економічні знання?
16. Чи заповзятливі в економічній діяльності?
17. Чи впевнені у своїх силах?
18. Чи вважаєте добросовісну конкуренцію?
19. Чи схильні до економічного ризику?
20. Чи здатні до нестандартного вирішення економічної проблеми?

Додаток В2

Методики для визначення рівня сформованості когнітивно- змістового критерію економічної культури майбутніх учителів початкової школи

ТЕСТ 1

на виявлення економічних знань

1. Що вивчає економічна наука?
 - а) економічну статистику;
 - б) форми ділового спілкування;
 - в) закони економічного розвитку.
2. Економіку можна вважати ефективною, якщо досягнуті:
 - а) повна зайнятість;
 - б) повне використання виробничих ресурсів;
 - в) правильні обидві відповіді.
3. Фундаментальна проблема, якої можуть зазнати всі економічні системи:
 - а) інвестиції;
 - б) виробництво;
 - в) обмеженість ресурсів.
4. Науково-технічний прогрес є наслідком:
 - а) монополії;
 - б) дефіциту;
 - в) ринкової конкуренції.
5. У механізмі ціноутворення попит характеризує:
 - а) зворотну залежність між ціною і кількістю товарів;
 - б) пряму залежність між ціною і кількістю товарів.
6. Спроба встановити ціни, які перевищують їх конкурентний рівноважний рівень, приведуть:
 - а) до виникнення ажіотажу серед покупців і збільшення продажів товару;
 - б) до виникнення надлишку товару і труднощів з його продажем за підвищеною ціною;

- в) до появи дефіциту, зрослого в ціні товару.
7. Законодавче встановлення державою низьких цін на товари порушує закони рівноваги попиту та пропозиції, однак такий спосіб ціноутворення:
- а) вирішує всі соціальні конфлікти і забезпечує зростання добробуту всіх груп населення;
 - б) не вирішує соціальних конфліктів, підсилює дефіцитність товарів, викликає зниження випуску товарів, спекуляцію і зростання цін на тіньовому ринку;
 - в) стимулює зростання виробництва.
8. Постійні витрати – це:
- а) витрати на підвищення кваліфікації персоналу;
 - б) надбавка до зарплати за складність роботи.
9. Причиною освіти і розвитку фірм є:
- а) об'єднання людей, машин і технологій;
 - б) результат реалізації господарських операцій;
 - в) наявність виробничих процесів для створення товарів і послуг.

ТЕСТ 2

на визначення якості економічних знань

1. Які фактори зовнішнього середовища найменше піддаються нашому впливу?
- а) споживачі;
 - б) постачальники;
 - в) конкуренти;
 - г) політичні.
2. Сегмент ринку – це:
- а) група покупців, що мають однакові потреби ;
 - б) місце реалізації товару в певному регіоні;
 - в) група людей, які належать до одного соціального класу;
 - г) нічого з названого.
3. Які показники необхідно враховувати, визначаючи конкурентоспроможність товару?

- а) технічні;
 - б) екологічні;
 - в) споживчі;
 - г) усі названі.
4. Як можна оцінювати ефективність реклами:
- а) у вивченні споживчої оцінки товару;
 - б) витратами на неї;
 - в) інформацією про неї;
 - г) нічого з названого.
5. Наявність великої різноманітності товару на ринку свідчить про те, що:
- а) бізнес прагне прибутку;
 - б) відбувається невиправдана перевитрата ресурсів;
 - в) людські потреби безмежні;
 - г) відсутнє централізоване управління.
6. Монополія на ринку тоді існує, коли:
- а) фірма випускає продукцію, яка не має аналогів;
 - б) кілька виробників контролюють усі пропозиції;
 - в) усі продавці і покупці мають повний і вільний доступ до ринкової інформації;
 - г) держава не втручається у вільний ринковий процес.
7. Ефективне планування необхідно для:
- а) організації малого і середнього бізнесу;
 - б) державних ЗВО;
 - в) великих промислових підприємств;
 - г) для всіх організацій .
8. Назвіть четверту функцію менеджменту, продовживши рядок контроль, організація, лідерство і...:
- а) дисципліна;
 - б) планування;
 - в) зв'язки з громадськістю;
 - г) підбір персоналу.
9. Здатність побачити організацію в цілому найбільш важлива для:
- а) менеджерів;
 - б) керівників проекту;
 - в) стратегічних менеджерів;

г) які планують структур організації.

10. Навчання – це:

- а) у край важливе завдання, з вирішенням якого індивідуальний і організаційний ріст досягає повного потенціалу;
- б) формування знань, умінь, характеру, культури, прагнень і досягнень;
- в) короткостроковий систематичний процес, що допомагає індивіду справлятися з певними завданнями й опанувати знаннями, зумовленими стандартами;
- г) усе назване.

11. Основними цілями продавця є:

- а) успішне завершення торгової угоди, підготовка умов для створення повторного і додаткового продажів;
- б) надання інформації про товар, самоврядування;
- в) пошук перспективних покупців, надання післягарантійного обслуговування;
- г) реєстрація даних про клієнта, робота з претензіями.

12. Назвіть п'ять фаз ухвалення рішення про покупку:

- а) 1. аналіз ринків, які є;
2. аналіз конкурентів;
3. покупка;
4. оцінка після покупки;
5. виявлення проблеми.
- б) 1. виявлення проблеми;
2. пошук інформації;
3. оцінка альтернатив;
4. покупка;
5. оцінка після покупки.
- в) 1. виявлення проблеми;
2. аналіз ринків, які є;
3. покупка;
4. пошук інформації;
5. оцінка після покупки.
- г) 1. пошук інформації;
2. аналіз конкурентів;

- 3. виявлення проблеми;
 - 4. аналіз ринків, які є;
 - 5. покупка.
13. Культура організації належить:
- а) до вірувань, цінностей і традицій ;
 - б) єдина для всіх організацій;
 - в) стосується співробітників, які відвідують культурні заходи;
 - г) легко змінюється.
14. Процес прийняття рішень – це:
- а) процес, який використовують менеджери для передачі повноважень і відповідальності;
 - б) вибір з наявних альтернативних можливостей;
 - в) процес визначення проблем і можливостей, а також рішення цих проблем;
 - г) нічого з названого.
15. Процес відбору торгових агентів починається з:
- а) прийому на роботу;
 - б) установлення вимог до персоналу;
 - в) визначення кола обов'язків;
 - г) складання посадової характеристики.

ТЕСТ 3

1. Економічна модель не є:
- а) ідеальним типом економіки або політики;
 - б) інструментом для економічних прогнозів;
 - в) комплексом економічних принципів;
 - г) поясненням, як функціонує економіка і її окремі сектори.
2. Проблеми того, «що, як і для кого виробляти» можуть стосуватися:
- а) тільки тоталітарних систем;
 - б) тільки ринкової економіки;
 - в) тільки відсталої економіки;
 - г) будь-якого суспільства безвідносно соціально-економічної і політичної організації.

3. Яке із запропонованих питань може вирішуватися на мікроекономічному рівні:
 - а) як досягти рівня повної зайнятості?
 - б) що і скільки виробляти?
 - в) як позбутися інфляції?
 - г) як стимулювати економічне зростання?
4. Крива абсолютно нееластичного попиту являє собою:
 - а) вертикальну лінію;
 - б) горизонтальну лінію;
 - в) пряму лінію з негативним нахилом;
 - г) пряму лінію з позитивним нахилом;
 - д) міський метрополітен.
5. Свобода входу і виходу з ринку характерна тільки для:
 - а) монополії;
 - б) досконалої конкуренції;
 - в) монополістичної конкуренції;
 - г) досконалої конкуренції та монополістичної конкуренції.
6. Неконкурентність і невиключеність є характеристиками:
 - а) нормальних товарів;
 - б) недоброякісних товарів;
 - в) дефіцитних товарів;
 - г) суспільних благ.
7. Що з названого не є суспільним благом?
 - а) електроенергія;
 - б) маяки;
 - в) оборона країни;
 - г) захист від повеней.
8. Яке поняття не належить до фаз ділового циклу?
 - а) інфляція;
 - б) спад;
 - в) підйом;
 - г) пожвавлення.
9. Найменше постраждають від непередбаченої інфляції:
 - а) ті, хто отримує фіксований номінальний дохід;
 - б) ті, хто має грошові заощадження;

- в) ті, хто став боржником, коли ціни були нижче;
г) ті, хто має грошові заощадження та став боржником, коли ціни були нижче.
10. Гроші служать:
- а) засобу обігу;
 - б) засобом збереження цінності;
 - в) розрахунковою одиницею;
 - г) усі попередні відповіді правильні.
11. Якщо Національний банк продає велику кількість державних цінних паперів населенню, то цей захід призведе до:
- а) збільшення загальної суми особистих накопичень;
 - б) зменшення обсягу позик, що надають комерційні банки;
 - в) зниження рівня процентних ставок;
 - г) збільшення кількості банкнот в обігу.
12. Крива Філіпса фіксує зв'язок між рівнем інфляції і:
- а) пропозицією грошей;
 - б) рівнем безробіття;
 - в) політичним економічним циклом;
 - г) реальною процентною ставкою.
13. Найменш суттєва причина економічного зростання в розвинених країнах – це:
- а) технологічні зміни у виробництві;
 - б) збільшення обсягу застосовуваного капіталу;
 - в) реалізація грошово-кредитної і фіскальної політики, що сприяє економічному зростанню;
 - г) зростання кваліфікації робочої сили.
14. Продуктивність праці вимірюється:
- а) відношенням витрат капіталу до витрат праці;
 - б) відношенням реального обсягу продукту до кількості годин робочого часу, витраченого на його виробництво;
 - в) реалізацією грошово-кредитної і фіскальної політики, що сприяє економічному зростанню;
 - г) зростанням кваліфікації робочої сили.

15. Країна А може виробляти 1 т пшениці або 4 т вугілля, використовуючи одну одиницю ресурсів. Країна Б може виробляти 2 т пшениці і 5 т вугілля, використовуючи також одну одиницю ресурсів.
- а) країна А буде експортувати пшеницю та імпортувати вугілля;
 - б) країна Б буде експортувати пшеницю та імпортувати вугілля;
 - в) країна А не буде експортувати й імпортувати пшеницю;
 - г) країна Б нічого не буде експортувати й імпортувати вугілля.
16. Що з поданого не є завданням державного сектор:
- а) забезпечення прав приватної власності і майнових прав;
 - б) гарантії рівних прибутків усім фірмам;
 - в) забезпечення людей суспільними благами (товарами і послугами);
 - г) розробка і здійснення макроекономічної політики.
17. Вартість грошей:
- а) знижується, коли зростає рівень цін;
 - б) знижується, коли рівень цін падає;
 - в) зростає, коли рівень цін зростає;
 - г) завжди постійна.
18. Умови торгівлі між двома країнами:
- а) завжди є предметом переговорів;
 - б) ні на що не впливають;
 - в) застосовуються, щоб установити відносні ціни на товари і послуги;
 - г) завжди нав'язуються однією стороною.
19. Для найбільш бідніших країн найважливішим джерелом іноземного капіталу є:
- а) іноземна допомога;
 - б) іноземні позики;
 - в) прямі закордонні інвестиції;
 - г) експорт.
20. Інфляція за два роки склала 69 %. Визначити інфляцію

в середньому за рік.

- а) 34,5 %;
- б) 84,5 %;
- в) 30 %;
- г) немає правильної відповіді.

21. Як може вплинути на фізичний обсяг експорту та імпорту України зниження курсу гривні по віношенню до іноземних валют:

- а) експорт та імпорт виростуть;
- б) експорт зросте, імпорт знизиться;
- в) експорт знизиться, імпорт зросте;
- г) істотно не вплине ні на експорт, ні на імпорт.

22. Яке підприємство припиняє своє існування у зв'язку зі смертю власника:

- а) партнерство;
- б) одноосібне володіння;
- в) корпорація;
- г) немає правильної відповіді.

23. Ситуація, коли на ринку один покупець:

- а) монополія;
- б) олігополія;
- в) монопсонія;
- г) немає правильної відповіді.

24. Поєднання в одній фінансово-управлінській структурі підприємств, не пов'язаних між собою:

- а) трест;
- б) горизонтальне злиття;
- в) вертикальне злиття;
- г) конгломерат.

ТЕСТ 4

для оцінки правильності наведених суджень

1. Зростання продуктивності праці робітників однієї галузі вигідне працівникам такої кваліфікації в інших галузях.
2. При використанні багатьох факторів виробництва

- фірма зацікавлена в залученні тільки факторів з найнижчими цінами.
3. Ефективний інвестиційний проект – це проект, річний дохід від якого вищий за ринкові норми відсотка будь-якого іншого капітального активу, включаючи банківську процентну ставку.
 4. Завжди ціновий лідер – найбільша за розмірами фірма.
 5. Якщо виробник, який діє в рамках олігополістичної структури ринку, змінює ціну й обсяг виробництва, то це не впливає на поведінку конкурентів.
 6. Прогресивне оподаткування підсилює нерівність між різними групами населення.
 7. Наявність недержавних закладів вищої освіти сприяє розширенню можливостей здобути вищу освіту.
 8. Готівкові гроші – це найнадійніший спосіб збереження капіталу.
 9. Господарське товариство створити так легко, як й індивідуальну фірму.
 10. Навіть у разі скорочення діяльності фірми зберезуться всі постійні витрати.
 11. Продаж державних облігацій комерційним банкам збільшує пропозицію грошей.
 12. Кошти, вкладені до запитання, можуть бути вилучені клієнтом тільки після попереднього повідомлення банку про це.

**Вправи і завдання
з економічним змістом**

1. Виберіть слова, об'єднані загальним економічним змістом: діти, магазин, одяг, взуття, ціна, обмін, олівець, сонце, гроші, трактор, будинок, гроші, зарплата, доходи, поверх, фермерське господарство, птахофабрика, теплиця. Розгляньте всі можливі поєднання.
2. Знайдіть слова, які мають асоціативний зв'язок і з'єднайте їх стрілками
люди робочий

магазин	товар
нафта	гроші
завод	споживач
зарплата	бензин

- Із зображення дерева, сокири, рубанка, пилки, молотка, цвяхів необхідно намалювати варіанти економічного продукту, який можна отримати при використанні цих ресурсів.
- Порівняйте, що дорожче маркеті: яблука, вирощені в Україні, чи яблука, вирощені в Греції? Поясніть, чому.
- Як Ви думаєте, коли шуби коштуватимуть дорожче: влітку чи на початку зими? Чому?
- Які природні ресурси є в Україні?
нафта; газ; пісок; торф; деревина; золото; дуб; цемент.

Знайдіть усі можливі варіанти відповіді.

Опитуваний лист

- Економічні відносини – це:
 - відносини між людьми, пов'язані з їх повсякденним життям;
 - міжнародні відносини, тобто ті, що складаються між окремими країнами;
 - відносини між людьми, що складаються під час виробництва, розподілу і споживання товарів і послуг.
- Виберіть найбільш коректне визначення економіки:
 - наука, що вивчає, як краще організувати роботу підприємства, щоб отримати максимальний прибуток;
 - наука, що вивчає діяльність різних учасників ринку;
 - наука, яка аналізує й прогнозує економічні ситуації в країні;
 - наука, яка вивчає, як суспільство використовує обмежені ресурси для виробництва товарів і послуг з метою задоволення потреб усіх його членів.

3. Виберіть найбільш коректне визначення поняття «ринок»:
 - а) місце купівлі та продажу товарів;
 - б) механізм функціонування економіки, при якому держава не регулює економічну діяльність підприємств;
 - в) організація суспільного виробництва, при якій виробники, орієнтуючись на попит покупців, самі вирішують, що і для кого вони будуть виробляти;
 - г) це все виробники і споживачі товарів і послуг.
4. Розкрийте зміст понять «економічна освіта» й «економічне виховання».
5. Ощадливість і економіка – це одне і те ж чи різне?

**Питання-завдання
для виявлення рівня сформованості знань майбутніх
учителів, необхідних для провадження економічної
освіти молодших школярів**

1. Дайте визначення поняттям «економічна культура», «економічне мислення». Яке значення має економічна культура для сучасної людини?
2. Розкрийте взаємозв'язок економічної і технологічної освіти школярів, обґрунтуйте реалізацію інтегрованого підходу до вирішення завдань економічної освіти молодших школярів під час навчання технології.
3. Якими економічно значущими якостями, на Ваш погляд, повинен володіти молодший школяр?
4. Які завдання економічного виховання молодших школярів можна вирішити під час навчання математики?
5. Яке значення економічного виховання молодших школярів для їх особистісного розвитку?
6. Які завдання економічної освіти молодших школярів можна вирішувати під час навчання української мови?
7. Які елементарні вміння економічної діяльності можна сформувати в учнів початкових класів під час

трудового навчання?

8. Розкрийте цілі й завдання економічної освіти учнів початкових класів.
9. Наведіть можливий зміст економічної освіти дітей 6–9 років.
10. Назвіть найбільш оптимальні методи і форми економічної освіти молодших школярів.
11. Розкрийте сутність, зміст і методи педагогічної діагностики в системі економічної освіти школярів.
12. Розкрийте потенційні можливості предметів, що вивчаються в початковій школі, для економічної освіти учнів.
13. Назвіть шляхи і засоби реалізації економічної освіти молодших школярів в процесі навчання.

Додаток В3

Методики

для визначення рівня сформованості праксеологічно-діяльнісного критерію економічної культури майбутніх учителів початкової школи

Варіанти ситуацій

на аналіз і моделювання економічної поведінки

1. Ти купив йогурт, приніс його додому і виявив, що в товару закінчився термін придатності. Твої дії?
2. Що ти повинен зробити, щоб куплений у магазині товар, який не підійшов за розміром, обміняли?
3. Ти стоїш у черзі і бачиш, що покупець, який перед тобою, дали рвану паперову купюру. Він цього не помітив. Як ти вчиниш?
 - а) нічого не скажу, мені все одно;
 - б) нічого не скажу, тому що я ще маленький;
 - в) скажу про це покупцю.

4. Ти купив(ла) кефір, який виявився кислим. У цей же день ти знову зайшов у магазин, де жінка купувала цей кефір. Як ти вчиниш?
 - а) скажу жінці, що кефір кислий;
 - б) промовчу, мені все одно;
 - в) свій варіант.
5. Як ти вчиниш, якщо дізнаєшся, що вживання продукту, який тобі дуже подобається, шкідливий для здоров'я?
 - а) буду продовжувати його купляти;
 - б) не буду більше купляти його;
 - в) не куплятиму його й іншим про це повідомлю.

Завдання

для виявлення рівня сформованості умінь, необхідних для здійснення економічної освіти молодших школярів

1. Визначити цілі й завдання економічної освіти молодших школярів, які можна досягати під час вивчення технології (при вивченні окремої теми, конкретного розділу програми).
2. Провести порівняльний аналіз одиниць навчального матеріалу з технології та економіки і встановити можливі шляхи інтеграції елементів економічних знань у зміст навчання технології.
3. Зробити обґрунтований вибір методів і форм організації економічної освіти молодших школярів на уроках технології.
4. Складіть для учнів початкових класів конкретні пізнавальні завдання міжпредметного характеру, для вирішення яких потрібне активне використання знань і вмінь з технології та економіки.
5. Визначте методи педагогічної діагностики для виявлення рівня володіння молодшими школярами

економічними знаннями і вміннями.

6. Визначте доступні для молодших школярів та педагогічно доцільні види економічної діяльності, до яких можна залучати учнів.
7. Розкрийте шляхи і засоби вирішення завдань економічної освіти учнів початкових класів під час вивчення основних предметів курсу початкової школи.
8. Визначте методи і форми роботи вчителя початкових класів з батьками учнів з економічного виховання дітей у сім'ї.

Анкета

для визначення напрямів удосконалення практичних розробок з досліджуваної проблеми

1. Де б Ви хотіли пройти педагогічну практику?
 - а) у міській школі;
 - б) у сільській школі;
 - в) в інноваційній школі;
 - г) інша думка.
3. Чи доводилося Вам формувати економічну культуру школярів під час педагогічної практики:
 - а) так;
 - б) ні;
 - в) важко відповісти.Якщо «так», то, будь ласка, напишіть про цей досвід незалежно від того, позитивний він чи негативний.
4. З чого б ви почали формувати економічну культуру школярів?
 - а) визначення мети;
 - б) вибір оптимального методу проведення уроку;
 - в) підбір літератури за темою;
 - г) розподіл завдань.
5. Наявність бажання виконати сплановане:
 - а) та;
 - б) ні.
6. Чи доводилося Вам спостерігати формування

економічної культури школярів у практиці вчителя:

- а) так;
- б) ні;
- в) важко відповісти.

Якщо «так», то, будь ласка, опишіть, які форми і методи використовував учитель.

7. Як часто, на Ваш погляд, шкільні вчителі формують економічну культуру у школярів у своїй професійно-педагогічній діяльності:
 - а) постійно;
 - б) досить часто;
 - в) рідко;
 - г) не формують.
8. З якою метою вчителі формують економічну культуру школярів під час навчання?
 - а) для отримання кращих результатів;
 - б) для оптимізації процесу навчання;
 - в) з метою виховання;
 - г) через моду;
 - д) інша думка.
9. Як учні ставляться до цього процесу?
 - а) усі учні зацікавлені й активні;
 - б) деякі учні зацікавлені й активні, а деякі – ні;
 - в) більшість учнів не зацікавлені і пасивні;
 - г) інша думка.
10. Назвіть форми роботи, що дозволяють формувати економічну культуру школярів у позакласній діяльності:
 - а) олімпіади;
 - б) конкурси;
 - в) вікторини;
 - г) інші.
11. Що, на Вашу думку, заважає студентам-практикантам, молодим учителям, учителям зі стажем формувати економічну культуру школярів при вирішенні конкретних навчальних завдань і педагогічних ситуаціях?

Анкета для шкільних учителів – керівників педпрактики

Економічна культура проявляється через: економічну грамотність, економічну освіченість, економічну компетентність. Прочитавши характеристики рівнів економічної культури, оцініть, на якому рівні розвинена у майбутніх учителів економічна культура.

Економічна грамотність

1. Цікавиться економікою, економічними законами.
2. Володіє мінімумом економічних знань.
3. Пізнає закони економічного середовища, уміє пояснювати їх на понятійному рівні.
4. Знає відомості з охорони навколишнього середовища, ощадливого й дбайливого використання природних багатств.
5. Володіє початковими знаннями про культуру праці.
6. Бере участь у навчально-економічній діяльності.
7. Шукає шляхи підвищення ефективності своєї праці.
8. Оцінює результати своєї праці.
9. Планує й організовує особистий бюджет, витрати-прибуток сім'ї тощо.
10. Цікавиться суспільними відносинами у світі.
11. Пізнає навколишнє середовище за допомогою спостережень, науково-популярної літератури.

Економічна освіченість

1. Розуміє суспільну значимість знань і вмінь.
2. Відчуває бажання створити що-небудь нове, що дозволить раціонально та економно використовувати різні види ресурсів.
3. Знає педагогічний менеджмент та економічну психологію, необхідні для роботи в закладах загальної середньої освіти.

4. Знає прояви економічних законів у конкретній галузі, особливості організації виробництва і праці в цій галузі.
5. Уміє організовувати продуктивну працю учнів у нових умовах господарювання.
6. Бере участь у громадській економічній діяльності в навчальний та позанавчальний час.
7. Шанобливо ставиться до економічної діяльності; до кращих традицій господарської етики в історії країни.

Економічна компетентність

1. Професійно зацікавлений в економічній самоосвіті.
2. Знає основні закономірності й умови функціонування економічної професійної діяльності.
3. Знає методику викладання основ ринкової економіки в школі з урахуванням своєї предметної спеціальності
4. Володіє методикою організації позакласної роботи з економіки.
5. Володіє економічними знаннями і вміннями, необхідними для успішної роботи на конкретному робочому місці.
6. Знає економічні закони, основні поняття в галузі економіки підприємства і праці.
7. Використовує економічні знання і вміння у навчальній та професійній діяльності.
8. Орієнтується на різні способи взаємодії з тими, хто поряд, уміє співпрацювати з ними.

Економічна культура

1. Прагне до самореалізації індивідуальних особливостей, самовдосконалення.
2. Орієнтується на засвоєння способів самостійного отримання економічних знань.
3. Відчуває соціальну відповідальність за результати й наслідки праці.

4. Відчуває потребу у використанні економікозбережувальних технологій при створенні та утилізації різної продукції.
5. Знає основні закономірності й умови економічної життєдіяльності.
6. Знає функціонування ринкових механізмів і їх можливості.
7. Розуміє роль держави в економічному житті.
8. Знає економічну поведінку споживачів, виробників, фірм, держави.
9. Знає методи аналізу економічних ситуацій.
10. Знає основи підприємницької діяльності і реалізує їх – на практиці.
11. Уміє формулювати і практично реалізовувати в органічному взаємозв'язку стратегічні та операційні цілі й завдання економічної освіти та самоосвіти.

Додаток Д

Педагогічні умови, запропоновані науковцями відповідно до специфіки їх дослідження

Таблиця

Автор	Проблема дослідження	Сутність педагогічних умов
О. Будник [26, с. 444]	Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності	Функціонування професійної підготовки як цілісної системи; розроблення й упровадження в навчальний процес моделі системи професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності, що організована на основі взаємозв'язку теоретико-методологічного, організаційно-методичного та діагностично-результативного блоків; поетапне спрямування змісту професійної освіти майбутніх учителів на першочергове вирішення завдань формування мотиваційної та когнітивної складових їхньої готовності до соціально-педагогічної діяльності, оптимізації форм і методів викладання; посилення діяльнісно-технологічної й морально-естетичної складових у системі теоретико-методичної підготовки, залучення студентів до науково-дослідницької роботи соціально-педагогічного змісту та вирішення відповідних завдань під час виробничих практик у початковій школі; творча реалізація в навчально-виховному процесі професійно-розвивальних технологій, спрямованих на формування соціально-комунікативної

		готовності майбутнього вчителя до соціально-педагогічної взаємодії з різними категоріями учнів та їхніми батьками; упровадження в професійну підготовку майбутніх педагогів початкової освіти розробленого навчально-методичного комплексу.
А. Кравцова [84, с. 208]	Підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації групових форм пізнавальної діяльності	Мотивація студентів до вивчення особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії; поглиблене запровадження завдань, пов'язаних із організацією групових форм пізнавальної діяльності; доповнення змісту завдань педагогічної практики з урахуванням застосування групових форм пізнавальної діяльності та інтерактивних форм навчання.
А. Крижановський [85, с. 8]	Формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи з використанням веб-технологій	Актуалізація розвивального потенціалу інформаційного освітнього середовища педагогічного коледжу; активізація ресурсного супроводу самостійної роботи майбутніх учителів початкової школи засобами веб-квестів; оволодіння викладачами педагогічних коледжів особливостями методики використання веб-технологій в освітньому процесі.
Н. Шадріна [185, с. 14]	Формування економічної культури майбутніх учителів технології і підприємництва	Введення навчального курсу «Формування економічної культури майбутніх учителів технології і підприємництва», спрямованого на розширення і поглиблення в них економічних знань, умінь, відносин; оптимізація практичної діяльності майбутнього вчителя, що являє собою організацію педпрактики і трудової, професійної діяльності, спрямо-

		ваної на актуалізацію теоретичних знань у практичному досвіді; використання в роботі зі студентами особистісно-орієнтованої технології освоєння ними економічної культури.
С. Фрідман [167, с. 86]	Підготовка студентів педагогічного коледжу до формування економічної культури молодших школярів	Розробка і реалізація механізму досягнення операційно-заданої мети управління підготовкою майбутніх вчителів до здійснення економічної освіти молодших школярів; використання методів активного навчання при управлінні досліджуваним видом підготовки студентів; забезпечення постійного самоконтролю та рефлексії процесу і результатів професійної підготовки майбутніх вчителів.
С. Раскіна [137, с. 69]	Управління підготовкою майбутніх учителів до здійснення економічної освіти молодших школярів	Розробка і реалізація механізму досягнення заданої мети управління підготовкою майбутніх учителів до здійснення економічної освіти молодших школярів; використання методів активного навчання при управлінні досліджуваним видом підготовки студентів; забезпечення перманентного самоконтролю майбутніх учителів.
С. Григор'єва [41, с. 118]	Підготовка майбутніх учителів початкових класів до інноваційної діяльності	Наявність спеціально розробленої системи підготовки до інноваційної діяльності з діагностованого цільовою установкою, наявність науково-обґрунтованої програми теоретичної та практичної підготовки до спеціальної інноваційної діяльності, наявність комплексу науково-методичного забезпечення

		<p>процесу реалізації цієї програми, наявність вузівських фахівців, здатних демонструвати на власному досвіді інноваційні педагогічні технології, наявність спеціально розробленої системи включення студентів до виконання різноманітних видів педагогічної діяльності, включення студентів випускного курсу в інноваційну діяльність освітнього закладу під час педагогічної практики з урахуванням рівня розвитку ендогенних показників студента, наявність спеціально розробленої системи обліку і стимулювання інноваційної діяльності майбутнього вчителя.</p>
<p>Н. Ігнат'єва [56, с. 56]</p>	<p>Формування економічної культури як компонента професійної компетентності вчителя в процесі його підготовки</p>	<p>Проектування і реалізація моделі досліджуваного процесу, заснованої на компетентнісному підході і принципах міжпредметної інтеграції та практичної спрямованості; забезпечення поетапного освоєння студентами економічних знань, відносин і досвіду практичної діяльності в логіці: економічна грамотність – економічна компетенція – економічна культура; включення студентів в економічну діяльність; розробки критерійної бази та інструментарію, що дозволяють діагностувати динаміку рівня сформованості економічної культури студентів.</p>
<p>Л. Тандир [160, с. 5]</p>	<p>Формування економічної культури студентів промислово-економічного коледжу в професійній</p>	<p>Створення у студентів коледжу позитивної мотивації до оволодіння економічною культурою в професійній підготовці; забезпечення інноваційної спрямованості освітнього процесу в коледжі; організація особистісно</p>

	підготовці	орієнтованої взаємодії «викладач – студент»; залучення студентів економічних спеціальностей коледжу до науково-пошукової, науково-дослідної роботи, економічної діяльності, спрямованих на розвиток економічного мислення, професійно значущих якостей особистості фахівця.
Т. Боровикова [23, с. 89]	Формування економічної культури школярів	Гуманізація змісту освіти при вивченні загальноосвітніх предметів, навчального курсу «Основи економічної культури» та ін; взаємозв'язок пізнавально-ціннісного, морально-ціннісного і діяльнісно-ціннісного компонентів економічної культури, комплексна їх реалізація в навчально-виховному процесі; гармонізація моральних і прагматичних якостей під час виховання учнів; включення школярів до відповідної віку діяльності з метою формування досвіду морально-ціннісної поведінки; інтеграція школи, сім'ї та соціального середовища у формуванні економічної культури школярів.
Т. Джагаєва [45, с. 178]	Формування економічної культури особистості	Використання комплексного підходу, форм і методів активного навчання при формуванні економічної культури особистості з урахуванням регіонального аспекту; організація соціально-орієнтованої економічної діяльності респондентів; облік індивідуальних і психофізіологічних особливостей при формуванні особистісних і ділових якостей, необхідних для соціально-орієнтованої економічної діяльності; інтег-

		ративний характер формування економічної культури особистості з урахуванням регіонального компоненту.
О. Мехедова [104, с. 62]	Підготовка майбутніх учителів до економічного виховання учнів	Забезпечення функційного взаємозв'язку елементів у підготовці студентів до реалізації міжпредметних зв'язків (розвиток пізнавального інтересу до міжпредметного матеріалу, засвоєння економічних знань, формування економічної культури, рівень методичних умінь); безперервність і динамічність процесу підготовки студентів до економічного виховання школярів, що спирається на ідеї міжпредметної взаємодії; урахування збалансованості, наступності, перспективності змісту навчальних робочих програм блоку гуманітарних дисциплін та економіки, адекватних форм і методів навчання; перенесення акценту в навчанні гуманітарних наук на посилення практичної спрямованості у вирішенні завдань з економічним змістом; використання матеріалів навчально-методичного комплексу, що забезпечує самостійний характер навчально-професійної діяльності, сприяє веденню науково-дослідницької роботи студентами в цьому напрямі.
Л. Корольова [82, с. 11]	Підготовка майбутніх учителів до розвитку креативних здібностей учнів у навчально-виховній	Формування мотиваційних установок майбутніх учителів початкової школи на домінанту креативної спрямованості в структурі професійної діяльності; організація набуття майбутніми вчителями початкових класів знань, умінь і

	діяльності початкової школи	досвіду з розвитку креативних здібностей учнів у навчально-виховній діяльності шляхом упровадження авторських модулів; оптимізація аудиторної та позааудиторної суб'єкт-суб'єктної навчальної взаємодії через створення розвивального середовища креативного характеру; самоідентифікація майбутніх учителів початкової освіти з опорою на кращий досвід успішних представників освітньої галузі.
О. Шквир [189, с. 456]	Ступенева підготовка майбутніх учителів початкової школи до проведення педагогічних досліджень	Стимулювання мотивації навчання та активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів; організація навчання через дослідження; оптимальне поєднання репродуктивної та творчої діяльності; інтеграція індивідуальних та колективних форм роботи.
М. Свіржевський [146, с. 16]	Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до економічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл	Усвідомлення студентами місця і ролі економічного виховання у формуванні всебічно розвиненої особистості школяра, значення трудового навчання, суспільно корисної, продуктивної праці, профорієнтаційної та позакласної виховної роботи в економічному вихованні учнів; забезпечення економічної спрямованості викладання навчальних предметів, передбачених навчальним планом педагогічно-індустріального факультету; створення ситуацій для можливого використання економічних знань, умінь та навичок під час навчальних занять, виробничої і педагогічної практик в умовах діяльності сучасного

		<p>виробництва і школи; забезпечення студентами дотримання вимог економічного стилю життя поза навчальним процесом; формування в студентів позитивної мотивації до прагнення самостійно оволодівати економічними знаннями,</p>
		<p>уміннями і навичками та методикою формування їх у школярів; забезпечення викладачів і студентів відповідною економічною і методичною літературою; домінування активних методів навчання (ділові і рольові ігри, розробка фрагментів уроків і виховних заходів, вирішення системи спеціальних практичних завдань під час педагогічної практики), які спонукають студентів до самостійних пошуків, педагогічного мислення та посилення практичної спрямованості навчальних занять, що сприяють формуванню практичних умінь і навичок професійної діяльності; визначення для педагогічної практики шкіл, у яких належно налагоджена робота в навчальних майстернях, суспільно корисна, продуктивна праця, профорієнтаційна робота, реалізується система економічного виховання школярів; введення спецкурсу «Методика економічного виховання учнів у навчально-виховній діяльності учителя трудового навчання».</p>

Додаток Е

ІННОВАЦІЙНІ РОЗРОБКИ

Конкурс есе «Культура особистості»

Для участі в конкурсі необхідно подати есе від 300 до 3000 слів, фотографію (бажано не для документів).

Есе повинно бути анонімним (есе кодується), не допускається включення в загальну інформацію імені та прізвище автора.

Учасників конкурсу не обмежують у виборі теми есе.

Теми есе:

1. Духовні цінності – ключ до щасливого життя.
2. Культура особистості в ринковій економіці.
3. Сім'я у світі економіки.
4. Ринок без кордонів.
5. Економіка – це життя.
6. Культура і торгівля.
7. Моє розуміння культури і її впливу на економіку країни.
8. Кожен осмислений крок – це культура поведінки.
9. Мудро використовуйте своє право вибору.
10. Не можна відкрити нові океани, якщо не відплисти від берегів.
11. Добра репутація дорожча за гроші.
12. Культура і підприємництво (і бізнес).
13. Моя культура – найкраща політика.
14. Для чого потрібні знання, уміння і навички?
15. Культура нашої молоді в сучасних умовах.

Пізнавальна гра «Космічна експедиція»

Потрібно передбачити все необхідне, щоб експедиція не загинула до прибуття через кілька років інших кораблів. Ваш екіпаж повинен скласти список предметів, речей, які ви пропонуєте взяти, щоб забезпечити існування експедиції до прибуття наступного корабля, повернення на Землю або господарського освоєння

планети. Для складання списку відведено 10 хвилин.

За кожен предмет, що співпадає зі списком керівника, команда отримує 1 бал. Перемагає команда, яка набрала найбільше балів. Вона отримує пільги на другому етапі гри.

На другому етапі необхідно завантажити обрані речі в корабель. Потрібно внести правки у свої списки і додати туди ті важливі речі, які забули.

Кожен предмет займе на кораблі певне місце. Керівник до свого списку додає цифри. Усього на кораблі 250 одиниць вільного місця.

Команда-переможниця отримує корабель, на якому 300 одиниць вільного місця. Для виконання завдання другого етапу відводиться 10 хвилин. Під час обговорення підсумків гри і вибору переможця враховується, чи є в списку екіпажів предмети першої необхідності, а також уміння пояснити свій вибір.

Ділова гра «Підприємництво»

Мета гри: розвиток підприємницького мислення, ділової активності. Правила гри: Ведучий розбиває гравців на групи по 5–7 осіб, які утворюють найбільші підприємства. Потім кожній фірмі видається по конструктору. За 30 хв потрібно: створити модель, використовуючи всі деталі конструктора; визначити, яким бізнесом ви займаєтеся, які цілі вашої фірми, яка продукція входить до господарського портфеля вашого підприємства; підготувати кілька варіантів рекламних оголошень про продукцію, що випускається, визначити ціну комплектувальник виробів (за умови, що 1 деталь коштує 1 гральну одиницю) і загальну вартість вашого виробу, а також ціну, за якою вона буде продаватися; скласти план збуту своєї продукції. Після закінчення зазначеного часу кожна команда (фірма) представляє журі свою продукцію, а також все про заснування її випуску, фінансування, рекламу й збут. Журі оцінює за 10-бальною шкалою.

Дидактична гра «Економічне доміно»

Мета гри «Економічне доміно» полягає у формуванні економічного мислення, культури інтересу до економіки в ринкових умовах.

Техніка гри така: Зі щільного паперу, картону або фанери вирізають невеликі прямокутники (пластини або картки) однакового розміру, наприклад, 12 x 5 см. Чіткою вертикальною лінією ділять кожну навпіл. Картки наклеюють на прямокутні пластини. На одній картці зліва – початок формулювання закону, поняття, визначення тощо; на іншій картці праворуч – кінець цієї фрази. На картках номери не ставлять.

У текстовому доміно «дубль-один» – «порожньо-порожньо». Кількість ігрових пластинок залежить від змісту гри, але бажано, щоб їх було парне число: тоді легше визначити переможця.

Правила гри. Грають 2 або 4 людини. Картки перемішують і роздають однаково кількість гравцям. Гру починає той партнер, у кого є картка «порожньо-порожньо»; подальший хід – як у звичайному доміно. Виграє учасник, який перший виставив усі картки або поставив картку, до якої жоден із гравців не може приставити інші.

Разом з картками «доміно» викреслюється контрольна карта, яка дає можливість гравцям перевірити правильність ходу гри і вирішити дискусійне питання, якщо гра йде без викладача.

Кожна виготовлена карта зберігається в окремій коробці, на якій написана тема; для кого призначена, обов'язково вкладається і контрольна карта.

Гра використовується після вивчення теми або розділу, на семінарських заняттях, на позааудиторних заняттях, при організації конкурсів тощо.

Кейс-технології

Основні складові моделі кейса

Стан (науки, практики)	Ключові поняття (відомі, нові, незрозумілі)	Самоосвіти (пошук джерел, методи діагностики, Інтернет)	Передбачува ний результат	Критерії оцінки якості	Досягнення результату (методи, засоби, технології, види)	Можливі шляхи корекції (коментарі)
Проблеми						
Ситуації						
Взаємодія						
Навчання						
Освіта						
Завдання						
Ідеї						

ЕКОНОМІЧНІ ІГРИ

Реклама

Група ділять на підгрупи по кілька осіб, що представляють рекламні агентства. Організатор гри або члени підгруп обирають товар або послугу, яку будуть рекламувати. Здобувачам пропонують визначити вид реклами: віршовані рядки, плакати, малюнки, музична реклама, рекламний відеокліп тощо. Правила гри орієнтують на складання оригінальної реклами.

На обговорення рекламного проекту відводиться 20–30 хвилин. Після виступу команд судді виставляють оцінки і визначають місця переможців.

Упаковка для товару

Групу треба поділити на підгрупи по кілька осіб і запропонувати на вибір товар (зубна паста, мило, зошит та ін.). Необхідно придумати оригінальну упаковку для цього товару, зручну і яскраву. На виконання завдання відводиться 20–30 хвилин. Після його виконання організатор гри виставляє всі створені упаковки на «прилавок» і запрошує «покупців» – суддів, які повинні «купити» один з упакованих товарів. Кращою вважається та упаковка, у якій частіше хотіли «купити» товар.

Фірма

Групу ділимо на фірми. Кожна фірма повинна придумати собі оригінальну назву. Наприклад, це будівельні фірми, у кожної з яких є будівельний матеріал – рахункові палички або сірники. З паличок (сірників) потрібно побудувати будинки (одно-, двоповерхові або вище). Фірма, яка швидше й акуратніше побудує будинки, буде переможцем.

Ланцюжки товарів (послуг)

Групу ділимо на команди. Ведучий називає товар (послугу), перший член команди № 1 повинен назвати товар (послугу) на останню букву названого товару (послуги). Наприклад, капуста, ананас, сік, сливки, конструктор тощо. Той, хто не може швидко назвати товар на потрібну букву, виходить з гри. Перемагає та команда у якій залишилося більше гравців.

Ділова гра здобувачів ЗВО

Урок економіки в початковій школі

Мета: надати практичну економічну спрямованість психолого-педагогічній підготовці здобувачів; конкретизувати їх знання про методику проведення уроку з економіки в початковій школі, шляхи та способи підвищення самостійності та пізнавальної активності учнів; удосконалювати методичні вміння здобувачів відбирати необхідний матеріал, визначати оптимальні методи, прийоми і засоби навчання, здійснювати педагогічне спостереження й аналіз уроку (відповідно до пам'ятки). Час проведення навчальної ділової гри – 90 хвилин.

Підготовча частина. Актуалізація наявних у здобувачів знань (за необхідності – вивчення відповідного матеріалу додатково) про урок – основний спосіб організації освітнього процесу в школі, специфіку уроку з економіки; про різноманіття видів і структурних компонентів уроку, знайомство з різними (або зазначеними викладачем) програмами і навчальними посібниками з економіки.

Ознайомлення з умовами гри, вихідними даними, методикою проведення.

Приблизний перелік прав і обов'язків учасників гри.

1. Молодий учитель початкових класів школи володіє організаторськими здібностями, любить свою роботу, пов'язує свою долю зі школою, мобільний по відношенню до всього нового, перспективного в освіті.
2. Директор (завуч) школи компетентний, досвідчений і авторитетний педагог, надає допомогу молодому вчителю, прагне морально підтримати його, доброзичливо і делікатно бере участь в обговоренні підсумків уроку.
3. Представник департаменту освіти – педагог зі значним стажем роботи, після завершення заняття при аналізі особливу увагу звертає на психолого-педагогічну і методичну підготовку молодого фахівця; актуальність економічної освіти в початковій школі.
4. Учителі початкових класів – колеги молодого фахівця, які відвідали цей урок з метою обміну досвідом, спостерігають урок, активно беруть участь в його аналізі, доброзичливо висловлюють свої рекомендації, відзначають наявні недоліки. Під час обговорення діляться на дві групи: повністю підтримують введення нового уроку з економіки і противники цього нововведення.
5. Опонент ретельно й об'єктивно оцінює дії учасників гри. Активно розбирає переваги і недоліки уроку, спільно з викладачем оцінює дії всіх здобувачів, підводить підсумки навчальної гри.
6. Решта здобувачів виконують роль учнів початкової школи.

Хід гри і розподіл часу.

- 1 етап – підготовчий – 30 хвилин;
- 2 етап – основний – 35 хвилин;
- 3 етап – заключний – 25 хвилин.

Вихідна ситуація: здобувачу, який виконує роль молодого фахівця, необхідно підготуватися до проведення уроку (скласти план-конспект уроку, підібрати наочні посібники та ін.) і до виступу перед колегами, в якому він пояснює своє рішення ввести до змісту освіти своїх учнів економіку як окремий предмет.

Основна частина.

Послідовність проведення етапів навчальної ділової гри.

1. Ознайомлення з матеріалом, необхідним для підготовки і проведення уроку – 10 хвилин.
2. Розподіл ролей – 2 хвилини.
3. Надання часу здобувачам для підготовки виконання ролей. Вивчення прав і обов'язків учасників гри – 18 хвилин.
4. Проведення уроку – 35 хвилин.
5. Аналіз уроку. Виступи учасників та спостерігачів, обмін думками, дискусія, формулювання рекомендацій – 20 хвилин.
6. Підведення підсумків. Висловлювання викладача і опонента, спостерігав за грою – 5 хвилин.

При підведенні підсумків гри «Урок економіки в початковій школі» враховується те, як здобувач на своєму занятті вирішив навчальні, виховні та розвивальні цілі уроку, які його стиль спілкування з учнями і рівень методичних умінь, як використав передовий педагогічний досвід та ін. Для аналізу й підведення підсумків ділової гри можна використовувати приблизну схему аналізу уроку (попередньо визначивши здобувачам завдання – доповнити наведені в ній критерії з урахуванням цілей економічного виховання). Схема заповнюється кожним з присутніх під час проведення навчальної ділової гри. Це дає можливість цілеспрямовано аналізувати заняття і, за необхідності, виводити середній бал оцінки уроку.

Успішність виконання ролей під час гри іншими учасниками може бути досить об'єктивно оцінена за п'ятибальною шкалою. Ми пропонуємо приблизні критерії

оцінок. Для здобувача в ролі директора школи: компетентність у питаннях керівництва педагогічним колективом; цілей, завдань освіти і виховання молодших школярів у цілому й економічного виховання зокрема; тактовність, доброзичливість, уміння створити сприятливий морально-психологічний клімат у відносинах з підлеглими; готовність і вміння в коректній формі оперативно надавати допомогу молодому вчителю; конструктивність висунутих пропозицій.

Для здобувача в ролі представника департаменту освіти: компетентність з питань методики викладання в початковій школі, тактовність, об'єктивність, уміння надати підтримку молодому вчителю в його починанні.

Для здобувачів у ролі вчителів початкових класів – колег молодого вчителя: уміння проводити педагогічне спостереження і робити висновки, уміння об'єктивно, критично оцінювати дії колеги і свої, конструктивність пропозицій щодо поліпшення підготовки вчителя уроку; об'єктивність в оцінках «за» і «проти» введення уроку економіки в початковій школі.

Для здобувача в ролі опонента: компетентність, критичність, доброзичливість, тактовність, об'єктивність, уміння обґрунтовувати конструктивні пропозиції.

Ділова гра «Варіант»

Перед початком гри викладач організовує ігровий простір: учасників розсаджують за технологією 4 x 4, тобто 4 столи, за кожним з яких сидять по 4 гравці. Отже, загальна кількість учасників повинна бути кратна 16. Якщо учасників гри 32 або 48 осіб, то утворюють два або три сектори 4 x 4. Столи повинні бути пронумеровані, а сектори позначені буквами. Наприклад, якщо кількість гравців 32, то утворюється два сектори. У секторі «А» столи будуть мати номери 1А, 2А, 3А, 4А, в секторі «Б» – 1Б, 2Б, 3Б, 4Б. Якщо реальна кількість учасників не кратна 16, то в цьому випадку педагог запрошує спочатку зайняти свої місця 16 найбільш підготовлених учасників, а потім пропонує залишилися 7

здобувачам і на свій розсуд приєднатися до одного із своїх товаришів. Кожна пара на всіх етапах гри буде відстоювати один спільно розроблений проект. Далі викладач роздає завдання. Після того, як усі учасники займуть свої ігрові місця, ведучий на кожен ігровий стіл роздає текст із завданням і пояснює, як готувати конспект виступу. На виконання завдання відводиться 10 хвилин.

Завдання

Використовуючи дані з розроблювального вами бізнес-плану, підготуйте план 3–4 хвилинного виступу з обґрунтуванням своєї пропозиції по створенню учнівської фірми (учнівського підприємства).

Приблизний план підготовки виступу:

1. Основна ідея (вид діяльності), покладена в основу створення підприємства.
2. Характеристика продукції, що випускається або послуги (конструкція, якість), її ціна, конкурентоспроможність.
3. Ситуація на ринку аналогічної продукції, конкуренти.
4. Хто є споживачем вашої продукції або послуги?
5. Передбачуваний обсяг (кількість) продукції, що випускається.
6. Хто і на яких умовах буде у вас працювати?
7. Яка виробнича база підприємства?
8. Скільки потрібно коштів (грошей) для створення підприємства?
9. На чому базується ваша віра в успіх?
10. Інші важливі, на ваш погляд, відомості.

Поки учасники виконують завдання, педагог заповнює підсумкову відомість, уписуючи туди учасників гри відповідно до номера столу, за яким вони сидять.

При цьому учаснику, записаному під № 1 в підсумковій відомості, дається картка пересадок під № 1, учаснику № 2 – картка пересадок № 2 і т.д. Обов'язково потрібно попередити, щоб учасники не обмінювалися

картками пересадок.

Далі ведучий докладно пояснює, як користуватися карткою пересадок: До вас на столи надійшли картки пересадок. Попереджаю: не можна мінятися картками пересадок один з одним і передавати їх за інший стіл.

У кожній картки пересадок є свій номер. Запам'ятайте цей номер – це ваш особистий ігровий номер, який ви будете вказувати при заповненні бланків під час гри. За цим номером я буду визначати результати гри кожного з вас.

Постановка завдання на гру

Ведучий говорить здобувачам приблизно такі слова:

«Кожен з вас, вирішивши почати власну справу, розробив свій проєкт майбутнього підприємства. Але розробити хороший проєкт – це ще не все. Дуже важливо заручитися підтримкою якомога більшої кількості людей для втілення в життя вашого проєкту. Особливо важливо вміти переконати майбутніх інвесторів, тобто людей, готових вкласти свій капітал у нове підприємство. Зараз це ви й будете робити.

Поки ви сидите на нульовому етапі гри. У грі 4 етапи. На кожному етапі кожен з вас буде грати один раз роль банкіра і 3 рази роль захисника свого проєкту. Після того, як за моєю командою ви пересядете на 1-й етап, за кожним столиком виявляться 1 банкір і 3 захисники.

Завдання банкіра полягає в тому, щоб, вислухавши всіх трьох захисників, оцінити їх проєкти, тобто розподілити між захисниками 1, 2, і 3 місця. Захисник, який посів 1 місце, отримує 3 бали, 2 місце – 2 бали, 3 місце – 1 бал. При цьому банкір організовує дискусію і керує нею. Банкір повинен знати, що не тільки він оцінює захисників, а і його дії також будуть оцінюватися захисниками. Успіх банкіра залежить від того, наскільки вміло він організовує дискусію.

Завдання захисника – переконати банкіра в перевагах проєкту порівняно з іншими. Після обговорення він також повинен оцінити дії банкіра і присвоїти 1 і 2 місця двом

іншим захисникам, але не собі. Цим захисник може заробити додаткові бали.

На картках пересадок нічого писати не треба. Після закінчення дискусії на столи надійдуть спеціальні бланки для заповнення результатів, і я докладно поясню, як їх заповнювати.

Отже, уважно подивіться на картку пересадок і пересідайте на 1-й етап гри. Пересідати можна тільки в межах свого літерного сектора. У вас на обговорення 12 хвилин».

На першому етапі для перевірки правильності пересадки ведучий просить підняти руки тих учасників, які на першому етапі грають роль банкіра. Одна піднята рука за кожним столом означає, що банкіри зайняли свої місця правильно.

Тепер ведучий просить банкірів перевірити, чи всі захисники правильно зайняли свої місця (захисник – 1, захисник – 2, захисник – 3). На наступних етапах необхідності в такій перевірці вже не буде.

Далі триватиме обговорення. Після закінчення часу на дискусію на кожен стіл озвучують бланки «Оцінка дій захисників» – 1 примірник і «Оцінка дій банкіра й аргументації захисників» – 3 примірники. Подано детальні пояснення, як їх заповнювати. Бланк «Оцінки дій захисників» заповнює банкір, а бланки «Оцінка дій банкіра й аргументації захисників» – захисники.

Банкір ранжує захисників, присвоюючи їм 1, 2, 3 місця. Захисники оцінюють банкіра, вписуючи в порожні клітини номери типових недоліків, якщо вони були. Можна вказувати не більше трьох недоліків. Крім того, кожен захисник повинен ранжувати двох інших захисників – своїх суперників, присвоюючи їм 1 або 2 місце.

На заповнення бланків дається 1–2 хвилини, після чого їх збирають. Потім відбувається пересадка на 2 етап і т.д.

Для прискорення гри після 2 або 3 етапів є сенс

повернути учасників на 5 хвилин у «рідні команди» на нульовий етап для осмислення і підкріплення своїх позицій. При цьому ведучий оголошує, що можна займатися плагіатством, тобто запозичувати ідеї й аргументи інших для підкріплення своїх аргументів.

Після завершення останнього (4 етапу) всі учасники повертаються на нульовий етап у «рідні команди».

Підрахунок балів

За карткою «Оцінка дій захисників» захисники отримують

за 1 місце – 3 бали,

за 2 місце – 2 бали,

за 3 місце – 1 бал.

За карткою «Оцінка дій банкіра» учасник-банкір, який організовує обговорення, може отримати або 0 балів, або тільки штрафні бали. Оцінка здійснюється зіставленням недоліків, зазначених усіма трьома захисниками. Штрафні бали нараховуються в тому випадку, коли захисники вказують одні і ті ж недоліки, оцінюючи банкіра. За кожен недолік, зазначений двома захисниками, банкір отримує 1 штрафний бал, трьома захисниками – 2 штрафних бали. Якщо захисники не вказали недоліків банкіра або відзначили різні недоліки, то банкір отримує 0 балів. Усього банкір може заробити від 0 до мінус 6 балів.

У наведеному нижче прикладі банкір заробляє мінус 4 бали, оскільки всі три захисники відзначили в банкіра недолік під номером 8 «Дозволяє полемізувати» (мінус 2 бали). Крім того, «Захисник 1» і «Захисник 2» відзначили недолік 3 (мінус 1 бал). Такий збіг у другого і третього захисників (ще мінус 1 бал).

Увага! При зборі заповнених бланків необхідно перевірити правильність їх заповнення. Крім того, не можна змішувати за виконання бланки одного столика з бланками іншого столика. Учасники гри не повинні знати систему штрафів для банкіра. Досить сказати, що ті банкіри, які погано організовують дискусію, можуть

отримати штрафні бали від захисників.

Зароблені на всіх 4 етапах бали підсумовуються для кожного учасника. Отже, максимальна кількість балів, яку може заробити кожен учасник гри за результатами всіх 4 етапів – 15 балів, мінімальна – мінус 3 бали. Результати зводяться в підсумкову таблицю.

При певних навичках 1 людина (ведучий гри) встигає підраховувати бали відразу по 2–3 секторів (32–48 гравців) за 10 хвилин, тобто за час, поки учасники проводять обговорення на черговому етапі.

Додаток Ж

СПЕЦСЕМІНАРИ

Спецсеминар

«Формування економічної культури майбутніх учителів початкової школи»

Мета спецсеминару – формування педагогів нової соціальної формації, здатних успішно вирішувати професійні завдання.

Для вирішення поставленої мети визначаємо такі завдання:

- розкрити сутність економічної культури майбутнього вчителя початкової школи, показати її специфіку;
- охарактеризувати основні компоненти економічної культури майбутнього вчителя та апробувати способи (форми, методи, засоби) їх формування під час навчання у ЗВО, вивчення дисциплін за спеціальністю;
- формувати емоційну готовність до підприємницької діяльності як важливого способу соціальної адаптації в умовах нестабільності ринку праці;
- виховувати такі якості особистості, як підприємливість, ощадливість, винахідливість, уміння оперативно вирішувати поставлені завдання тощо.

Практична частина

Оцінка здібностей за тестами «На психологічну готовність до заняття бізнесом», «Для початківців бізнесменів», «На здатність досягти успіху в бізнесі».

Самостійна робота

Написати творче есе на теми: «Чи потрібна педагогу економічна культура?»; «Соціальна необхідність формування в педагога економічної культури як складової

частини професійної культури»; «Точки дотику в діяльності вчителя і менеджера»; «Підприємливість як фактор виробництва».

Практична частина

1. Спираючись на лекційний матеріал, покажіть у вигляді таблиці (або схеми) зв'язок економічної культури з іншими дисциплінами, які Ви вивчаєте.
2. Розпишіть міжпредметні зв'язки у викладанні спецсемінару «Формування економічної культури майбутнього вчителя».

Самостійна робота

Складіть кросворд з основних понять теми.

Практична частина

Ознайомлення з тестами і методиками:

- самооцінка впевненості в собі (На впевненість в собі) (мотиваційний компонент);
- на володіння якостями, необхідними для керівництва іншими (мотиваційний компонент);
- на здатність вчасно захопити ініціативу у свої руки (мотиваційний компонент);
- на надійність як ділового партнера (мотиваційний компонент);
- на терпимість до людей, гнучкість у спілкуванні (комунікативний компонент);
- на здатність до взаємодії з іншими людьми (комунікативний компонент);
- на здатність уникати конфлікти (комунікативний компонент);
- визначення типу темпераменту (ваш темперамент);
- створення команди однодумців;
- вивчення психологічного клімату групи школярів.

Самостійна робота

Розробіть і опишіть методику організації команди або напишіть творчі реферати на теми: «Способи виявлення потенційних підприємців серед школярів»; «Керівництво менеджера персоналом для підтримки ефективності організацій»; «Ставлення керівників до творчої діяльності

персоналу»; «Внутрішні змінні є гальмом для управління організацією»; «Основна стратегія кадрового менеджменту»; «Методики використовуються для оцінки кадрів»; «Метод тестів і оцінна бесіда в кадровій роботі».

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте сутність економічної культури в професійно-педагогічній діяльності вчителя.
2. Охарактеризуйте взаємозв'язок економічної культури суспільства і особистості.
3. Розкрийте структуру і зміст економічної культури.
4. У чому полягає зв'язок економічної культури з іншими компонентами культури особистості педагога?
5. Назвіть функції економічної культури.
6. Розкрийте суть кожного типу темпераменту, його значимість для занять підприємницькою діяльністю. Опишіть основні параметри організації колективу.
7. Розкрийте методику створення команди однодумців.
8. З яких основних пунктів складається бізнес-план?
9. Чому для складання бізнес-плану важливо ретельно проводити аналіз стану діяльності підприємця?
10. Що таке конкурентоспроможність підприємства? Чому важливо враховувати конкурентоспроможність при бізнес-плануванні?
11. Що означає для підприємця працювати прибутково?
12. Як в підприємстві пов'язані поняття «ризик», «витрати» і «прибуток»?
13. Які фактори повинен враховувати підприємець, вирішуючи проблему розміщення фірми? Поясніть на конкретному прикладі.
14. Складіть приблизний перелік необхідних витрат щоб відкрити міні-центр з надання побутових послуг, організувати футбольний клуб європейського типу тощо.

15. Які методи творчого вирішення проблем існують і як їх можна застосовувати для вироблення ідеї нового підприємства?
16. Який зміст ви вкладаєте в поняття «ефективність освіти»? Чи можна обмежувати її приростом суспільного продукту з розрахунку на одиницю витрат на освіту?
17. Розгляньте взаємозв'язок і взаємодію педагогічної, соціальної та економічної ефективності освіти. Чим пояснюється висунення на перший план педагогічної складової продуктивності освіти?
18. Що ви розумієте під економічною ефективністю освіти? Назвіть показники цієї ефективності.
19. Чи виправдане і чим виокремлення «внутрішньої» і «зовнішньої» сторін економічної ефективності освіти?
20. У чому полягає індивідуальний (особистий) економічний ефект освіти для окремої людини?
21. Складіть приблизний перелік платних послуг в освіті.
22. Які завдання вирішує бізнес-план фінансово-економічної діяльності освітнього закладу?
23. Які функції виконує бізнес-план освітнього закладу?
24. Перерахуйте етапи організації платних освітніх послуг.
25. З яких основних пунктів складається договір на надання платних освітніх послуг?
26. У якому випадку освітні організації є платниками податків? Відповідь обґрунтуйте.
27. Чи поширюється на освітні організації законодавство про захист прав споживачів? Відповідь обґрунтуйте.
28. Охарактеризуйте сутність підприємницької діяльності для освітніх установ.
29. Назвіть послуги, які відносяться до платних

додаткових освітніх послуг і які здійснюються державними і муніципальними освітніми установами.

30. Коротко опишіть сутність реалізації продукції, робіт, послуг освітніх установ.
31. Охарактеризуйте реалізацію основних фондів та іншого майна освітніх установ.
32. Охарактеризуйте позареалізаційні доходи в освітніх організаціях.
33. Яка діяльність освітніх установ буде підприємницькою, а яка – ні?
34. Охарактеризуйте основні поняття, що використовуються при складанні договорів для надання платних послуг у сфері освіти.
35. Яку інформацію повинен надати виконавець замовнику?
36. Охарактеризуйте порядок укладення договору.

Спецсемінар **«Економічна підготовка майбутніх учителів** **початкової школи»**

Програма спецсемінару спрямована на вдосконалення професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Мета – сформуванню у здобувачів знання та вміння, необхідні для кваліфікованого провадження економічної освіти молодших школярів. У результаті участі в спецсемінарі здобувачі повинні набути таких знань і вмінь:

знання:

- тенденцій розвитку сучасної теорії економічної освіти, сутності і місця економічної освіти в цілісній системі педагогічного процесу;
- психологічних основ економічної освіти учнів;
- дидактичних основ (цілі, завдання, зміст, методи і форми) економічної освіти молодших школярів;

- методів педагогічної діагностики економічної вихованості та навченості школярів.

уміння:

- орієнтуватися в сучасних соціально-економічних умовах, розуміти причини існуючих труднощів психологічної адаптації людей до змінних економічних умов навколишнього життя;
- вибирати і проектувати цілі економічної освіти учнів;
- цілеспрямовано робити оптимальний вибір дидактичних засобів економічної освіти; ефективно використовувати широкий спектр нових і традиційних форм і методів економічної освіти, орієнтованих на економічну проблематику;
- стимулювати і розвивати активний інтерес учнів до явищ соціально-економічної дійсності;
- формувати елементарні економічні знання і вміння в молодших школярів за допомогою максимального використання потенційних можливостей предметів, що вивчаються в курсі початкової школи;
- надавати економічну освіту в тісному взаємозв'язку з моральною орієнтацією дітей на пріоритетність духовних загальнолюдських цінностей;
- виділяти завдання економічної освіти школярів у сім'ї; компетентно і тактовно допомагати батькам в економічному вихованні дітей у сім'ї;
- володіти методикою діагностування економічної вихованості молодших школярів з метою ефективного педагогічного керівництва економічною освітою.

Програма складається з двох частин. Зміст першої частини «Актуальність і сутність економічної підготовки здобувачів» спрямований на формування в здобувачів уявлення про роль і сутність економічної підготовки молодого покоління в цілісній системі освіти і виховання молоді. Розгляд соціально-філософського аспекту цієї

проблеми дозволить майбутнім педагогам глибше усвідомити причини низької адаптації дітей до нових соціально-економічних умов реформуючого суспільства; досліджуючи структуру економічної діяльності сучасної людини, а також модель економічно вихованої особистості, здобувачі повинні усвідомити значимість економічної культури, розвиненого економічного мислення для доцільної й успішної життєдіяльності, зрозуміти причинно-наслідковий зв'язок між складним соціально-психологічним механізмом економічної соціалізації людей і рівнем економічної грамотності суспільства. Усе це повинно наблизити здобувачів до усвідомлення необхідності економічної підготовки на більш високому якісному рівні.

Вивчення психолого-педагогічних основ економічної підготовки здобувачів має на меті – сформуванню в майбутніх учителів правильне уявлення про найважливіші категорії теорії економічної підготовки, про завдання, які покликані вирішити ЗВО для досягнення цілей економічної підготовки здобувачів, і способи досягнення цих цілей.

Друга частина «Система економічної підготовки майбутніх учителів» передбачає навчання здобувачів методиці організації економічної освіти безпосередньо в початковій школі. Аналізуючи зміст предметів курсу початкової школи, студенти опановують прийоми контекстного навчання елементам економіки; при вивченні елементарних економічних знань у контексті інших предметів за допомогою включення інформації економічного характеру в зміст навчального матеріалу природознавства, математики, технології та інших предметів зникає необхідність введення ще одного обов'язкового курсу – економіки в навчальні плани початкової школи, що дозволяє не перевантажувати школярів зайвою кількістю навчальних предметів і формувати економічні знання в дітей не ізольовані, а як частина навколишнього їхнього життя, що пронизує всі

сфери життєдіяльності людини.

Вивчення спецкурсу орієнтує майбутніх учителів на використання активних (ігрових) методів і форм організації економічної освіти (рольові та дидактичні ігри, екскурсії, практикуми).

У результаті вивчення спецсемінару здобувачі повинні отримати необхідну методичну підготовку, що забезпечує здатність надавати економічну освіту молодших школярів на якісно високому професійному рівні.

Темати для доповідей

1. Ігрове моделювання в економічній освіті молодших школярів.
2. Зміст і методика організації дидактичних ігор економічної спрямованості для учнів початкових класів.
3. Форми і методи роботи вчителя з джерелами економічної інформації.
4. Формування та розвиток економічної культури молодшого школяра.
5. Взаємодія школи і сім'ї в економічному вихованні учнів.
6. Зміст економічної наочності для провадження економічної освіти школярів.
7. Методика організації та керівництва діяльністю гуртка «Економіка для малюків».
8. Методика формування економічних понять в процесі технологічного навчання молодших школярів.
9. Система економічних знань на уроках технології і природознавства.
10. Виховання економічно значущих якостей особистості молодшого школяра.
11. Формування у молодших школярів розумних потреб.
12. Зміст економічних знань і вмінь, що формуються в молодших школярів на уроках у 1–4 класах.